

Редакційна колегія:

ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії НАН України;
ГАМАН-ГОЛУТВИНА О.В.,
доктор політичних наук, завідувач кафедри порівняльної політології Московського державного інституту міжнародних відносин (Російська Федерація);
ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН України;
ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, МЗС України;
ДЕНИСЕНКО А.В.,
доктор історичних наук, головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична»;
ДАНИЛЕНКО С.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОШІКА В.В.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОШЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОСМИНА В.Г.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОТИК В.Д.,
доктор політичних наук, МЗС України;
КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних наук, директор Інституту всесвітньої історії НАН України;
КУЛІНИЧ М.А.,
кандидат історичних наук, ректор Дипломатичної академії України при МЗС;
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;
ЛАТІЙ Г.Г.,
Спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки;
ЛЕЩЕНКО Л.О.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
НОБІС А.,
доктор історичних наук, професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща);
ПОГОРСЬКА І.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України;
РЕНДЮК Т.Г.,
доктор історичних наук, МЗС України;
ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;
ТРОЯН С.С.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЦВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ШМЕЛЬОВ Б.О.,
доктор історичних наук, керівник Центру політичних досліджень, професор, перший проректор Міжнародної вищої школи (Російська Федерація);
ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС;

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, протокол № 05 від 27.02.2013 р.

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Ольга Таукач, Юлія Валеева, Володимир Семенов, Леся Савчин, Галина Яворська, Олексій Суслім.

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції. Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» не дозволяється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень.

«Зовнішні справи», науковий журнал 2013, № 5. Виходить щомісяця. Засновники – Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Державне підприємство «Журнал Міністерства закордонних справ України «Політика і час».

Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.

Телефон/факс: 38 044 279 39 18

Електронна пошта: o.taukach@mfa.gov.ua, www.uaforeignaffairs.com

Видавець: ДП «Політика і час»

Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР від 29 грудня 2008 р.

Друк: ТОВ «Вістка». Тираж 1000 примірників. Відпускна ціна редакції – 15 гривень. Передплатний індекс: 74402. «Зовнішні справи», 2010.

У травневому числі «Зовнішніх справ» наш читач знайде чимало матеріалів провідних українських і зарубіжних експертів, думки яких, сподіваємося, не тільки зацікавлять, а й спровокують серйозну дискусію навколо одвічного запитання – куди йдемо: вгору чи до низу?

Сходи – символ вертикального наскрізного руху – від світу богів до людей і підземних глибин. Практично кожна цивілізація використовувала сходи, як символ космічного зв'язку між трьома ієрархіями буття. Рух униз був пов'язаний із небезпекою та випробуванням, сходження на вершину знаменувало початок нового етапу розвитку.

У давньому Єгипті роль небесних сходів виконували піраміди, як і у шумерів – зикурати. Образ драбини присутній і в християнському містицизмі, і в буддійській міфології, і у народів Сибіру, і у древніх римлян.

Сучасна київська урбаністика, сфокусована українським фотохудожником Володимиром Харченком на обкладинці журналу, нагадує, що важливими для людей, країн, народів є не тільки шляхи, які ми обираємо.

Принаймні, у цьому був переконаний геніальний вірменський клоун-філософ Леонід Енгібаров: «Головне у житті – сходи, ними ми піднімаємось і спускаємось (не завжди і не всі самотійно), сходами ми деремося, а інколи щасливо збігаємо, перестрибуючи через дві щаблини, до прекрасних мармурових площадок успіху, часом такого нетривкого...»

Читаймося!

Наш передплатний індекс 74402

Передплатити «Зовнішні справи» ви можете у наших партнерів:

- ДП «Преса» Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;
- ТОВ «НВП „Ідея“, вул. Артема, 84, м. Донецьк. Тел. +38 (062) 304-20-22;
- ООО Фірма «Періодика» Тел. + 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі «24 nonstop» та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com;
- АТЗТ «Саміт» (Київ, 044), 521-40-50 (багатокан.), 521-23-75;
- ТОВ «Саміт-Кременчук» (Кременчук, 0536(6)), 5-69-27, 777-971, 779-755;
- філія ТОВ «Саміт-Кременчук» (Полтава, 0532), 63-68-40;
- ДП «Саміт-Дніпропетровськ» (Дніпропетровськ, 056), 370-44-23, 370-45-12;
- АТЗТ «Саміт-Харків» (Харків, 0577), 142-260, 142-261;
- ДП «Саміт-Крим», (Сімферополь, 0652), 516-355, 516-356;
- філія ДП «Саміт-Крим» (Ялта, 0654), 32-41-35,

або придбати вроздріб у редакції журналу «Зовнішні справи» за адресою: 01025, м. Київ-25, вул. Велика Житомирська, 2. Тел./факс: +38 (044) 279-39-18. Відпускна ціна видання – 15 гривень.

6

12

18

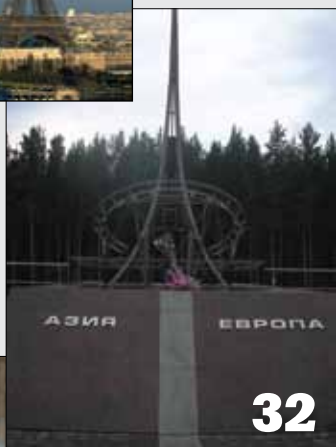
19

20

27

32

38

44

46

58

50

60

5 Візит Леоніда Кожари до США

ПОЛІТИКА

6 «Четем Хаус» — відкриття України-2013

9 Анатолій Орел. Європа: яке завтра?

12 Георгій Мирський «Арабська весна» — туман і тривога

18 Вікторія Вдовиченко Міжнародна безпека: погляд Вишеградської четвірки

19 Вікторія Андрієвська Українці надають ООН свої рекомендації щодо пріоритетів розвитку світу

ГЕОПОЛІТИКА

20 Володимир Самофалов. Китай у новому світовому порядку: становлення супердержави

27 Alexandra Shapovalova. Livre blanc 2013: incomplete evolution of French strategic thinking

ІНТЕГРАЦІЯ

32 Євген Рибнін. Євразійський простір: проблеми та перспективи інтеграції

ІСТОРІЯ

38 Владислав Акулов-Муратов, Ольга Будько. Латинська мозаїка

44 «Велика Перемога! Травень 45-го» — збережена пам'ять поколінь

ЕКОНОМІКА

46 Роджер Олтман. Падіння і новий підйом Заходу

50 Річард Беттс. Втрачена логіка стримування

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

57 Володимир Денисенко. Лідер двох епох

58 Олександр Шергін. Політологічний дискурс генези та еволюції міжнародних відносин

КУЛЬТУРА

60 Костянтин Косачов. Слов'янська єдність: реальність, утопія, мета?

5 O'CLOCKE

62 У рамках «Параду вишиванок» — розмальовували писанки

Візит Леоніда Кожари до США

У травні в рамках робочого візиту до США, Міністр закордонних справ України Леонід Кожара взяв участь у низці важливих зустрічей. Як Діючий голова ОБСЄ він провів брифінг у Раді Безпеки ООН; виступив на засіданні круглого столу в одному з головних політологічних центрів Сполучених Штатів – Національному демократичному інституті – на тему «Пріоритети сучасної зовнішньої та внутрішньої політики України».

Виступаючи в ключовому органі ООН у галузі підтримання міжнародного миру та безпеки, Леонід Кожара поінформував про реалізацію пріоритетів Українського головування в ОБСЄ у 2013 р., а також окреслив перспективні напрями співробітництва двох організацій у вирішенні глобальних і регіональних викликів.

Окремо було наголошено на необхідності надання нового імпульсу розв'язанню тривалих конфліктів на просторі ОБСЄ, зокрема довкола Придністров'я, підтримці зусиль співголів Мінської групи у врегулюванні конфлікту в Нагірному Карабасі, а також Женевських переговорів щодо Грузії. Важливим напрямом розбудови довіри в галузі безпеки в Європі стане закріплення та розвиток позитивних результатів діалогу між Сербією та Косово.

Леонід Кожара акцентував увагу на низці ініційованих Україною багатосторонніх цільових заходів під егідою її Головування в ОБСЄ, зокрема планованій Міжнародній конференції з протидії торгівлі людьми та Молодіжному саміті.

Члени Ради Безпеки ООН одностайно підтримали

викладені міністром пріоритети головування нашої держави в ОБСЄ. Рада Безпеки ООН привітала перші результати діяльності України на чолі Організації та запевнила в повній підтримці подальшої реалізації насиченого порядку денного Українського головування.

Згодом відбулася зустріч очільника МЗС України з Генеральним секретарем ООН Бан Кі-муном. У ході бесіди обговорювався широкий спектр найбільш актуальних питань порядку денного Україна – ООН, а також взаємодії ООН з ОБСЄ.

Сторони висловили задоволення виведенням взаємин Україна – ООН на безпрецедентно високий рівень динаміки, досягнутий завдяки встановленню конструктивних і довірчих відносин між Президентом України та Генсекретарем ООН. Бан Кі-мун укотре відзначив непересічний внесок України у забезпечення глобальної ядерної безпеки та роззброєння, а також дав високу оцінку зусиллям нашої держави у сфері миротворчості. У цьому контексті Леонід Кожара порушив перед Бан Кі-муном низку актуальних практичних питань участі України в операціях ООН із підтримання миру.

За словами Генсекретаря ООН, перші кроки головування в ОБСЄ стали підтвердженням вагомої ролі

України на міжнародній арені та в Європейському регіоні.

Леонід Кожара запросив делегацію ООН взяти участь в ініційованій Українським головуванням Міжнародній конференції з протидії торгівлі людьми (м. Київ, 10-11 червня ц.р.) та Міністерському засіданню ОБСЄ (м. Київ, 5-6 грудня ц.р.).

Виступаючи перед американськими законодавцями, урядовцями та дипломатичним корпусом на слуханнях Комісії з питань безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінської комісії США), що відбулися в Конгресі Сполучених Штатів, Л. Кожара зробив наголос на ініціативах Українського головування в людському вимірі та на зроблених кроках з метою врегулювання тривалих конфліктів на просторі ОБСЄ.

Зокрема, міністр висловив переконання, що «довгостроковий та стійкий мир і безпека можуть бути досягнуті лише шляхом дотримання збалансованого підходу в усіх трьох вимірах – політично-військовому, економіко-довкільному, а також у людському».

Члени Гельсінської комісії високо оцінили збалансований підхід України до діяльності ОБСЄ. Було особливо відзначено кроки нашої краї-

ни з активізації співробітництва в Організації в галузях протидії торгівлі людьми, боротьби проти проявів нетолерантності, дискримінації та антисемітизму, врегулювання тривалих конфліктів. Під час слухань також відбувся обмін думками щодо питань українсько-американського порядку денного, реформ в Україні та просування нашої держави євроінтеграційним шляхом, зокрема підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Діловитістю та конструктивізмом відзначалися зустрічі Міністра закордонних справ України з керівниками провідних американських компаній; розмова з Державним секретарем США Джоном Керрі, під час якої було обговорено широке коло питань двосторонніх відносин у політичній, безпековій, економічній, гуманітарній та інших сферах; бесіда в Капітолії з Марсі Каптур та Сандером Левінім – співголовами групи сприяння Україні в Конгресі США та інші.

Виступаючи перед представниками української громади США, Леонід Кожара поінформував присутніх про хід внутрішніх системних реформ, що проводяться українською владою, а також пріоритети зовнішньої політики України та розвиток стратегічного партнерства із Сполученими Штатами Америки.

«Четем Хаус» – відкриття України 2013

Міністр закордонних справ України – Діючий голова ОБСЄ Леонід Кожара виступив у одному з провідних європейських аналітичних центрів, британському Королівському інституті міжнародних справ – «Четем Хаус».

Для участі в заході до «Четем Хаус» завітали представники британських державних і політологічних установ, ЗМІ, а також експерти з української тематики та дипломати, акредитовані у Сполученому Королівстві.

Леонід Кожара під час свого виступу поінформував присутніх про діяльність України як держави, що цього року головує в ОБСЄ, а також окреслив пріоритети зовнішньої політики нашої країни, серед яких ключовою є європейська інтеграція.

Глава українського зовнішньополітичного відомства звернув увагу британських експертів, що офіційний Київ очікує підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС під час саміту «Східного партнерства» у Вільнюсі в листопаді 2013 року. У цьому контексті Леонід Кожара навів конкретні приклади роботи української влади щодо приведення законодавства України у відповідність до стандартів ЄС, а також поінформував про подальші напрями здійснення системних реформ у нашій державі. Зокрема, він сказав:

«First and foremost let me cordially thank the Royal Institute of International Affairs for this occasion to present my country's foreign policy priorities before such a distinguished audience, in such a thought-provoking environment.

It's an honour for me to speak in the research institution which has been ranked top non-US think tank for five years running.

I do not believe in sterile and flamboyant monologues, so let me just make some brief observations regarding Ukraine's foreign and internal policies and to return to the lively discussion afterwards.

When many talk about Ukraine vis-a-vis Europe as of two separate entities, the Ukrainians sometimes get disappointed. Ukraine has always been Europe. It never in its history drifted away from it by its own will, nor geographically, neither culturally.

Ukraine was a part of Europe when daughters of

the Kievan Prince Jaroslav the Wise became in the mid-eleventh century consorts to Western princes, possibly including Edward Ætheling, son of King Edmund Ironside.

Ukraine was still a part of Europe when our nation fought the Nazis and founded the United Nations together with the United Kingdom and other nations of Europe and beyond.

Of course history is not an excuse to pretend for something for free in the present.

Today's Europe, even under crisis, means democracy, efficiency, solidarity. We should deliver on that if we dare call ourselves the European nation. Nobody will pay the bill for us.

I am proud to say that, notwithstanding all challenges, the current Ukrainian administration is able to combine sobriety and competence in governing economy and finance with large-scale reforms.

There is no such notion in politics as «popular

reforms». Reforms are always unpopular and Ukraine is no exception to this rule. Still, after three years of unpopular measures, Mr. Yanukovich is the most popular politician and the Party of Regions is the most voted-for party in Ukraine.

This proves that reforms in Ukraine are not what the European Union is demanding from Kiev, as many would think. Reforms are the exact mandate that the electorate gave to Mr. Yanukovich and to the Party of Regions at the elections of 2010 and 2012.

Reforms are the core and essence of Ukraine's policy of European integration. Making life better from within, re-creating Europe inside Ukraine – that is our precise goal.

The President and the Party of Regions team delivered quite a lot of reforms in the spheres that had not ever been tackled in two decades. A new Tax code, a pension reform, administrative, customs, judiciary reforms, just to name a few.

Some of them had a mixed output, some need a fresh restart. But there are also some widely acknowledged successes, which have been praised internationally.

For instance, the pension reform was estimated as one of the most socially balanced reforms in Europe by the World Bank. The World Customs Organisation has commended the new Customs Code for its compliance with international and

European standards.

And the Danish Helsinki Committee for Human Rights together with the Council of Europe experts regards the new Criminal Procedure Code as indeed one of the best in Europe.

Sometimes we even change good results for better when there's room for improvement. This is the case with the electoral law that had been adopted by the majority and the opposition by bi-partisan vote. It served well the 2012 elections; nevertheless, following the recommendations by the EU and the international observers we are improving this law once again.

I mentioned already the Criminal Procedure Code. We have reformed the Code, which had not been changed since Soviet rule, to bring its provisions and practices in accordance with western jurisprudence.

Up to 15 thousand individuals have been released from remand detention facilities under the provisions of this new Code.

While we remain firm and devoted in continuing reforms we clearly need support from Europe as we take European standards as token and reference point.

The most effective support mechanism is certainly the

Association agreement with the European Union. Both sides have made clear that they want to sign the agreement by the Eastern Partnership Summit in Vilnius this November.

We believe prompt signing of the Agreement is in the interest of both sides. The Association opens the EU market for Ukraine and starts a period of vigorous adjustments to the EU standards and norms in many spheres.

But the Association is essential for the EU too. With a highly educated population of 46 million, we offer the EU a skilled workforce, a growing market of middle-class consumers, the third-largest shale gas deposits on the continent, and farmland that has been called the breadbasket of Europe.

The reforms I mentioned before fit perfectly with the preparation for signing the Association agreement. We expect we could crown the Vilnius summit with its signing and count very much on the positive stand of the United Kingdom.

Another sphere of intense dialogue with the European Union is visa free regime. We are very near to finishing

the first phase of the Visa Liberalization Action Plan and to starting its second phase. We strongly hope the results will be judged by themselves and not by political arguments. The vote last month in the European Parliament on amending the current Visa Liberalization agreement is an encouraging step in the right direction.

Ladies and gentlemen!

Now let me make some remarks about other dimensions of Ukrainian foreign policy.

I am here in my dual capacity as the Foreign Minister and as the OSCE Chairman-in-Office.

With 57 participating States stretching from Vancouver to Vladivostok, the OSCE is uniquely designed as a comprehensive and an inclusive platform for security dialogue in the Euro-Atlantic and Eurasian area.

We have deliberately and very carefully chosen topics for the Chairmanship year, searching for compromise and avoiding schisms.

Within the Politico-military Dimension, we aim at updating and modernizing the OSCE politico-military instruments.

Progress in finding sustainable and long-term solu-

tion to the protracted conflicts in the OSCE area is on top of its agenda.

Ukraine regards the Transdnistrian settlement process as a key priority. We call for a constructive engagement by all participants of the 5+2 talks to work towards achieving a comprehensive political settlement.

My first visit as Chairman-in-Office was to Moldova. I remain in close and almost everyday contact by phone and other means with the leaders in Chisinau and Tiraspol, doing my utmost to promote and to facilitate dialogue between the sides.

The Ukrainian Chairmanship lends its full support to the Minsk Group Co-Chairs in assisting the parties to the Nagorno-Karabakh conflict. During my visit to the South Caucasus in June I intend to support the call of the Co-Chairs for a more active engagement in the negotiations.

It would hardly be possible to promote a lasting security in the OSCE region without addressing challenges in the economic and environmental sphere.

In this context we came out with the initiative to hold a High Level International Conference on energy security under the auspice of the OSCE Chairmanship in Ashgabat in October this year. We count on active UK engagement in implementing this initiative.

The fight against trafficking in human beings remains one of the key issues addressed by the OSCE under the Ukrainian Chairmanship. In this respect the Chairmanship will organize an international conference on Combating Trafficking in Human Beings in June in Kyiv.

We will also strive to achieve progress in the areas of free movement of people, promotion of tolerance and non-discrimination, freedom of association and assembly, inter-religious dialogue, in promoting freedom of religion or belief, as well as democratic elections and election observation.

Finally, we attach particular attention to the promotion of tolerance and non-discrimination through youth education. In this regard we plan to host this summer the OSCE Youth Summit in Crimea, Ukraine.

The Chairmanship constantly gets wide support from many stakeholders. Today I had an extremely pleasant and substantial discussion with the Secretary of State William Hague. And I am glad to say it here that the proximity of positions of Ukraine and the United Kingdom was manifest over the wide range of OSCE agenda issues.!

Now let me reserve some minutes to the topic which is of high interest in every audience, that is, our relations with Russia.

First and foremost, Ukraine strives by all means not to allow any development under which Ukraine could be perceived by Rus-

sia as a security threat of any kind.

I remember Prime Minister Cameron saying in his latest EU speech that «our geography has shaped our psychology» and that «we can no more change this British sensibility than we can drain the English Channel».

Ukraine cannot change its geography either. We strongly believe that we are able to better defend our sovereignty and independence in lasting peace and confidence with all our neighbours. Ukraine's current military non-alignment status stems deeply from this understanding. Paradoxically enough, one of the side-effects of the non-alignment was a restart of the healthy and beneficial partnership with NATO.

The second pillar of Ukraine's relationship with Russia is economy. Russia is Ukraine's trade partner number one as a single country. The Customs Union of Russia, Belarus and Kazakhstan is Ukraine's biggest trade partner as a block.

It is essential for Ukraine to possess instruments of defending its interests in the trade with the Customs Union and its members. We came to a conclusion that an observer status within the

CU would better suit the country's interests, serving as an early warning system enabling us to react in advance when some interests are possibly affected.

Ukraine is a unique nation, very close to Russia, sharing with it much of the same history and more or less similar cultural and religious heritage. But yet it is vividly different from Russia in many aspects. And Ukraine thus is of constant, growing interest to Russians as a friendly Slavonic nation which nevertheless builds up a different identity and has developed a different society.

Take up the city of Lviv, for example. It's a common knowledge that Lviv is the cradle of Ukrainian national aspirations. How do you guess, who, of all the tourists visiting Lviv, leave there more money? They are Russians, fascinated by the culture that is so familiar to them yet strikingly different.

Or let's take this year's Russian Mayday travel statistics. Kiev was the number one destination, to which Russian travel companies have fixed the densest tourists' fluxes. Do those travelers suppose to see a reduced copy of Moscow on the Dnieper banks? No, they aspire to find there something different – and they are finding it indeed!

Finally, let me say some words about Ukraine's relations with the fastest developing markets including BRICS countries.

Why BRICS? Certainly, trade and investments are a focus for us in these relationships. But not them alone.

I am deeply convinced that one cannot build a working democracy in a poor society. Institutions

matter, of course. But the backbone of democracy is the middle class. The only way to create the middle class is to produce more and to sell more.

BRICS and other emerging markets are the most perspective trade destination not only for Britain or for Europe as a whole but for Ukraine as well. Ukrainian trade in goods with China has grown 1.3 times just in three years. The Chinese are investing billions in our energy and food production sectors. Brazil uses our air-space technologies. Many promising trade and investments projects are under way with India, Vietnam, Singapore and other countries.

These projects mean to us more investments, new jobs, less unemployment, more middle class and as a result, millions of new wealthy citizens, ready to support democracy and to influence proactively the country's politics.

«Circumstances are beyond human control, but our conduct is in our own power», Benjamin Disraeli used to say more than a century ago.

Ukraine is a medium-sized country with its own unique face. Ukraine is not a superpower; it can neither change its history nor influence the world alone. But we can shape our future – the future of the own country and the future of Europe – together with the United Kingdom, together with other European nations.

This year – a year of OSCE Chairmanship, a year of Association with the EU, a year of intense reforms – is the best year for shaping a better future for Ukraine and for all of us. I am deeply optimistic about this».

Європа: яке завтра?

Анатолій ОРЕЛ,
Надзвичайний і Повноважний
Посол України, генеральний
директор Центру
міжнародних і порівняльних
досліджень

Зважаючи на риторику політичних оглядачів останніх місяців, на Європейський Союз насуваються досить смутні часи. Усюди проводиться паралелі з особливим часом — передвоєнним початком XX століття.

Зростаюча роль Німеччини як генератора рішень ЄС у свідомості багатьох європейських громадян — незалежно від бажання німців — певним чином переростає в німецьку гегемонію. На обивательському рівні сумнівів щодо цього, схоже, немає. Уже нікого не здивуєш спаленими на демонстраціях німецькими прапорами та карикатурами на Ангелу Меркель із піднятою правою рукою.

Показово, що самі німці теж проводять паралелі зі своєю історією, проте їх висновки дещо інші. Наприклад, про подібність між нацистською Німеччиною початку тридцятих і нинішньої Грецією — пригнобленою, розлюченою, з потужно зростаючими неонацистськими рухами.

Безсумнівно, всі ці паралелі — поки що лише гра пересічних умів. Інтелектуальна еквілібристика, що відображає лише градус напруження на континенті, а не все розмаїття складних європейських реалій.

Європейський Союз живе

багато в чому багажем своїх минулих досягнень, справді значних і вагомих. ЄС не можна не віддати належне за його неоціненний внесок у європейську та світову історію: безперервна низка європейських воєн давно відійшла в минуле; Європа (принаймні, у звичному для Заходу складі) — об'єдналася.

Уже ця обставина сама по собі становить цілком зрозумілий предмет гордості для більшості європейців.

Стабільний мир, добробут, «чуття єдиної родини» та спільні звершення — це чимало. Однак чи достатньо цього, щоб відповідати на принципові нові виклики, якими так багата нова епоха, — впевненості поки що бракує.

Перефразовуючи Шекспіра, європейська єдність виявилася іспитом, який потрібно здавати щодня, безперервно пристосовуватися до реалій життя, розуміючи, що вчорашні політичні та економічні рецепти не підходять для вирішення проблем нового часу.

І чим більше європейська єдність починає асоціюватися в очах пересічних громадян із європейською бюрократією, тим зрозуміліше, що в цій частині політичного процесу (пристосування до нових реалій) Євросоюз явно не настільки сильний, як хотілося б.

Як і в багатьох сім'ях, у європейській є місце і заздрості, і ревностям, присутні й внутрішні чвари. ЄС був вдалою історичною відповіддю в умовах радянської загрози, відновлення континенту з руїн і зализування ран великої війни.

Однак в умовах, коли зовнішня загроза перестала об'єднувати, розподіл добробуту хвилює європейців набагато більше, ніж повоєнний

розвиток. А випробування добробутом — одне з найбільш непростих.

Жодного місяця без нової кризи — такі, на жаль, реалії нинішнього ЄС. У лютому італійські виборці підняли бунт проти європейської політики економії та привели до парламенту одну з найбільш антиєвропейськи налаштованих партій на континенті на чолі з колишнім актором Беппе Грілло.

У березні Кіпр був примушений до майже більшовицької експропріації капіталів з рахунків клієнтів своїх банків.

У квітні португальський суд визнав заходи щодо економії неконституційними, заборонив уряду подальше скорочення зарплат бюджетникам і поставив Європейську комісію в глухий кут щодо подальшої реструктуризації португальських боргів.

Хто буде «нюсмейкером» у травні? Невже «відмінник бойової та політичної підготовки» Словенія?

Знайоме нам запитання «Хто з'їв наше сало?» давно та надійно закріпилося в європейському порядку денному. Греки, і й не тільки вони, домальовують А. Меркель гітлерівські вусики та підозрюють, що Німеччина саме за їх рахунок намагається зберегти своє багатство.

Німці, у свою чергу, посилаються на дані останнього дослідження Європейського центрального банку, яке засвідчило, що добробут середньостатистичної німецької родини становить 51 тис. євро, натомість кіпрської — 267 тис. євро, грецької — 148 тис. євро! На цьому тлі німецька громадськість справедливо заявляє, що не відомо, хто кому повинен фінансово допомагати. Характерно, що ЄЦБ

притримав публікацію цих даних до моменту виділення пакета фінансової допомоги для Кіпру.

Підозрюю, що економісти довго ламатимуть голови над результатами цього парадоксального економічного дослідження. Як це взагалі можливо, щоб найбагатша країна континенту виявилася щодо рівня добробуту середньостатистичної сім'ї однією з найбідніших?

Одні пояснюють це тією обставиною, що в 1945 р. Німеччина починала все з нуля. У той трагічний момент відліку не було ні садів, ні будинків, ні банківських рахунків, які передавалися б у спадок в німецьких сім'ях. А в грецьких і кіпрських — були.

Інші посилаються на те, що в Німеччині сім'ї менші чисельністю, ніж у Південній Європі.

Треті говорять про те, що німці за своєю природою більш схильні орендувати житлоплощу, натомість жителі півдня — зі шкіри вистрибнуть, але стануть господарями.

Четверті говорять про те, що євро в Німеччині — це зовсім не те, що євро в Греції, бо в першій усе дешевше.

Хай там як, Європа в її нинішньому вигляді переповнена не тільки внутрішніми суб'єктивними протиріччями, а й об'єктивними, невидимими для неозброєного ока дисбалансами.

До речі, та обставина, що російський і китайський капітали марширують Європою з усе більш масивними кошиками для покупок — внутрішні конфлікти, звичайно ж, не вирішить, а лише поглибить. Ідеться не тільки про газотранспортні системи країн Східної Європи, які здебіль-

шого вже давно й міцно опинилися в російській власності.

Наприклад, лише за останній рік китайські корпорації скупили 10% акцій аеропорту «Хітроу» в Лондоні, а також 21% акцій корпорації «Енергіас» — головного виробника електроенергії в Португалії.

Це факти європейського життя, про які ми в Україні здебільшого просто не підозрюємо. Ми дивимося на речі, як діти, — спрощуючи та розмірковуючи категоріями десяти-двадцятирічної давності, коли все дійсно було простіше, принаймні зрозуміліше.

Для нас «шлях до Європи» — це шлях до єєсівського паспорту, до автобанів, які не будуть тріскатися від морозної зими, до високих зарплат і гарантованої пенсії на схилі літ.

Насправді ж сьогодні, дещо узагальнено, Євросоюз має принаймні три обличчя. Перше — це настільки милі нашому серцю німецькі ідилічні будиночки.

Друге — це обшарпані (але такі, що мріють про краще майбутнє) бухарестські «хрущовки».

І третє — запущені, спорожнілі, депресивні офісні будівлі в Афінах.

Коли ми говоримо, що «йдемо в Європу», то потрібно розуміти, що йдемо ми в співтовариство держав, яке має блискуче минуле, але не має уявлення про те, що день прийдешній йому готує.

Американський політолог Томас Фрідман недавно порівняв американську економіку з автомобілем, який без бампера та запаски прямує по вибоїстій, розбитій і чималій ділянці дороги.

Для європейської економіки це порівняння не дуже оптимістичне, бо вона (перебуваючи в ще гіршому становищі, ніж американська) уже не один рік «стрибає по вибоїнах».

Торік загальноєвропейський ВВП скоротився на 0,4%. Цьогоріч очікується деяке покращення — він скоротиться тільки на 0,2%. Державний борг країн-членів переважно коливається між 80% реального ВВП (як у Німеччині) до 178% (як у Греції).

Для прикладу, в Україні державний борг — 28% реального ВВП.

Безробіття в Греції та Іспанії становить понад 26% працездатного населення. Молодіжне безробіття в цих країнах наближається до ... 60%!

Дозволю собі ще раз повторити: в уражених кризою країнах ЄС до 60% людей, молодших тридцяти років, ніде не навчаються і не працюють.

Безумовно, це дуже тривожний сигнал. Найголовніше, що немає розуміння того, як виходити із ситуації.

Європейці шукають нові шляхи вирішення через ще більшу економію та прозорість. У Франції міністра звільняють за те, що він розміщував капітали в іноземних банках — ховаючи їх від податків. Як результат, цього року президент Франсуа Олланд змусив членів свого кабінету — уперше в історії — опублікувати свої податкові декларації. Британський прем'єр Кameron обіцяє це зробити наступного року.

Виявилося, до речі, що проста й буденна для нас, українців, процедура для багатьох європейців є болючим кроком, на який їхній уряд усе ще не може зважитися.

Популярна свого часу ідея повсюдного насадження німецьких принципів господарювання та бюджетної дбайливості вже не виглядає настільки привабливою.

Відомий болгарський інтелектуал Іван Крастев опублікував нещодавно цікаву статтю, у якій показує, як нинішній болгарський уряд крок за

кроком намагався перенести ідеї «германізації» на свій ґрунт — через фіскальний консерватизм, бюджетну економію та жорстку прив'язку монетарної політики до ЄЦБ. Унаслідок цього має народитися заворушення, відставку і, можливо, «тривалий період політичної нестабільності в італійському стилі».

Висновок Крастева: застосування успішних методів управління не гарантує успіху, якщо країни мають різний рівень достатку та ефективності державної машини.

Пройшовши період усвідомлення й успішної експлуатації ідеї європейської спільності, ЄС наближається до періоду усвідомлення власних обмежень. Різна культура, різні традиції, різні інтереси — якщо ці відмінності не зміг стерти ентузіазм дев'яностих і двотисячних, то в умовах наростаючого євроскепсису нинішня брюссельська бюрократія й поготів не впорається з цим завданням.

Наприклад, стало зрозуміло, що такі країни, як Велика Британія та Франція, апriorі не можуть мати «єдину зовнішню політику». Сьогодні питання в тому, чи можуть вони мати єдину фіскальну або монетарну політику. І якщо виявиться, що ні, не

можуть, то чи достатньо буде загальних стандартів і цінностей, щоб ЄС зберігся в майбутньому як наддержавне об'єднання?

Іноді за уявною єдністю ховаються абсолютно протилежні мотивації. Так, Крастев справедливо вказує: якщо в Німеччині багато виборців досі покладаються на Євросоюз як на своєрідні ліки від хвороб, тому що беззастережно вірять у ефективність свого уряду, то болгари це роблять із діаметрально протилежної причини, оскільки так само беззастережно не вірять у ефективність свого.

Тобто, прагнення до ЄС може бути не лише проривом, а й свідомою відмовою від суверенітету, визнанням власної неспроможності як незалежної держави.

Популярність ідеї європейської єдності падає. За останніми опитуваннями, недовіра до ЄС у Британії, Німеччині, Франції оцінюється, відповідно, у 69%, 59% і 56%!

Ідеться про країни, що становлять 70% населення Євросоюзу. В Іспанії 72% громадян заявили, що не довіряють ЄС (п'ять років тому цей показник становив 23%). Великі країни, країни-лідери, які, по ідеї, повинні були б стати локомотивами всього почи-

нання, є, по суті, євроскептиками.

Популярність ідеї подальшого розширення Євросоюзу на Схід континенту — ще мінімальніша. Нині можна з упевненістю говорити, що в майбутні 10-15 років після приєднання до ЄС Балканських країн жодних нових хвиль розширення не буде. Цього просто не хочуть утомлені від «об'єднання» нації Європи.

Хоча, повертаючись до вищенаведеної метафори, із висоти бухарестської «хрущовки» європейське майбутнє видається, принаймні, більш оптимістичним, ніж із висоти занедбаних офісних будівель в Афінах. За винятком Чехії та Угорщини, по всьому східному кордону Євросоюзу цього року прогнозується хоч невелике, але все ж таки зростання економіки. А у Латвії, що виходить із кризи, навіть понад 4% зростання.

Якщо подивитися на опубліковану журналом «Economist» діаграму економічних прогнозів на цей рік, то балтійські країни й колишні країни соцтабору виглядають, як своєрідний пояс стабільності на великому просторі, де владарює невпевненість у завтрашньому дні.

Східна Європа і (частково) пострадянський простір — це місце, де в Європу досі щиро вірять, де готові «затягувати паски» і «наступати на горло власній пісні», аби зробити реальністю мрію про «європейський» добробут.

Тут люди не лізуть на барикади. Тут люди трудяться і живуть не в борг, а «на свої». З огляду на це стає зрозумілим інтерес ЄС до асоціації з Україною. Асоціація — це саме та оптимальна відстань у відносинах із нашою країною (не надто близько і не надто далеко), яка цілком влаштовує європейських політиків і європейських бюрократів. І тому, до речі, є підстави зі

скепсисом поставитися до їхніх заяв, що 2013 рік — це унікальний шанс для України підписати угоду з ЄС, який найближчими роками вже не трапиться.

Перефразовуючи Дізраелі, у Євросоюзу немає постійних ворогів або постійних друзів, але є постійні інтереси. Доступ до унікального надбання України — сільського господарства, геополітичного положення — серед цих постійних інтересів. Тому, на мою думку, ЄС буде готовий до асоціації в будь-який момент, коли до неї буде готова Україна.

Однак, ключове питання, яке турбує всіх, у тому, що очікує Європейський Союз найближчими роками.

Найперше, про що хочу в цьому зв'язку чітко заявити: сьогодні ніхто, абсолютно ніхто не може дати будь-яких переконливих прогнозів з приводу майбутнього ЄС. Непередбачуваність — нині ключовий термін для опису багатств і багатств міжнародних процесів.

Тим не менш, деякі припущення все ж можна спробувати зробити.

По-перше, безумовно, не варто очікувати, що Євросоюз найближчим часом буквально розвалиться на шматки. Це був би найгірший варіант розвитку подій, анігіляція всіх повоєнних європейських досягнень, повернення до Європи столітньої давності. На сьогодні реальних передумов говорити про розпад ЄС у практичному контексті, по-моєму, немає.

По-друге, за роки добробуту Євросоюз накопичив настільки масштабний потенціал стабільності та матеріального благоенства, що навіть в умовах кризи, безробіття, зниження життєвих стандартів країни ЄС ще довгий час залишатимуться орієнтиром для досить великої частини населення планети — у контексті матері-

альних і соціальних стандартів життя. Особливо, як ішлося вище, — для жителів Східної Європи.

По-третє, в ЄС збережеться ядро країн, які продовжуватимуть робити кроки з поглиблення внутрішньої інтеграції, щодо реалізації вже прийнятих рішень про створення банківських і податкових спілок, щодо збереження єдиної валюти.

І, тим не менш, Європейський Союз, швидше за все, зазнає випродовж найближчих років радикальних перетворень. На це вказують події, що відбуваються у Великій Британії та навколо неї. І як би не раділи, наприклад, французи, щодо можливого виходу Лондона з ЄС, логіка виживання все ж підказуватиме європейським політикам необхідність збереження Євросоюзу в нинішньому вигляді навіть за рахунок перерозподілу повноважень між Брюсселем і національними столицями.

Як результат — ЄС усе більш нагадуватиме не монолітний блок, а систему «кілець», що невинно звужуються до «центру».

На периферії зовні цементуючу роль відіграватиме загальний ринок — ключова інтеграційна скрепа, необхідність якої є безсумнівною. А далі йтимуть більш глибокі ступені інтеграції: нинішні (Шенген, Єврозона) і, можливо, нові (банківська та податкова спілки). При цьому зовсім не обов'язково, що склад країн-учасниць цих «внутрішніх» кіл залишиться незмінним — хтось вийде, можливо, із зони євро, хтось з інших «кілець».

Крім того, Євросоюзу навряд чи вдасться зберегти той рівномірний розподіл матеріального добробуту та демократичних стандартів, яким він пишався ще зовсім недавно. Швидше за все, поглиблюватиметься вододіл

між стабільним «північним» ядром і бідніючою «південною» периферією. А також, на жаль, — і ці процеси будуть вкрай важливими в контексті майбутнього ЄС, — між стабільними і нестабільними демократіями.

Останні, в силу наростання соціального напруження, піддаватимуться все більш сильним авторитарним спокусам — з боку як ультраправих, так і лівопопулістських політичних сил.

Цілком очевидно, що наше майбутнє співробітництво з ЄС у жодному разі не можна розглядати як ще один гуманітарний проект Євросоюзу, у якому багаті допомагатимуть бідним тільки з тієї причини, що ці бідні — європейці.

Притаманна багатьом із нас віра в те, що ЄС вирішить усі наші проблеми — те саме, що вірити в казку. Така віра природна для дитини, але згубна для дорослого. Адже дорослий повинен розуміти, які проблеми перед ним постають і як їх вирішувати.

Проте, незважаючи на сказане, Україна не в змозі змінити власну географію. В умовах незавершеності реформ і все ще невисокого рівня життя європейські стандарти тривалий час залишатимуться орієнтиром для Києва, і не тільки для нього, у контексті суспільного, економічного та соціального розвитку.

Деяких допущених ЄС помилок, звичайно, можна намагатися не повторювати. Але в цілому Україна та інші сусідні країни Східної Європи, як невід'ємна частина єдиної європейської цивілізації, відчуватимуть на собі наслідки всіх тенденцій розвитку ЄС. І багато наших внутрішніх процесів розвиватимуться під впливом того, у який бік рухатиметься найбільше та найвпливовіше інтеграційне об'єднання на нашому континенті.

«Арабська весна» — туман і тривога

Георгій МИРСЬКИЙ,
експерт зовнішньої політики

Близький Схід: усе небезпечніше

Резюме. У світі відбувається потужне відродження релігійного духу, значення релігії в політиці надзвичайно зросло, можна спостерігати такий феномен, як «реісламізація» — новий, небачений з часів халіфату підйом ісламу.

«Арабська весна» відкрила якщо не нову епоху, то принаймні новий період в історії найбільш бурхливого та непередбачуваного регіону сучасного світу. Багато що стало зовсім не зрозумілим, спроби щось прогнозувати виглядають безглуздими. Єдине, що не викликає сумніву, — це різке зростання ролі тих, кого називають ісламістами, салафітами, ісламськими фундаменталістами, радикалами, джихадистами. Усе крутиться навколо головного запитання: куди підуть сили, очолювані цими людьми? Чи відбудеться ісламізація всього регіону? Чи наблизилася гантінгтонівське «зіткнення цивілізацій»?

Салафіти, джихадисти, просто побожний народ

Салафіти (від арабських слів, що означають «гідні, або благочестиві, предки») — це фундаменталісти, які кличуть мусульманське суспільство повернутися до «золотого віку», коли панував чистий, незаплямований іслам, а благочестиві правителі жили строго відповідно до Корану і Сунни. Звідси — гасло «Братів-мусульман» і фактично всіх салафітів: «Іслам — ось рішення».

Термін «джихадисти» — від слова «джихад», «максимальне зусилля» (мається на увазі — в ім'я віри), найчастіше помилково перекладається як «священна війна». Джихадисти прагнуть до відродження халіфату, але не обов'язково. Головне — забезпечити домінування ісламу у світі, а для цього — нещадна боротьба з невірними, які ніколи не відмовляться від наміру знищити іслам.

Салафіт прагне не стільки до відтворення халіфату, скільки до утворення ісламської держави у себе. Наприклад, таліби проголосили емірат в Афганістані, і цього було їм досить, а справжнім джихадистам, бойовикам «Аль-Каїди», вони просто надали притулок. Звідси Усама бен Ладен мав намір вести планетарну боротьбу всюди, на будь-якій ділянці земної кулі, адже він поставив джихад за обов'язок кожному мусульманину.

І для цього недостатньо було просто створення «осередків» у тих чи інших регіонах; потрібна була мобілізація самовідданих, готових стати шахідами молодих людей скрізь, де тільки можна. Акції смертників ставали головною зброєю, сильнішою, ніж атомна бомба ворога. Ультрасучасна технологія повинна бути переможена силою віри. Надзброю протиставлялася надсамовідданість. «Ми щасливі померти в ім'я Аллаха так само, як ви щасливі, що живете», — неодноразово заявляв бен Ладен західним «хрестоносцям». Земля повинна була запалати під ногами «невірних» усюди: і на тих ісламських землях, які вони незаконно захопили — від Палестини та Іраку до Андалузії та Чечні, і всередині їхніх власних країн. Ціна цієї постійної війни повинна була стати надто високою для «хрестоносців», і тоді вони підуть з ісламських земель, як Радянський Союз пішов з Афганістану, кинуть напризволяще своїх мерзенних ставлеників, королів і президентів, і поле буде розчищено для торжества ідей халіфату.

Створення глобальної мережевої організації істотно змінило ландшафт світового ісламського співтовариства. Воно фактично руйнує традиційні ісламські авторитетні структури: замість духовних осіб на передній план висуваються бойові ісла-

місти, які часто навіть не мають релігійної освіти. Вони зухвало беруть «справу ісламу» у свої руки, користуючись відсутністю в цій релігії єдиного духовного центру, поширюють за допомогою Інтернету свої проповіді по всьому світові, організовують численні осередки, що утворюють глобальну джихадистську мережу. Нові джихадисти роблять ставку не стільки на локальні й регіональні дії та проблеми в ісламських країнах, скільки на створення глобального фронту. У свої мережі вони втягують вихідців із мусульманських країн, які живуть у західних державах і для яких першорядною справою є вже не внутрішня боротьба на їхній батьківщині (вони від неї, як правило, відірвалися), а всесвітній, такий, що не знає кордонів, похід «на захист ісламу».

Однак леопард не позбудеться своїх плям, наприклад, «Аль-Каїда в Іраку» переграла сама себе. Її звірства, акції смертників, через які гинула маса простих жителів, прагнення насаджувати найбільш нелюдські та мракобісні норми шаріату — усе це призвело до того, що значна частина сунітських бойовиків-іракців повернулася проти прибульців. Союзники стали ворогами, а сунітські бойовики вступили в альянс із американцями за принципом «Америка — погано, але «Аль-Каїда» — ще гірше». Це не

означає, що «Аль-Каїда в Іраку» примирилася з поразкою. Вибухи тривають. Але другою ісламською республікою Ірак не став.

Стабільні осередки «Аль-Каїди» вдалося створити лише в другорядних, маргінальних країнах ісламського світу — Афганістані, Ємені, Сомалі. Однак підірвати хоч скільки-небудь могутність і вплив саудівської монархії, повалення якої було заповітною мрією бен Ладена, джихадистам не під силу. Численні терористичні акти в Європі, Африці, Азії призвели лише до загибелі кількох десятків військовослужбовців західних країн і сотень мирних жителів. Із «другою наддержавою», Сполученими Штатами, не вдалося впоратися так, як це, на думку бен Ладена, сталося з Радянським Союзом. А широке застосування тактики акцій смертників-шахідів, навіть продемонструвавши всьому світові волю та фанатизм джихадистів, справило й контрпродуктивні наслідки. Спочатку здавалося, що мало не всі мусульмани Західної Європи підтримують такі дії, але подальші опитування засвідчили, що, наприклад, в Англії акції смертників схвалюють усього 4% мусульман. І хоча 87% єгиптян у 2008 р. вітали прагнення «Аль-Каїди» змусити американців вивести війська з мусульманських країн і припинити підтримувати Ізраїль, 74% опитаних у Єгипті вважали, що акція 11 вересня мала негативне значення для мусульманського світу. У Саудівській Аравії у 2007 р. позитивно відгукнулися про «Аль-

Каїду» лише 10% опитаних.

Відродження релігійного духу помітне в усьому: будівництві нових мечетей, увазі до проблеми мусульманського жіночого одягу тощо. Але реісламізацію не можна ототожнювати з ісламізмом. Професор Ерфуртського університету Кай Хафез писав: «Політичний іслам, що ставить своєю метою встановлення ісламського політичного порядку, є не більш ніж човником у широкому потоці реісламізації». Простий побожний мусульманин — це ще не ісламіст.

Справа ще й у тому, що люди не мають уявлення про те, як ісламістам вдається керувати сучасною країною. Кардинальна слабкість «Аль-Каїди» полягає в тому, що у неї немає проекту, немає погляду в майбутнє. Зрозуміло, що «повернення до чистого ісламу праведних предків» — це не програма дій для ХХІ ст., а приклади ісламістів у владі (хоча б «Талібан»), крім жаху й відрази, нічого викликати не можуть.

У середовищі мусульманської інтелігенції неминуче виникає болісна двоїстість. Освічені молоді люди, знайомі з Інтернетом і відповідно життям у «іншому світі», постають перед жакхливим вибором: або відмова від антизахідного бунту, від гасел боротьби за самотність ісламського суспільства, за позбавлення його від зловливого впливу чужої культури вчорашніх колонізаторів, або мовчазна згода з тим, що внаслідок такого бунту зрештою влада опиниться в руках людей на кшталт талібів.

Джихадизм, глобальний

ісламізм, не зміг перетворитися на потужну світову силу. Це не означає, що прийшов кінець «Аль-Каїди», однак акцент робиться, судячи з усього, не на підготовку нових широкомасштабних акцій на території «далекого ворога», а на створення міцних баз по периметру ісламського світу. Три з таких осередків вважаються найбільш ефективними: «Аль-Каїда в Месопотамії», яка вбила в Іраку чимало американців і набагато більше арабів-шиїтів, а нині розповсюдила свої операції й на Сирію; «Аль-Каїда на Аравійському півострові», націлена на повалення саудівської монархії, але оперує в Ємені; «Аль-Каїда в Ісламському Магрибі», район дії якої — Лівія, Алжир, Малі.

Яке відношення до цього інтернаціоналу мають ісламісти, що грають сьогодні першу скрипку в Єгипті й Тунісі? Вони навряд чи думають про халіфат, але тим, хто стає об'єктом їхніх переслідувань, від цього не легше. Помічник Президента Тунісу, члена ісламістської партії «Ан-Нахда», що прийшла до влади шляхом виборів, відповідаючи на застереження з приводу занепаду туризму в разі проведення справді шаріатської (в екстремальному значенні слова) політики, сказав, що туризм — це різновид проституції. Біля входу до Туніського університету бородані-ісламісти та їхні соратники, закутані в чорні абайї, атакували студенток, чий одяг «не відповідав нормам шаріату», а також професорів ліберальної орієнтації. Декан Туніського університету зробив зауваження двом студенткам,

які з'явилися на іспит у нікабі (паранджі, що повністю закриває обличчя), і тут же ісламісти оголосили його агентом «Моссада» та зажадали кинути до в'язниці на п'ять років.

Нічого дивного — ці люди завжди були такими, адже так вони виховані, таким є їхній світогляд. Як назвати, наприклад, афганських талібів, що на мотоциклах наздоганяли дівчаток, які йшли до школи, щоб хлопнути їм у обличчя кислотою — адже жінки не мають права ні вчитися, ні працювати. Таліби, які заборонили музику, телебачення, спорт, змусили всіх чоловіків носити бороди певного розміру — бузувіри, як і бойовики «Аль-Каїди» в Іраку, які відрубували пальці курцям. Єгипетські або туніські ісламісти до цього не дійшли, але порода одна й та ж. Звичайно, нерозумно та безвідповідально вживати такі вирази, як «ісламський терор», і покладати на іслам, на мусульманське співтовариство в цілому провину за безчинства крайніх салафітів, але людиноненавистницька ідеологія ісламістських (не ісламських, а саме ісламістських) мракобісів вибудована на основі однієї певної релігії, нехай навіть деякі з її базових принципів жакхливо перевернені. Чому саме ця релігія породила таких злісних виродків — запитання особливе, складне, ще не вивчене.

Саме ці люди, як їх не називай — джихадистами, крайніми салафітами, суперрадикальними ісламістами — є сьогодні однією з головних загроз людству, його безпеці, прогресивному розвитку. І

нам у Росії не треба думати, що нас це не стосується, нехай, мовляв, західники відповідають за свої минулі колоніальні гріхи. Зараза мракобісся доповзе й до наших країв — та й уже доповзає, варто ознайомитися зі зростанням екстремістських тенденцій у Татарстані.

Арабський світ — випробувальний полігон радикального політичного ісламу. Затамувавши подих, світ дивиться на те, що відбувається в країнах, якими прокотилась «Арабська весна», і в першу чергу, звичайно, у Єгипті. Там перед ведуть не джихадисти і навіть не салафіти, а «Брати-мусульмани» з їх репутацією помірних ісламистів. Але дистанція між цими категоріями радикального політичного ісламу не так велика, як хотілося б думати оптимістам.

Єгипетська плутанина

Надія на перемогу прогресивних, демократичних сил на будь-яких виборах у єгипетський парламент є невеликою. Основна маса населення Єгипту — міська та сільська малограмотна біднота. До людини приходить агітатор «Братства» і каже: «Ти за іслам чи за Америку, за сіоністів? Якщо ти мусульманин — голосуй за «іхванів» (братів)». А в сільській місцевості, як і десятки років тому, селяни голосують так, як вкаже шейх, сільський староста. І мало хто сумнівається, що «Брати» вийдуть на перше місце.

Однак ще в грудні 2012 р. міжнародне агентство, яке встановлює економічні рейтинги країн, розмістило Єгипет у тій же категорії, що й збанкрутілу Грецію. Готелі пустують, три

чверті суден, що обслуговують туристські круїзи по Нілу, стояли на якорях у період різдвяних канікул — цього не було ніколи. Вичерпуються резерви іноземної валюти, зростають темпи інфляції. Збільшується безробіття. Міжнародний валютний фонд обіцяє надати Єгипту позику в 4,8 млрд. дол., і це відкрило б шлях до впливу нової зовнішньої допомоги та до приватних іноземних інвестицій, однак позику буде надано за умови введення суворих заходів економії, включаючи скорочення субсидій на електроенергію. Як це сприйме населення, яке й без того давно запитує: заради чого зробили революцію, скинули Мубарака, що змінилося на краще?

Чи можуть і чи хочуть «Брати» якимось чином відвести в тінь, зробити неактуальною найголовнішу основу існування своєї організації — ісламізацію суспільства? А тут же не тільки внутрішні реформи, перевиховання людей у дусі відторгнення «згубного для ісламу» західного впливу з його світськими порядками, органічно неприйнятними для ісламистів (хоча й цього вистачило б для взаємного віддалення «ісламізованого Єгипту» від Заходу). Тут і активна підтримка боротьби за «велику святу справу віри», за Аль-Кудс, тобто Єрусалим, підтримка ХАМАС (по суті, палестинське відгалуження єгипетського «Братства»). А відповідно — і перегляд відносин з Ізраїлем, який з точки зору ортодоксального ісламізму треба буде іменувати «сіоністським утворенням».

Поки що нічого подібного з Каїра не чути. Опти-

місти впевнені, що, прийшовши до влади, «Брати» керуватимуться прагматизмом, віддаючи лише риторичну данину своїм переконанням. Однак це ще питання — чи зможуть і чи захочуть вони міняти шкіру або хоча б поступово позбуватися своїх яскравих ісламістських шат, які й створили їм репутацію. А якщо до того ж із економікою буде щось не так, як очікує народ, який завжди має надію на швидкі зміни на краще після позбавлення від ненависної старої влади? На «Братство» накинуться однодумці-салафіти — за відхід від ісламських принципів, і світські сили, включаючи військових — за нездатність вивести країну з кризи. Тоді, безумовно, можна очікувати розколу всередині організації, і всі її вороги піднімуть голову.

Захід домагається не тільки режиму економії, перш ніж фінансувати нову єгипетську владу. Потрібні гарантії того, що не буде радикальної ісламізації. Каїрській владі необхідно відроджувати туризм, отримувати кредити з-за кордону, запрошувати іноземних інвесторів. Однак заради цього доведеться чимось жертвувати,

відмовитися від введення шариату в його максималістському значенні, близькому до мракобісних установок «Аль-Каїди» або «Талібану». Ось тут-таки «іхванів» можуть обійти на повороті їх ще більш радикальні однодумці, бородані-салафіти з партії «Ан-Нур», які отримали на минулих виборах чверть місць у парламенті.

На тлі кризи та безпорадності цивільних політичних сил, особливо «Братства», популярність якого тане на очах, зростають шанси військових. У натовпах маніфестантів навіть чуються вигуки: «Краще вже військовий переворот!»

Зрозуміло єдине: джина випущено з пляшки, народ уже вирвався на волю. Люди не бояться ні влади, ні поліції, ні армії, немає безумовних авторитетів. Вибори нічого не вирішать — це єдине, у чому можна бути впевненим.

Сирія гине

Хто б міг подумати, що з усіх країн Арабського Сходу найбільш нещасною виявиться Сирія — «перлина», «серце арабського світу»? Навіть доля Іраку, де раз у раз лунають вибухи, видається не такою безрадісною. Це вже не лихо,

навіть не трагедія, а справжня катастрофа. На наших очах гине країна...

Хто нині повірить, що громадянська війна в Сирії — справа рук купки терористів, іноземних наймитів? Хто пам'ятає про «реформи» президента Асада, про нову конституцію, про референдум?

Коли в лютому 2011 р. п'ятнадцять підлітків у місті Дераа вночі написали на стінах будинків «Аш-шааб юріду іскат ан-нізам» («Народ вимагає повалення режиму»), ніхто не думав, що з цього все розпочнеться. Звичайно, можна тільки здогадуватися, чи здатний був правлячий режим запобігти ескалації конфлікту, якби вчасно провів демократизацію. Можливо, було вже пізно — занадто багато горючого матеріалу накопичилося.

Спочатку боротьбу, ще у формі вуличних демонстрацій, вели молоді люди з середнього класу, як і в інших країнах «Арабської весни». Однак у міру ескалації стало з'являтися все більше сунітів-бойовиків, як доморощених, так і іноземних, таких же, як ті, що свого часу нахлинули до Афганістану для боротьби з Радянською Армією, а потім в Ірак, щоб бити американців. Ці люди, які відіграють авангардну роль в опозиції завдяки своїй ідейній переконаності, енергії, лютості та вмінню приваблювати маси простими та зрозумілими гаслами, вважають, що час працює на них.

А що ж міжнародна дипломатія? Повне фіаско. План Кофі Аннана не працював із самого початку. І навряд чи хтось вірив у те, що воюючі сторони перестануть стріляти, Асад від-

веде війська в казарми з міст, де йдуть бої (безглуздо, адже ці міста відразу ж захопить опозиція), а повстанці складуть зброю, щоб потім усім зібратися за круглим столом національного примирення. Навіщо Асаду, який далеко не вичерпав свої ресурси, має потужну російську техніку, своїми руками руйнувати систему, створену його батьком? І навіть припиняти боротьбу повстанцям, яким вітер дме у вітрила, на бік яких переходить усе більше військовослужбовців урядових військ, включаючи генералів, і які отримують зброю від арабських країн, (приховано, але безсумнівно) від Туреччини та Заходу?

Громадянська війна — війна до переможного кінця, нещадна боротьба на знищення. Може бути лише один варіант, за якого воюючі сторони погодяться на нічию: якщо на них натисне потужна зовнішня сила. І у випадку Сирії така сила є — ООН, яка зрештою має право навіть направити збройні сили, миротворців, щоб буквально змусити забіяк схаменутися. Саме в цьому й міг полягати єдиний шанс плану Кофі Аннана — але за умови солідарних дій ООН. Однак це виявилось нереальним із самого початку; у першій же резолюції Ради Безпеки, представлений Заходом, російські дипломати виявили формулювання, які в разі чого можна витлумачити як виправдання інтервенції. І зрозуміти ці побоювання можна: згадаймо Лівію.

А якщо Рада Безпеки була паралізована, пішла інша гра. Скинути режим Асада американцям треба,

оскільки Сирія — єдиний союзник Ірану. Але воювати заради цього? Ірак багато чому навчив. Недарма, йдучи у відставку, Міністр оборони США Роберт Гейтс сказав: «Будь-якого майбутнього міністра оборони, який знову порадить президентові послати великі американські сухопутні сили в Азію або на Близький Схід і в Африку, треба буде відправити на обстеження до психіатра». І в Англії чи Франції не знайдеш людину, яка погодилася б пожертвувати життям хоча б одного «нашого хлопця», солдата, для повалення якогось арабського диктатора.

Однак може реалізуватися видозмінений лівійський сценарій: створюється «гуманітарна зона» на кордоні з Туреччиною, притулок для тих, хто рятується від перехресного вогню цивільних біженців, у цій зоні концентруються сили «Вільної сирійської армії», яка розраховує саме там і облаштувати за допомогою турків плацдарм, свій «Бенгазі». Асад, щоб цього не допустити, кидає туди армію, утворюється новий осередок військових дій, опозиція звертається по допомогу до Заходу, щоб ударами з повітря паралізувати урядові війська. Це був би максимум того, на що готовий піти Захід, і то неохоче — адже Асад отримав від Росії незрівнянно більш потужні засоби ППО, ніж Каддафі, існує ризик втратити літаки і льотчиків.

І все одно режим Асада вже стратегічно програв війну, навіть якщо він протримається багато місяців. Цей напівтоталітарний, поліцейсько-кадебешний режим виявився паперовим тигром. Біда в іншому:

чим довше триває війна, тим більшу роль у стані опозиції відіграють ісламістські екстремісти, джихадисти, осканені відморозки типу бойовиків «Аль-Каїди» або «Талібану». Що буде, коли вони захоплять владу, — не хочеться навіть думати. Горе алавітам і всім шиїтам, горе християнам і курдам.

Навіть коли режим Асада впаде й алавітська еліта втратить владу, у кращому разі зберігши за собою якусь автономну територію в Латакії, — у решті країни не буде стабільності. Більше того — навіть якщо частково знищать, частково виженуть християн і якимось домовляться з курдами, до сунітської більшості населення мир не прийде. Крайні ісламісти, осканені джихадисти ненавидять не тільки іновірців, а й мусульман інших сект і шкіл. Згадаймо Афганістан: коли пішли радянські війська, угруповання зіткнулися між собою в жорстокій внутрішній боротьбі; саме тоді і був зруйнований Кабул. А потім прийшли ще більші бузувіри — таліби — і розбили ісламістів усіх інших різновидів. Боюся, щось подібне очікує на Сирію.

Колись історики, імовірно, напишуть, що на першому етапі (рік — півтора) сирійської війни ще був шанс домогтися пристойного результату. Для цього Башар Асад повинен був звернутися до народу: «Я — законний президент, і тільки народ може мене змістити. Але, бажаючи припинити страждання народу, покінчити з кровопролиттям, я передаю владу своєму заступнику і залишаю країну». Схожий

варіант, між іншим, Володимир Путін запропонував Саддаму Хусейну 10 років тому, направивши до Багдада з цією метою Євгена Примакова. У 2011 р. те саме пропонувало світове співтовариство й Муамару Каддафі. Обидва диктатори відмовилися, і доля обох відома.

Звичайно, невідомо, чи настав би мир і в такому разі. Але ще була можливість діалогу між поміркованими силами з обох сторін. Сьогодні її вже немає. У таборі повстанців ключові позиції неухильно захоплюють «Джабхат-ан-Нусра» і подібні їй угруповання, створені «Аль-Каїдою». Це найбільш відважні та безстрашні, однак найбільш жорстокі, нелюдяні з бойовиків. І чим довше триватиме війна, забираючи життя десятків тисяч людей під акомпанемент марних розмов про необхідність переговорів, діалогу тощо, чим гостріше взаємне озлоблення — тим більше шансів, що верх візьмуть і рватимуть один одного на шмаття, знищуючи країну, найбільш нещадні групи. З Іраку до Сирії вже йдуть потоки сунітських бойовиків на допомогу повстанцям, і треба очікувати таких же потоків шиїтських бойовиків з Іраку та Ірану на допомогу Асаду. А ще під боком є Ліван із його шиїтами, сунітами, маронітами та друзями. І все це на тлі конфронтації, що поглиблюється, між сунітами та шиїтами, між Саудівською Аравією й Іраном. Не будемо навіть продовжувати...

Ті, хто підтримують владу Асада та його групи, пояснюють свою позицію тим, що не можна допускати іноземної інтервенції.

Однак, по-перше, до Сирії західні держави й не мають наміру направляти війська; Ірак, Афганістан, Лівія дечому їх навчили. А по-друге, життя показує на прикладі саме цих країн, що навіть іноземна інтервенція — це ще не найгірше, що може статися з народом, який став жертвою демонів насильства та ненависті, навіть якщо спочатку цих демонів привели в рух зовнішні сили.

Навколо Сирії (та Ірану)

Давно вже говорять: «Б'ють по Сирії, а цілять в Іран». Дійсно, якби режим Асада не був єдиним — і тому особливо цінним — союзником Ірану, головного ворога США та деяких арабських країн, ні в кого не було б причин прагнути покінчити з ним. На відміну від Саддама Хусейна Башар Асад нікому не насолить так, щоб вважати його неприйнятною фігурою, лідером опору «імперіалізму та сіонізму». Однак ситуація нині така, що Вашингтону треба послабити Тегеран як тільки можна, і не лише економічними санкціями. Іран повинен бути ізолюваний, у цьому сенс американської позиції. З чим усе зрозуміло, але чому ополчилися на Сирію її сусіди?

Тут ми підходимо до питання фундаментального — конфронтації між сунітськими арабськими країнами регіону Перської затоки, а також Йорданією, з одного боку, і шиїтським, в основному перським Іраном. Справа не тільки і не стільки в тисячолітніх розбіжностях між двома спрямуваннями ісламу, скільки в політиці. Коли йорданський король Абдалла кілька років тому

з тривогою говорив про «шиїтський півмісяць», він мав на увазі, звичайно, не загрозу «шіїтизації» сунітських країн; це нерезально — суніти не стануть шиїтами. Король пам'ятав заклики лідера ісламської революції в Ірані аятоли Хомейні до повалення «нечестивих правителів» мусульманських країн. Останній, до речі, ніколи не підкреслював шиїтський характер іранської революції, він завжди робив наголос на її загальноісламському змісті, і саме в цьому була загроза іранської революційної експансії для монархів і президентів арабських держав.

Війна з Іраком і смерть Хомейні, здавалося, надовго відсунули цю загрозу, Іран залишував рани, а от президентом став Махмуд Ахмадінежад, і перед поглядом арабських володарів постав «неохомейнізм», який відновив боротьбу за душу мусульманського світу і в першу чергу — за душу Арабського Сходу.

Багато хто досі не розуміє, навіщо Ахмадінежаду було говорити про те, що Ізраїль буде стертий з карти світу, повторювати мерзенні твердження щодо Голокосту? Хто його смикав за язик? Але ці просторікування були розраховані не стільки на іранців, скільки на арабів. Завоювати «арабську вулицю», привернути до себе арабів, по суті позбавлених власного лідерства після відходу таких фігур, як Насер, йорданський король Хусейн, Хафез Асад, Арафат, — ось завдання, яке поставив перед собою Ахмадінежад. І він його виконав. Справжній подвиг, безпрецедентний в

історії Ірану: це перська та шиїтська держава, подолавши історичну неприязнь між арабами та персами, між сунітами й шиїтами, змогла стати лідером того, що прийнято називати «арабським опором імперіалізму та сіонізму». Ахмадінежад домігся того, чого не зміг Саддам Хусейн, — перетворив країну на авангард «революційного Арабського Сходу».

Саме це зробило Іран головним ворогом Саудівської Аравії, як і малих країн Перської затоки, а заодно і Йорданії. Саудівська Аравія і Катар фактично взяли під свій контроль Лігу арабських держав, і антиіранські тенденції породили антисирійську кампанію. Асад виявився ізолюваним у арабському світі.

І нарешті — Туреччина. До останнього часу ця країна сприймалася в ісламському світі як аутсайдер, що відноситься більше до Європи, ніж до мусульманського співтовариства. Усе змінилося після приходу до влади Реджепа Ердогана. Процвітаюча Туреччина, яка набирає силу, упевнено виступає на близькосхідну арену, завоюючи там усе більше симпатій насамперед завдяки тому, що її очолюють ісламісти, нехай і помірковані. Включившись у боротьбу за регіональну гегемонію, твердо ставши на бік палестинців — і заради цього демонстративно погіршивши свої відносини з Ізраїлем, — Туреччина має намір стати регіональним важковагом. А для цього треба забрати в Ірану прапор лідера й авангарду «арабського опору». Логічний крок у цьому напрямі

— залучити головного потенційного суперника, Іран, шляхом переведення його основного партнера, Сирії, у свою орбіту. А цього можна досягти тільки зміною нинішнього сирійського режиму. Тому настільки здивував багатьох поворот Туреччини від традиційної дружби з Сирією до різко ворожої позиції щодо правлячого в Дамаску режиму. Не можна забувати при цьому, що турки — суніти, і Анкара не безпідставно розраховує на те, що знайти спільну мову з новою сунітською владою в Сирії їй буде набагато легше, ніж шийському Ірану.

Нарешті, трохи про міжнародну кризу навколо іранської ядерної програми. «Арабська весна» та міжусобиці в Сирії відсунули цю кризу в тінь, між тим вона може стати джерелом великої війни.

Іран цілеспрямовано йде шляхом створення умов для виробництва атомної зброї. Доказ цього — навіть не стільки нарощування числа центрифуг і будівництво нового заводу зі збагачення урану поблизу Кума, скільки той факт, що тегеранські правителі кілька разів відхиляли пропозицію Росії та інших держав перенести процес збагачення на російську територію. Не хочуть контролю — ось у чому справа, адже в

Росії їм не дали б перевищити рівень збагачення урану від нинішніх 20% до 90%, що саме їй потрібно для виробництва бомби.

Але створити умови для виробництва ще не означає, що бомбу треба неодмінно виробити. Важко уявити, щоб іранці зважилися на ядерну війну з Ізраїлем. Нинішніх тегеранських правителів можна вважати вузьколобими фанатиками, але не божевільними. За всієї ненависті до «сіоністського утворення» навряд чи вони мають намір кинути бомбу на єврейську державу, оскільки чудово розуміють наслідки такої спроби. Ізраїль у змозі в останній момент завдати превентивного удару, який був би для Ірану катастрофою. Та якби навіть вдалося пробити ізраїльську систему ПРО, жертвами удару були б не тільки 6 млн. євреїв, а й така ж кількість арабів на ізраїльській і палестинській території, що є неприйнятним для Ірану, який прагне стати лідером усього ісламського світу.

Чого ж Іран хоче домогтися? Зняття санкцій і сприяння Заходу в розвитку своєї економіки як плати за те, що Тегеран не зробить «останній крок». Америка повинна раз і назавжди офіційно, за участю ООН, відмовити-

ся від «агресивних намірів» щодо Ірану. Неправильно було б вважати, що іранські правителі лише роблять вигляд, що бояться американської агресії, вони цього побоюються насправді, і ці настрої різко зросли після американського нападу на Ірак.

Тегерану необхідно, щоб його виключили з американського «чорного списку», з числа країн «вісізла». І сенс його ядерної програми, можливо, полягає насамперед у тому, щоб домогтися від Заходу як економічної допомоги, так і політичних поступок. Однак, є й інша, більш зловісна версія: тегеранська «муллократія», а тим більше Корпус вартових ісламської революції, що набрав величезної сили, побоюються і не хочуть примирення з Америкою — адже тоді різко ослабне здатність влади мобілізувати навколо себе на патріотичній основі населення.

Схоже, що правителі Ірану в принципі хотіли б довести процес розвитку ядерної енергетики до такої точки, коли у них буде реальна можливість створити атомну бомбу. Але саме можливість. Реально робити бомбу не обов'язково. Швидше за все, гіпотетична іранська атомна бомба — зброя політична. Важливо не стільки мати бомбу в руках фізично, скільки досягти «стану п'ятихвилинної готовності», щоб заявити: «У разі необхідності ми здатні себе захистити й такими ось засобами, до цього нам залишилося зробити один крок».

Біда от у чому: населення Ізраїлю навряд чи повірить у якісь гарантії того, що Іран зупиниться за

один крок від реального виробництва бомби. І тиск народу навряд чи може бути настільки сильним, що коли іранці перетнуть якусь червону межу на шляху від 20-ти до 90-відсоткового урану, у ізраїльського керівництва не залишиться іншого вибору, окрім удару по ядерних об'єктах. Так може розпочатися війна, в неї, безсумнівно, будуть втягнуті й Сполучені Штати, а звідси недалеко й до «війни цивілізацій», здатної завдати чимало лиха багатьом країнам, включаючи, між іншим, і Росію.

Нинішні економічні санкції США та Західної Європи проти Ірану — це спроба запобігти війні, яка загрожувала б катастрофічними наслідками для західного світу, і не тільки для нього: згадаймо тут проблему цін на нафту. Економіка Ірану серйозно страждає, але чи будуть санкції більш ефективними, ніж спроба Барака Обами на початку його президентства «подати Ірану руку дружби» — питання відкрите. Якщо в найближчі місяці жодних змін у ситуації не відбудеться, слід очікувати гіршого. І безглуздо виглядатимуть ті, хто вважає, що все якось минеться, що Іран просто шантажує, Ізраїль блефує, а Обама лише робить вигляд, що готовий до крайніх заходів. Історія не раз засвідчувала, що війна може розпочатися, навіть коли ніхто її по-справжньому не хоче.

Журнал «Зовнішні справи» висловлює подяку журналу «Росія в глобальній політиці» та особисто головному редактору Федорові Лук'янову за надане право публікації цієї статті.

Міжнародна безпека: погляд Вишеградської четвірки

Щороку ми спостерігаємо зростання інтересу до обговорення питань міжнародної безпеки та співробітництва. Прикладом такого обговорення можна назвати Глобальний безпековий форум Globsec 2013, що відбувся у Братиславі 18-20 квітня 2013 року. Він став своєрідною спробою країн Вишеградської четвірки – Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії – показати власне бачення існуючих глобальних і регіональних проблем безпеки.

Цьогорічний форум став рекордним за вісім років свого існування, об'єднавши близько 800 учасників з усього світу. На заході, зокрема, були присутні Президент Естонії Тоомас Хендрік Ільвес, Прем'єр-міністр Македонії Міло Джуканович, міністри закордонних справ країн Вишеградської четвірки. На форум Globsec уперше за всю його історію прибув міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський, а також 85-річний Збігнев Бжезінський.

Форум було відкрито виступом Прем'єр-міністра Словаччини Роберта Фіцо, який пов'язав безпеку регіону із загальними проблемами торгової кризи в Європі. Крім того, соціально-економічна стабільність, економічне зростання та зайнятість безпосередньо визначали рівень як регіональної, так і європейської безпеки в цілому. Таким чином, за словами Р. Фіцо, безпека країн регіону Центральної Європи багато в чому залежить від внутрішніх чинників: стійкості ЄС, його здатності впоратися з економічними проблемами, вміння вести консолідовану внутрішню та зовнішню політику.

На порядку денному Форуму звучали такі питання: європейська енергетична безпека, Європа й АТР, європейська ПРО,

майбутня архітектура ЄС, іранська ядерна проблема, ситуація на Близькому Сході та в Афганістані, конфлікт у Малі, кібербезпека тощо.

Усі міністри закордонних справ Вишеградської четвірки наголошували на актуальності «євроатлантичних цінностей», тобто на консолідованій позиції щодо ідеї безпекової опори Європи на США. Ця теза міністрів закордонних справ звучала у відповідь на американські побажання для Європи мати сильну зовнішню та безпекову політику. Такі заяви можуть трактуватися подальшим зміцненням загальноєвропейських структур зовнішньої безпеки, а також призвести до збільшення витрат на оборону та безпекову політику на національному та загальноєвропейському рівнях, що в умовах кризи буде непростим кроком.

Проте, на думку засновника Форуму та Генерального секретаря Словацької атлантичної комісії Роберта Васса, «2013 рік має стати роком прийняття критичних рішень, що визначать реальні кроки трансформації «візії» в реальність».

Фундаментальним фактором безпеки Центральної Європи, за висновками форуму, залишається система трансатлантичних відносин – блок НАТО, очолюваний американцями. Президент Естонії Тоомас Ільвес висловив побоювання за долю Європи без США. «Якщо США, – сказав він, – будуть менше цікавитися Європою [з точки зору забезпечення безпеки]..., це значить, що ми повинні протерти наші очі, прокинутися і сказати: «Що ми маємо робити? Адже ми опинилися у світі Гоббса [«війни всіх проти всіх»]».

Проблема безпеки Централь-

ної та Східної Європи порушувалась на Форумі, коли в ході обговорення йшлося про таку специфічну сферу, як проблема енергетичної безпеки регіону. Енергетика стала ключовою темою, яку учасники Globsec обговорили після виступів міністрів закордонних справ. Однак, слід зазначити, що в цьому аспекті Форум Globsec не дав нічого нового в порівнянні з попередніми заявами, які передбачали, як відомо, диверсифікацію постачальників і джерел постачання енергії для регіону за умови спільного об'єднання в єдину енергетичну інфраструктуру. Певні надії покладаються на застосування технології видобутку сланцевого газу (Польща) і постачання скрапленого природного газу через балтійський та адриатичний термінали. Як додатковий захід для зниження залежності від газу передбачається також збереження атомної енергетики з подальшим розвитком цієї галузі. Дієвим засобом, на думку центральноєвропейців, є об'єднання їх зусиль у енергетичній політиці регіону Центральної Європи за підтримки ЄС.

Безпеку регіону передбачається здійснювати не військовим, а здебільшого наступальним зовнішньополітичним курсом. Про необхідність нарощування військових витрат у рамках концепції «розумної оборони» («smart defense») на конференції панувала єдність, в усякому разі, на рівні риторики. Тому

пріоритетом Вишеградської групи є сприяння інтеграції в ЄС на сході – України та Білорусі, держав так званих Західних Балкан, для збільшення східної буферної зони та надання їй політичної стабільності, а це означає продовження програми Східного партнерства.

Головний підсумок цієї зустрічі – декларація міністрів закордонних справ V4 під назвою «За більш ефективну та сильну спільну політику безпеки й оборони» (Declaration of the V47 Foreign Ministers «For a More Effective and Stronger Common Security and Defence Policy» (Bratislava, 18 April 2013) <http://www.v4group.eu/download.php?docID=210>)

Документ включає три розділи:

- Підвищення ефективності та впливу Спільної політики безпеки і оборони (SCDP);
- Удосконалення розвитку військового потенціалу;
- Зміцнення європейської оборонної промисловості.

Декларація свідчить, що партнерам по Вишеградській групі важливо продемонструвати, що, незважаючи на відмінність їх національних інтересів, їм вдається працювати в одній команді. Вишеградська четвірка – це система всередині ЄС з елементами стратегічного співробітництва. Це об'єднання демонструє політичну волю до формування узгодженої позиції щодо бачення проблем сучасних міжнародних відносин. До відпрацювання й обговорення цієї позиції залучаються представники всіх країн-партнерів на міжнародній арені, і, таким чином, створюються додаткові передумови до пошуку неконфліктних, консенсусних рішень існуючих проблем.

Вікторія ВДОВИЧЕНКО

Українці нададуть ООН свої рекомендації щодо пріоритетів розвитку світу

Національні консультації, що проводяться агенціями системи ООН спільно з Урядом України, дають українцям унікальну можливість вплинути на формування глобальної стратегії розвитку.

В Україні розпочато процес проведення національних консультацій з метою визначення пріоритетів розвитку світу після 2015 р. (Post-2015 Development Agenda) і формування глобального порядку денного розвитку шляхом залучення широкого кола фахівців і громадськості. Національні консультації проходять в Україні в рамках глобального процесу, ініційованого Організацією Об'єднаних Націй у 100 країнах світу.

Цей процес ініційований за три роки до завершення програми «Цілі розвитку тисячоліття» (ЦРТ), прийнятої країнами-членами ООН у 2000 р., та включає завдання, спрямовані на подолання бідності та голоду, забезпечення доступності освіти та гендерної рівності, скорочення дитячої смертності та поліпшення здоров'я матерів, боротьбу з ВІЛ/СНІДом та іншими захворюваннями, забезпечення сталого розвитку довкілля, формування глобального партнерства з метою розвитку. Він охоплює період до 2015 року.

За 12 років реалізації програми ЦРТ світовою спільнотою досягнуто багатьох позитивних змін у житті мільярдів людей. У щорічній доповіді з ЦРТ 2012 р. Генерального Секретаря ООН Бан Кі-муна зазначено, що три завдання програми виконано достроково. За попередніми оцінками, кількість людей у світі, які живуть на суму менш ніж 1,25 дол. на добу, у 2010 р. зменшилася вдвічі порівняно з 1990 роком. Частка людей, які мають доступ до якісної питної води, збільшилася з 76% у 1990 р. до 89% у 2010 році.

Тобто, понад 2 млрд. людей поліпшили умови життя. У світі частка міського населення, яке живе у нетрях, скоротилася з 39% у 2000 р. до 33% у 2012 році. Наприкінці 2010 р. у регіонах, що розвиваються, понад 6,5 млн. людей отримували антиретровірусну терапію від ВІЛ/СНІДу.

У Доповіді Генерального секретаря ООН щодо прискорення досягнення цілей в галузі розвитку та вирішення питань, пов'язаних із формуванням порядку денного ООН після 2015 р. (А/66/126), зазначено, що формування набору пріоритетів відбуватиметься на основі комплексного, відкритого та прозорого процесу за участю багатьох сторін. Також визначено головні компоненти, що обов'язково мають бути включені до нового порядку денного (захист прав людини, зменшення нерівності, сприяння сталому розвитку), і тематичні сфери для консультацій (Нерівність; Стан здоров'я; Освіта; Демографічна ситуація; Економічне зростання та зайнятість; Енергія; Вода; Екологічна рівновага; Управління; Продовольча безпека; Конфлікти та їх попередження).

Процес визначення та формування пріоритетів і цілей розвитку на період після 2015 р. триває на глобальному, регіональному та національному рівнях із залученням широкого кола учасників. Це здійснюється для того, щоб люди з усіх куточків світу мали можливість долучитися до формування глобального бачення та пріоритетів «майбутнього, якого ми прагнемо» із чіткими рекомендаціями органам влади, громадянському суспільству та

іншим зацікавленим сторонам.

Уже розпочато консультації, ініційовані системою ООН в Україні у партнерстві з ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ, ДУ «Український інститут стратегічних досліджень», ГО «Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка». Метою національних консультацій є визначення суспільної думки щодо пріоритетів розвитку шляхом стимулювання відкритих дебатів із охопленням різних верств населення. У тому числі, представників неурядових організацій, академічних кіл, профспілок, малого, середнього та великого бізнесу, молоді, національних меншин, людей з інвалідністю, тих, хто живе з ВІЛ/СНІДом тощо.

Національні консультації започатковано в різних містах України. Так, у шести вищих навчальних закладах Києва та Харкова відбулися зустрічі з обговорення бачення майбутнього молоддю. Проводиться низка фокус-груп: із дітьми-сиротами, які перебувають в інтернаті (Луцьк, Рівне), із трудовими та нелегальними мігрантами (Київ, Львів), із представниками малого бізнесу (Житомир), представниками національної меншини – ромів (Ужгород, Одеса).

«Національні консультації надають мешканцям України справді унікальну можливість вплинути на міжкурядові процеси таким чином, щоб вони відповідали очікуванням суспільства. Вони допоможуть почути думки людей з приводу подальшого розвитку країни,

особливо з позиції проведення соціально-економічних реформ, які набирають нових темпів, – розповіла директор Програми розвитку ООН в Україні пані Рікарда Рігер. – Окрім консультацій, важливим компонентом процесу стане широкомасштабна інформаційно-комунікаційна кампанія з метою заохочення громадськості до участі в спільному обговоренні питань, що повинні увійти до довгострокової стратегії глобального розвитку».

Результатом консультацій стане національна доповідь «Майбутнє, якого ми прагнемо» з відповідними рекомендаціями щодо пріоритетів розвитку на період після 2015 року. Ця доповідь стане конкретним внеском України у глобальне бачення розвитку та буде представлена під час 68-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН восени 2013 року.

Крім того, кожен бажаючий може взяти участь у процесі глобального інтерактивного опитування щодо визначення пріоритетів розвитку шляхом висловлення своєї думки на веб-сайті www.myworld2015.org. Люди з усіх куточків світу мають можливість обрати 6 найважливіших викликів із 16 можливих варіантів. З деталями щодо перебігу національних консультацій в Україні можна ознайомитися на сайті www.post2015ukraine.org.

**Матеріал підготувала
Вікторія АНДРІЄВСЬКА**

Китай у новому світовому порядку: становлення супердержави

УДК 94:327

Володимир САМОФАЛОВ,
кандидат юридичних наук

Частина 2

Китай — Росія

Відносини Пекіна і Москви протягом останніх десятиріч переживали злети та падіння. Росію китайці вважають великою державою, яка переживає занепад внаслідок нездатності керівництва здійснити сучасну модернізацію економіки та зберегти статус країни. Незважаючи на угоду про стратегічне партнерство, між КНР і РФ зберігаються елементи недовіри та настороженості, а також потенціал можливого військового протистояння. Пекін розглядає свою співпрацю з Москвою як інструмент посилення власних позицій у рамках «справедливого і прийняттого нового порядку» в міжнародній політиці та економіці, протистояння США, реалізації експортної продукції та забезпечення сировинних поставок.

Росія, зі свого боку, виступаючи за розвиток

відносин із Китаєм, розігрує свій варіант геополітичної гри, у якій зіткнуться між собою інтереси КНР і США, зараховуючи себе при цьому до другого ешелону гравців глобального масштабу. Про це, зокрема, свідчать і нещодавні вислови російських керівників. «Головна боротьба йде за світове лідерство, і тут ми з Китаєм сперечатися не збираємося. Тут у Китаю інші конкуренти. От нехай вони між собою і розбираються», — заявив у інтерв'ю російським телеканалам у жовтні 2011 р. російський прем'єр В. Путін. «Росія не буде брати участі у схемах щодо стримування Китаю», — підтримав його глава російського МЗС С. Лавров.

Водночас Москва розуміє, що від Пекіна сьогодні залежить дуже багато, а в перспективі — ще більше. У зв'язку з цим РФ просто не може дозволити собі мати погані відносини з Китаєм, вибудовуючи з них самостійну політику, безоглядно на США. Москва зацікавлена у співпраці з Пекіном, оскільки вона врівноважує стратегічне панування Вашингтона, посилює позиції Росії в її суперечках із Заходом. Одночасно Москва безпосередньо, а також через Євразійський союз і Шанхайську організацію співпраці (ШОС)

China has been the world leader of industrial and financial growth in the past three decades, and today it is the world's second-largest economy. The PRC is also the world's biggest trading nation, world's largest exporter of goods, the largest manufacturer and creditor, and the largest consumer of raw materials. It has the world's largest foreign exchange reserves, population and army. China's further growth will influence a new balance of power on a global scale, and its ambitions for world leadership are supported not only by its economic and financial growth, but also by its growing political and military power.

Key words: China, USA, Russia, India, new world order

реалізує свою стратегію стати одним із полюсів сучасного світу, граючи при цьому роль ефективної сполучної ланки між Європейським Союзом і динамічним Азіатсько-Тихоокеанським регіоном.

У підході до проблемних питань світової політики Китай і Росія останнім часом часто займають однакову позицію, обстоюючи необхідність багатополярного світу. При цьому Пекін, підтримуючи Москву в Радбезі ООН, коли вона накладає вето на резолюції, висунуті США, практично ніколи сам не протистоїть Вашингтону, якщо Москва відмовляється від протистояння. Обидві країни також активно взаємодіють між собою на глобальному рівні в рамках БРІКС і на регіональному — у рамках ШОС. Водночас у рамках Шанхайської організації співробітництва між ними існують різні підходи: Росія хоче, щоб ШОС відіграла більшу роль у вирішенні воєнно-стратегічних питань, натомість Китай прагне до того, щоб

ця організація більше уваги приділяла торговельно-економічному співробітництву в регіоні, сприяючи розширенню китайського економічного присутності в Середній Азії. Подальше розширення ШОС за рахунок приєднання Індії та Пакистану може перетворити цю організацію на впливову регіональну структуру з населенням близько 3 млрд. осіб, сприяти поліпшенню відносин Пекіна та Ісламабада з Делі й охолодженню індійсько-американських відносин.

Саме в Середній Азії, крім Близького Сходу, зіткнулися нині геополітичні інтереси Росії, Китаю та США. Тут Москва хоче зберегти свою гегемонію та за допомогою існуючих і споруджуваних енергопроводів нейтралізувати активність НАТО, тісно прив'язуючи до себе європейські країни, створюючи певну протизавагу в Європі їх традиційному американському союзникові, а також зриваючи плани щодо посилення впливу США в Середній

Азії шляхом створення нового Шовкового шляху та будівництва газопроводу «Набукко». Шляхом просування проекту «Євразійського союзу» пострадянських республік і підписання двосторонніх угод Росія прагне протистояти вторгненню КНР у традиційно російську зону впливу в Середній Азії.

Китай також прагне до політичного впливу в середньоазіатському регіоні, щоб конкурувати з Росією та західними країнами, підписавши довготривалі контракти на постачання енергоресурсів із Туркменістаном і Казахстаном. КНР активно інвестує в середньоазіатські республіки, створюючи собі енергетичні заділи на майбутнє. Поки Москва протягом останніх років не може домовитися з Пекіном з приводу ціни на сибірський газ, останній успішно підписав з Ашхабадом угоду про постачання 65 млрд. кубометрів газу, що становить близько 50% його річних потреб. КНР також активно розвиває альтернативні проекти формування транспортних коридорів в обхід Росії. Нові трансазіатські марш-

рути від тихоокеанських портів Китаю через Казахстан до Західної Європи набагато коротші та дешевші у порівнянні з Транссибірською магістраллю.

КНР і РФ зацікавлені у підтримці авторитарної стабільності в цьому регіоні, виведенні військових баз США з республік Середньої Азії та Афганістану, а також в участі у проектах будівництва стратегічних газопроводів у Середній і Південній Азії (Туркменістан — Афганістан — Пакистан — Індія та Іран — Пакистан — Індія — Китай). Москва також намагається за рахунок залучення на свою сторону Китаю та Індії створити альянс для обмеження глобального домінування США, проте внаслідок потенціалу протистояння, що зберігається між ними, ці прагнення досі не мали успіху.

Помітно активізувався Пекін і на російському Далекому Сході, який він повільно, але цілеспрямовано економічно завойовує впродовж останніх 20 років, намагаючись при цьому не загострювати свої відносини з Москвою. Проблема посилюється

також значною китайською присутністю на малонаселеному Далекому Сході та Східному Сибіру. Багато експертів зазначають, що це створює основу для захоплення регіону китайцями. Китайські інвестори вклали понад 3 млрд. дол. у російський Далекий Схід, що утричі більше, ніж уряд РФ. Сільське господарство регіону все більше залежить від праці китайських мігрантів, у зв'язку з чим Далекий Схід і Східний Сибір у найближчій перспективі можуть стати китайською ресурсною та сільськогосподарською базою. І хоча Пекін усе більше потребує нового «життєвого простору», на захоплення прикордонних російських північних земель він сьогодні навряд чи піде. Китай звичекати і грати на протиріччях третіх країн, продовжуючи нарощувати сили.

Велику заклопотаність Москви викликало проведення Пекіном у 2009 р. найбільших у китайській історії навчань «Великий крок» у трьох прикордонних із РФ військових округах. Раніше Китай і Росія проводили спільні військові навчання почер-

гово на території своїх країн. У маневрах НВАК взяли участь понад 50 тис. військовослужбовців, а також 6 тис. одиниць техніки. У ході навчань війська подолали майже 50 тис. км, при цьому кілька дивізій здійснили марш-кидок на 2 тис. км, моделюючи ситуацію з проникненням углиб території потенційного противника. Багато експертів зазначали, що на таких маневрах могли відпрацьовуватися бойові дії тільки проти Росії. Наступного року РФ відповіла проведенням на Далекому Сході найбільших в історії Росії навчань «Схід-2010» із залученням підрозділів армії, авіації та флоту. У квітні 2012 р. РФ і КНР знову повернулися до практики спільних навчань шляхом проведення маневрів своїх військово-морських сил «Морська взаємодія-2012» у Жовтому морі.

Водночас, незважаючи на навчання, російська армія, на відміну від китайських збройних сил, знаходиться сьогодні в стані прогресуючого занепаду. Оборонні витрати Росії утричі менші військового бюджету Китаю. Нова військова реформа скорочує збройні сили РФ до 1 млн. осіб. Російський ВПК значно втратив свої технології та кадри, у результаті чого військову техніку стали купувати за кордоном. З 1990 по 2008 р. кількість наукових співробітників у Росії скоротилася з 1 млн. до 375 тис. осіб, а рівень винахідницької активності знизився на 90%. Нині 4 російських флоти та Каспійська флотилія реально мають у своєму складі всього 30 кораблів основних класів і стільки ж підводних човнів. Через 10

років у ВМФ залишиться менше 50 кораблів різних класів, що недостатньо навіть для одного флоту. Аналогічна ситуація склалася й у ВПС і ППО, де, на думку експертів, залишилося не більше 500 бойових літаків, здатних піднятися в повітря. Це менше ніж у Єгипту, Сирії або Туреччині, не говорячи вже про Китай і США. За останні вісім років до ВПС надійшло всього 3 нових літаки (один Ту-160 і два Су-34), а в ППО — один дивізіон С-400. Тому в разі виникнення збройного конфлікту з Китаєм у Росії не залишиться іншої альтернативи, крім використання ядерної зброї.

Протягом тривалого часу дві країни критично залежали одна від одної в галузі військово-технічного співробітництва. Китайські замовлення допомогли вижити російському ВПК після розпаду СРСР, а Росія, в умовах європейського ембарго на постачання озброєнь до Китаю, була для нього практично єдиним джерелом сучасних озброєнь і військової техніки, що дало змогу Пекіну здійснити різкий перехід із другого на четверте покоління озброєнь. Китайська оборонна промисловість зробила за останні роки величезний технологічний ривок, налагодивши випуск сучасних озброєнь і військової техніки, що конкурує з російською на світових ринках зброї. При цьому багато зразків російської військової техніки, які потрапили на підприємства китайського військово-промислового комплексу, були оперативно скопійовані та перероблені, що втім не завадило Китаю в останні роки за

деякими видами озброєнь навіть випередити Росію (винищувач 5-го покоління, протикорабельна балістична ракета тощо). Пекін став конкурентом Москви на світовому збройовому ринку, і з цієї причини Росія не хоче експортувати до Китаю свою найсучаснішу техніку.

Характер двосторонніх торговельно-економічних відносин свідчить про значний дисбаланс на користь КНР як за обсягом (2:1), так і за характером продукції (високотехнологічний експорт — 6:1). При цьому російські поставки до Китаю становлять лише 2% китайського імпорту. РФ поступово стає сировинним придатком КНР, ринком збуту його товарів і місцем зайнятості надлишкових трудових ресурсів.

Нині з російського боку накопичується приховане напруження. Це пов'язано не стільки зі страхом перед Китаєм, скільки з його зростаючою конкуренцією російським інтересам у різних сферах і відсутністю стратегії розвитку відносин із наддержавою, що формується по сусідству, на найближчі роки та в довгостроковій перспективі.

Подальший розвиток китайсько-російських відносин може мати такі результати:

- Китай і Росія залишаться прагматичними партнерами за розрахунком, але не на основі спільних стратегічних інтересів. Російсько-китайським відносинам не вистачає внутрішнього змісту. Позиції РФ і КНР відрізняються в підходах до світових проблем, а також у тому, що вони хочуть отримати один

від одного. Обидві країни приділяють більше уваги своїм відносинам із Заходом, ніж власному стратегічному партнерству. Перетворення КНР у нову наддержаву має наслідком загрозу зниження ролі Росії до рівня підлеглої на світовій арені;

- Китай і Росія прагнути-муть до формування багатопольярного пост-американського світу, у якому вплив США буде значно меншим. КНР і РФ можуть стати противагою глобальному домінуванню Сполучених Штатів у разі загострення китайсько-американських відносин. Вони також можуть сприяти повноправному членству Індії та Пакистану в ШОС і надати перспективу такого членства Ірану в разі зняття з нього санкцій, об'єднавши в рамках організації найбільші країни Східної, Середньої та Південної Азії;
- азіатська частина Росії може стати об'єктом китайської агресії. При цьому Пекін може розраховувати на підтримку своїх дій з боку США, які в такому разі виграють за рахунок нейтралізації та роз'єднання Росії, різкого зниження активності КНР на світовій арені та свободи своїх дій у глобальному масштабі;
- залежно від характеру взаємодії з Пекіном, Москва, імовірно, коригуватиме свої відносини з іншими гравцями світової політики, насамперед із США. Росія не може дозволити собі поганих відносин із КНР, це несе дуже великі ризики на всіх напрямках.

Але пошук системи стримувань і противаг стане одним із основних мотивів російської політики щодо Китаю.

Китай — Індія

Китай та Індія, які є світовими лідерами за темпами розвитку економіки, розвивають відносини, з огляду на свої прагматичні інтереси, не бажаючи йти на взаємні поступки. При цьому між ними наростає суперництво за лідерство не тільки в Азії, а й у новому світовому порядку. Географічне положення прирікає їх на суперництво: країни-сусіди з гігантським населенням і прадавніми культурами давно претендують на одні й ті ж території. Проблема Тибету ускладнює розвиток двосторонніх відносин. Індія надала політичний притулок Далай-ламі та 130 тис. тибетських біженців, надає підтримку тибетським сепаратистам.

Індія звинувачує КНР в окупації району Аксай-Чин штату Джамму і Кашмір (36 тис. кв. км), захоплені останньою під час індо-китайської війни 1962 року. Пекін, у свою чергу, заявляє про свої претензії на північно-східну частину індійського штату Аруначал-Прадеш (87 тис. кв. км), яку називає Південним Тибетом. Сторони досі не мають чітко зафіксованого спільного кордону протяжністю 3,5 тис. км, що проходить у Гімалаях, і нарощують свої військові сили вздовж кордону в рамках підготовки до можливих військових конфліктів.

Індія є важливим суб'єктом світової політики. Геополітична боротьба за її залучення як союзника ведеться між КНР,

США та Росією. В останні роки Індія пішла на активізацію своїх зв'язків із США та їх азіатськими союзниками, побоюючись зростання китайської загрози. Особливу увагу Вашингтон приділяє постачанню сучасних озброєнь і технологій для модернізації індійських збройних сил. Америка прагне, щоб Індія відіграла більш активну роль у забезпеченні безпеки в регіоні. З цією метою Делі залучено до тристоронніх безпечових угод у форматі Індія — США — Японія та Індія — США — Австралія. При цьому Делі не готовий піти на участь у союзі, спрямованому проти КНР, дотримуючись своєї тактики «стратегічної автономії».

Водночас США, у своїй нещодавно прийнятій військовій стратегії, у довгостроковій перспективі розглядають можливий китайсько-індійський дуумвірат як основного конкурента американській гегемонії. У зв'язку з цим цілком логічним було б очікувати від Вашингтона спроб стравити цей дуумвірат між собою. При

цьому зіткнутися Китай та Індія можуть тільки в Південній Азії, де головним полем боротьби стануть Пакистан і Кашмір.

КНР здавна підтримує головного ворога Індії — Пакистан. Ісламабад називає Китай «вічним другом». Сторони уклали між собою Договір про дружбу, добросусідство і взаємну допомогу, тісно координують свою діяльність у різних сферах, перш за все — у протистоянні Індії. Пекін створив у Пакистані низку військових підприємств, сприяв здійсненню його ядерної програми, створенню балістичних ракет, забезпечує Ісламабад озброєнням і проводить із ним спільні військові навчання в прикордонних з Індією районах. Характерну оцінку двостороннім зв'язкам дав пакистанський прем'єр-міністр Ю. Гіллані на нещодавній зустрічі з китайським міністром громадської безпеки Мен Цзяньчжу: «Ваші друзі — це і наші друзі, ваші вороги — це й наші вороги, ваша безпека — це і наша безпека».

У цьому зв'язку велике занепокоєння індійського

керівництва викликало недавнє введення 10 тис. китайських військово-службовців дорожньо-будівельних військ у спірний для Індії та Пакистану штат Джамму і Кашмір під приводом надання допомоги місцевим жителям, які постраждали від катастрофічних повеней. КНР активно намагається освоїти ці території, що знаходяться під пакистанським контролем. Парадокс ситуації полягає в тому, що жодна з великих держав, виходячи зі своїх інтересів, «не помітила» введення військ країни, що претендує на світовий статус, у конфліктну зону двох інших провідних гравців світової політики.

Китай веде військове будівництво в спірному регіоні. Через окуповану пакистанцями індійську територію він побудував Каракорумське шосе, яким відбувається основний товарообіг між КНР і Пакистаном. Через цей же район Пекін створює собі стратегічний транспортний та енергетичний коридор від західних кордонів Китаю до Індійського океану. Це дасть йому можли-

вість не тільки значно підвищити безпеку та скоротити відстань і час доправлення енергоресурсів і сировини в КНР, ще сильніше прив'язати до себе пострадянські середньоазіатські республіки, а й створити кільце оточення навколо Індії — головного китайського конкурента в Південній Азії.

Китай також надає Пакистану допомогу в будівництві порту Гвадар, який він розраховує перетворити на свою військово-морську базу, що дасть змогу Пекіну не тільки контролювати рух у Ормузькій протоці, забезпечувати захист своїх суден в акваторії Індійського океану, а й відкрити доступ до енергетичних ресурсів Перської затоки. У перспективі через пакистанську територію планується побудувати нафтопровід від узбережжя Аравійського моря до китайського Сінцзяну, забезпечивши таким чином доправлення нафти в Китай у обхід вузької Малаккської протоки.

Китай інвестував значні кошти у великі інфраструктурні проекти в Тибеті та китайсько-індійському кордоні. У цьому районі зосереджено 160 тис. китайських військовослужбовців, розташовано бази ракет середньої дальності. У 2011 р. Індія виділила 13 млрд. дол. на реалізацію 5-річного плану з додаткового розміщення 100 тис. солдат і надзвукових крилатих ракет у прикордонних із КНР штатах.

Індія побоюється виникнення військового конфлікту з Китаєм та Пакистаном і ведення війни на два фронти. Однак безпосередні бойові дії між Індією та Китаєм

неможливі, доки вони розділені Гімалаями. Для Індії загроза з'явиться тоді, коли китайські війська перетнуть Гімалаї та увійдуть до Пакистану. Для Китаю небезпека виникне в разі появи індійських збройних сил у Тибеті та Північному Пакистані.

Індія насторожено сприймає розширення військової присутності КНР в Індійському океані, зокрема, можливе будівництво китайських військово-морських баз у Бангладеш, М'янмі, Пакистані та Шрі-Ланці. Делі хоче відігравати значну роль для країн Південно-Східної та Східної Азії, які знаходяться на «задньому дворі» Пекіна, реалізуючи свою політику «погляду на Схід», що припускає її зближення з державами регіону. Тому Індія посилює свої зв'язки з оборонними відомствами США, Японії, Австралії, а також низки країн Південно-Східної Азії, зокрема з В'єтнамом, який надав їй військово-морську базу в м. Нха-Транг, щоб збалансувати китайську військово-морську присутність у західній частині Тихого океану. Делі також активно розвиває відносини з державами басейну Індійського океану (Маврикій, Мадагаскар, Мальдіви, Оман, Сейшели), де створив свої пости спостереження та радіорозвідки. Індійський флот поширює свій вплив від Перської затоки на заході до Малаккської протоки на сході.

Індія є третьою економікою в Азії та четвертою, — за розмірами військового бюджету в Індо-Тихоокеанському регіоні, — після США, Китаю та Японії. Її оборонний бюджет (40 млрд. дол.) у

2012 р. зріс на 17%. На сьогодні Делі має 5-й флот у світі. За останні 10 років Індія витратила 50 млрд. дол. на закупівлю озброєнь, її частка у світовому імпорті зброї у 2010 р. становила 9%. Нещодавно вона уклала контракт на придбання 126 французьких винищувачів на суму 10,6 млрд. доларів. На будівництво та купівлю 103 нових військових кораблів планується витратити 45 млрд. дол. протягом наступних 20 років. Індія активно розвиває свою космічну програму, у тому числі протисупутникову зброю.

Хоча Індія вважає КНР своїм стратегічним суперником в Азії, торгівля між ними зросла в 40 разів за останні 20 років — із 200 млн. дол. до 80 млрд. доларів. На сьогодні Китай змінив США як головного торгового партнера Індії. Обидві країни мають намір збільшити щорічний торговий оборот до 100 млрд. дол. до 2015 року. Економіки двох держав доповнюють одна одну, стимулюючи взаємні інвестиції.

З 1991 по 2011 р. ВВП Індії зростав у середньому на 7% щорічно. Якщо в 1991 р. він становив 308,3 млрд. дол., то у 2010 р. зріс до 1,4 трлн. доларів. **Очікується, що у 2025 р. сукупний ВВП Китаю та Індії буде вищим, ніж у країн «великої сімки», а у 2050 р. ВВП Індії сягне 37 трлн. дол., США — 35, Китаю — 70 трлн. доларів.**

Економічний розвиток КНР є значно вищим, ніж Індії: за обсягом ВВП — у 4 рази, за доходом на душу населення — у 3 рази. **Китай виробляє 12% світового ВВП, Індія — 5%.** Середня тривалість життя в КНР становить 73 роки,

в Індії — 64. В Індії з кожної тисячі дітей помирають 50, у Китаї — тільки 17. Читати і писати в Китаї вміють 94% жителів країни, в Індії — 74%. Майже 20% індійців у віці від 15 до 24 років неписьменні, у КНР — усього 1%. Водночас Китай докладає значних зусиль, щоб наздогнати Індію в програмному забезпеченні та вивченні англійської мови.

Сьогодні накопичення в розмірі від 10 до 100 тис. дол. мають 32% китайців, в Індії — лише 6%. **За кількістю населення Індія наздожене Китай уже через 15 років.** Вона також матиме ще одну перевагу: чисельність її робочої сили в наступні 10 років зросте на 110 млн. осіб, водночас у Китаї через старіння населення лише на 20 млн. осіб. Обидві країни орієнтовані на експорт, при цьому економіка Індії розвивається з більшою опорою на внутрішній попит.

Найбільш вірогідними є такі тенденції розвитку відносин між Китаєм та Індією і провідними гравцями світової політики:

- Індія шукатиме свій незалежний шлях розвитку, прагнучи при цьому створити «природний альянс» демократичних держав в Індо-Тихоокеанському регіоні з урахуванням характеру своїх відносин із Китаєм та його регіональних інтересів;
- головною стратегією Індії на найближчі роки буде стримування Китаю на північному сухопутному кордоні й одночасне нарощування своєї військово-морської переваги в Індійському океані як асиметричної відповіді на китайську загрозу по периметру

сухопутних кордонів;

- китайсько-індійська напруженість, особливо з невіршених територіальних суперечок, зберігатиметься найближчими роками і навіть може призвести до збройного конфлікту у віддаленій перспективі;
- водночас проведення щорічних китайсько-індійських діалогів з питань безпеки, оборони та економічної взаємодії можуть сприяти створенню механізму співпраці між двома країнами та навіть появи «Азійської двійки» — G-2;
- США та Росія, конкуруючи між собою, прагнутимуть до створення більш тісних стратегічних і оборонних зв'язків з Індією для підтримання мирної рівноваги в регіоні та реалізації своїх інтересів у Азії;
- балансуючи та протиставляючи інтереси Китаю, Індії та Росії в Азії, США прагнутимуть виступати в ролі посередника між ними для збереження своєї ролі лідера в цьому регіоні;
- азіатська політика США може суттєво постраждати у разі створення об'єднання держав Східної та Південної Азії за регіональним принципом без участі неазійських країн.

Китай — Україна

Глобальні зміни у світі, пов'язані з формуванням нового світового порядку, ставлять на порядок денний питання про перегляд пріоритетів зовнішньої політики України. Значною мірою ці зміни викликані появою нової супердержави і нових впливових гравців світової та регіональної політики

(Індія, Бразилія, Індонезія, Туреччина та ін.), посилення ролі Азії у глобальних процесах. У цьому зв'язку в рамках геополітичного аналізу слід передбачити посилення китайських акцентів у зовнішній політиці України.

Українсько-китайські відносини є важливою складовою взаємодії України із зарубіжними державами та мають величезний потенціал подальшого розвитку. Співпраця з Китаєм має всі шанси стати одним із найважливіших пріоритетів зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної політики України. І від того, наскільки повно, після декількох років застою в українсько-китайських відносинах (2005-2010), буде реалізований на практиці наявний потенціал, багато в чому залежатиме характер і результати двосторонньої взаємодії.

Для України Китай становить інтерес своїми великими фінансовими та інвестиційними можливостями, внутрішнім ринком, перспективами реалізації спільних проектів у авіакосмічній і транспортній сферах, авто- та суд-

нобудуванні, сільському господарстві, енергетиці, медицині, науці та культурі. Значні можливості для розширення двосторонньої співпраці має угода між Національним банком України та Народним банком Китаю про проведення свопів у національних валютах. Нацбанк України має намір ввести у свої золотовалютні резерви китайський юань і тримати в них до 30% українсько-китайського товарообігу (2,5 млрд. дол.), що становитиме близько 9% резервів НБУ. Існують також альтернативні можливості одержання китайських кредитів замість обтяжливих за своїми умовами кредитів МВФ.

Водночас Україна становить інтерес для КНР своїм виробничим, науково-технічним і аграрним потенціалом, наявністю ринку для реалізації китайських товарів і транспортно-коридору для їх постачання в країни ЄС і СНД. Особливий інтерес для Китаю становлять окремі зразки продукції та технології українського військово-промислового комплексу, що перебуває в стадії стагнації, а також

учені та фахівці оборонної галузі для використання їхнього досвіду та знань у роботі над китайськими проектами в галузі авіа-, судно- та ракетобудування, засобів радіолокації та зв'язку. Промисловий потенціал України може бути задіяний у процесі будівництва для Китаю військових кораблів і пасажирських суден, транспортних і цивільних літаків.

В останні роки значно зріс обсяг двосторонньої торгівлі. Так, у 2011 р. він становив 8,6 млрд. дол., збільшившись на 39,8% у порівнянні з 2010 роком. При цьому експорт з України до КНР становив 2,3 млрд. дол. і зріс на 60%, імпорт — 6,3 млрд. дол. і збільшився на 33,2%. У структурі експорту товарів з України до Китаю переважало постачання мінеральних продуктів, хімічної продукції та жирів. Водночас серед імпортованої продукції головними були машини, устаткування та механізми, металеві вироби, пластмаси, взуття та текстильні вироби. Обсяг китайських інвестицій в економіку України становить 18,8 млн. дол., а українські інвестиції до КНР — 0,86 млн. доларів.

Незважаючи на підписану декларацію про стратегічне партнерство між Україною та КНР, Дорожню карту на 2010-2012 рр., Програму співробітництва в галузі дослідження та використання космічного простору на 2011-2015 рр., створення спільної українсько-китайської ділової ради, узгодження двох десятків проектів у різних галузях, на практиці реалізовано лише малу частину з озвучених намірів. При-

чому саме українська сторона часто виступає «гальмом» у наповненні конкретним змістом уже узгоджених домовленостей.

Головними проектами двостороннього співробітництва в галузі інфраструктури є будівництво залізничного сплучення між Києвом та аеропортом «Бориспіль», у енергетичній сфері — фінансування проектів програми заміщення споживання природного газу українським вугіллям, будівництво парогазової електростанції у м. Шолкіно (Крим) та модернізації шахти (Луганська обл.), у галузі сільського господарства — створення українсько-китайського сільськогосподарського парку та будівництво 20 елеваторів.

Україна поступово перетворюється на інтелектуально-сировинний придаток Китаю. Наявність величезних вільних фінансів і готовність уже найближчим часом інвестувати понад 10 млрд. дол. у сільгосппроекти може зробити КНР одним із найбільших орендарів (власників) українських земельних ресурсів. При цьому на зовнішніх ринках Китай часто виступає конкурентом основним українським товарам, зокрема, чорним металом, які забезпечують найбільшу частку експортних надходжень нашої країни.

На сьогодні у світовій політиці та економіці відбуваються масштабні зміни, а назрівають ще більш значущі. Поява Китаю на міжнародній арені як нової наддержави з перспективою стати найближчими роками лідируючою країною світу надає подальшому розвитку українсько-китайських

відносин особливої значущості. Україні потрібно знайти своє місце в новому світовому порядку, що нині формується. При цьому стратегічний за формою характер українсько-китайських зв'язків повинен отримати такий же зміст.

Китай: глобальні перспективи

- Як очікується, новий Президент КНР Сі Цзіньпін, який має потужну підтримку китайського військового керівництва, зможе за короткий час консолідувати свою владу в країні та в новому складі Політбюро, стимулювати її перехід до інноваційної моделі та обмежити корупцію й комерціалізацію китайського суспільства, а на світовій арені проводитиме більш жорстку прагматичну націоналістичну зовнішню політику, спрямовану на реалізацію глобальних інтересів країни.
- Одночасно з обранням «п'ятого покоління» китайських лідерів на XVIII з'їзд КПК у листопаді 2012 р. до нового складу Політбюро КНР було обрано наймолодших 49-річних представників «шостого покоління» керівництва Китаю — Ху Чуньхуа і Сунь Жєнґкай. Як очікується, у 2017 р. вони стануть членами Постійного комітету Політбюро, у 2022 р. — претендуватимуть на пости президента та прем'єр-міністра країни.
- Політичні реформи Сі Цзіньпіна можуть включати в себе демократичні перетворення, — проведення виборів за участю кількох кандидатів і роз-

виток суспільних інститутів, — але тільки під контролем Компартії.

- Соціально-політична перспектива розвитку Китаю залишається невизначеною. У цьому зв'язку для її стабілізації може знадобитися зовнішній чинник, здатний згуртувати націю.
- Уже найближчим часом може отримати свою розв'язку китайська дилема щодо напрямів зовнішньої експансії. Плановане скорочення китайських сухопутних сил, з одночасним посиленням могутності ВМС і ВПС та антиамериканської риторики, свідчить про те, що Пекін схилиється до експансії в східному та південному напрямках для захисту своїх комунікацій, забезпечення постачання сировини та проєкціювання сили в Тихоокеанському регіоні.
- Збільшення ролі юаня в міжнародній валютно-фінансовій системі зробить його світовою резервною валютою та платіжним засобом у світовій торгівлі, що призведе до появи трьохвалютної системи. КНР продовжить диверсифікацію своїх доларових валютних резервів в умовах зростаючої глобальної фінансової невизначеності. Китай також прагнучиме реалізувати свою пропозицію щодо створення «наднаціональної» валюти, що базується на кошику основних валют.
- Небувалий підйом КНР свідчить про наявність альтернативних шляхів державного розвитку, елементи якого можуть бути використані й іншими країнами світу.

- Для збереження домінування долара та зменшення вартості свого боргу США прагнутимуть вплинути на провідні країни-власники доларових резервів, насамперед КНР, з метою зміни курсу їхніх валют.
- Посилення геополітичної боротьби за сировинні ресурси та ринки збуту у світі, поступова відмова від долара в міждержавних торговельних відносинах і процеси формування регіональних валютних зон можуть спричинити виникнення торгових воєн між державами. При цьому малі країни будуть примикати до великих і користуватися їх валютами, що прискорить процес розпаду єдиної доларової системи на валютні зони.
- Долар США може зазнати глобальної девальвації, що призведе до зміни курсу інших головних валют світу та руйнування світового фондового ринку і глобальної фінансової системи. У світі може виникнути нова система з декількох основних валют. Сполученим

Штатам доведеться прив'язати долар до кошика головних валют, щоб гарантувати іноземним інвесторам виплату своїх боргових зобов'язань. Одночасно зросте роль золота у світових розрахунках, актуальним стане питання повернення до золотого стандарту.

- Нині Китай — єдина країна з п'яти визнаних ядерних держав, що продовжує нарощувати свій ядерний арсенал. Подальший процес скорочення ядерних озброєнь може вийти за рамки російсько-американських переговорів. З урахуванням зростання ядерних потенціалів нових членів світового ядерного клубу є доцільним підключити до нього й інші країни, насамперед Китай.

Більше двохсот років тому Наполеон Бонапарт пророчо говорив про Китай: «Там лежить сплячий гігант. Хай він спить. Коли він прокинеться — весь світ здригнеться». Сьогодні гігант прокидається ...

АНОТАЦІЯ

Сьогоднішній Китай — світовий лідер останніх тридцяти років за темпами зростання промислового та фінансового потенціалу, володар другої за величиною економіки у світі, перетворився на найбільшого світового експортера, кредитора, споживача сировинних ресурсів, державу з найбільшими золотовалютними резервами, майбутньою світовою резервною валютою, найбільшим населенням і армією у світі. Подальший розвиток Китаю значно впливатиме на формування нового світового порядку. Його амбіції на глобальне лідерство сьогодні підтверджуються не тільки економічною та фінансовою, а й зростаючою політичною та військовою міццю.

Ключові слова: Китай, США, Росія, Індія, новий світовий порядок.

АННОТАЦІЯ

Сьогоднішній Китай — мировой лидер последних тридцати лет по темпам роста промышленного и финансового потенциала, обладатель второй по величине экономики в мире, превратился в крупнейшего мирового экспортера, кредитора, потребителя сырьевых ресурсов, государство с наибольшими золотовалютными резервами, будущей мировой резервной валютой, крупнейшим населением и армией в мире. Дальнейшее развитие Китая будет значительно влиять на формирование нового мирового порядка. Его амбиции на глобальное лидерство сегодня подтверждаются не только экономической и финансовой, но и растущей политической и военной мощью.

Ключевые слова: Китай, США, Россия, Индия, новый мировой порядок.

Livre blanc 2013: incomplete evolution of French strategic thinking

Alexandra SHAPOVALOVA,
PhD in International Relations
Assistant Professor,
Chair of foreign policy and
diplomacy,
Diplomatic Academy of
Ukraine under the MFA of
Ukraine

The new edition of central French strategic document – *Livre blanc* on defence and security – was made public on 29 April 2013 after nine months of vivid discussions on issues of defence budget cuts and France's security posture under conditions of global economic and financial crisis.

This version was released less than five years after publication of the previous edition of the *Livre blanc* in 2008, and some observers pointed that updating its provisions could have been a sufficient way of introducing necessary adjustments without drafting a new text which takes much after its precursor. But the first glance at the product of special commission headed by Jean-Marie Guéhenno

allows to understand that we deal with an essentially different document, not so much in substance but first and foremost in form and structure. Being almost twice shorter than the 2008 edition, the *Livre blanc 2013* differs from it significantly in style and mode of presentation. More laconic, explicit and clear-cut formulations without detailed previews or explanations, actually, single this version out all its fore-runners.

The same can be said about its contents. The *Livre blanc 2013* provides for a sober and adequate assessment of current international situation with a clear goal of balancing state's strategic ambitions and financial resources in a fragile global and regional context. Of course, it bears a discernible imprint of the lessons drawn from two major military operations that French armed forces conducted in the preceding years, namely operation in Libya in 2011 and enduring operation in Mali. But at the same time, it was not intended to announce a definite rupture, profound renovation or major strategic turn unlike the documents drafted under Nicolas Sarkozy presidency. Instead, its message could be summarized as adaptation, moderation and pragmatism without renouncement of the fundamental foundations of French security policy.

The article examines basic conceptual and operational provisions of the newly drafted French *Livre blanc* on defence and security. It argues that while reaffirming core imperatives of the France's sovereignty and independence and refining the state's strategic orientations, the new document signals about bringing French political ambitions in line with the actual capacity it possesses and the opportunities presented by current international realities.

Keywords: France, *Livre blanc*, sovereignty, security, strategic context.

The conceptual and doctrinal level: innovations amidst continuity

The conceptual sections of the *Livre blanc 2013* give a mixed impression. On the one hand, they reaffirm the basic principle of state sovereignty interpreted as state's autonomy in decision and action¹ grounded on the capacity to autonomously analyse and appreciate international situation and national possession of capabilities essential for state's defence and security. In fact, the ideas of sovereignty, independence and autonomy permeate the whole text of the document reiterating the key postulate of the Gaullist doctrine. This time a particular emphasis is placed also upon the notion of economic and financial independence of the country along with traditional central role of nuclear deterrence.

On the other hand, they portray a rather gloomy pic-

ture of current state of affairs in world politics and global governance recognizing that the world has become really multipolar but more split, the UN reform has failed and the absence of global regulation may provoke chaotic tendencies². These considerations lead to a logic conclusion that French ambition for reforming the foundations of global governance now evokes lesser international mobilisation. However justified such view may seem, it nevertheless gives rise to an understanding that France is getting disillusioned in the own global project of facilitating emergence of a stable multipolar world based upon legitimate multilateral institutions. It entails relativization of France's global mission which has always been one of the core elements of its international positioning. Looking from that angle one cannot escape the perception of curtailing ambitions of French foreign policy.

Besides sovereignty, the *Livre blanc* also emphasizes national and international legitimacy as the second major principle of its security policy. It introduces an

¹ *Livre blanc sur la Défense et la Sécurité nationale 2013*. – Paris: Direction de l'information légale et administrative, 2013. – P. 19. http://www.gouvernement.fr/sites/default/files/fichiers_joints/livre-blanc-sur-la-defense-et-la-securite-nationale_2013.pdf

² *Livre blanc*. – P. 31, 33.

interesting innovation extending the responsibility for state's security apart from governmental bodies to territorial communities and vital infrastructure operators. Such vision has not been inherent to France in previous years.

In terms of threat and risk assessment the new document differentiates between major ruptures and evolutions of the world, threats emanating from lingering interstate rivalry (*les menaces de la force*), risks associated with governance incapacity and failure of states (*les risques de la faiblesse*) and threats and risks amplified by globalization.

Three recent political developments are qualified as major ruptures: firstly, global economic and financial crisis, secondly, Arab revolutions and, thirdly, strategic evolution of the United States. Economic crisis that has affected first of all developed economies, contributed thus to limiting the *marges de manœuvre* of the United States and united Europe and eroding their domestic political consensus. A wave of uprisings in Arab countries, reflecting a growing global penchant towards ideas of justice and democracy, unleashed a 'long revolutionary period' that may

lead to unpredictable outcomes ranging from pacific transition to civil unrest, extremist regimes and restoration of military dictatorships. Shifts in the United States' foreign policy manifest themselves in setting a more rigid hierarchy of priorities and instilling more selectivity in external engagements. It may lead to diminishing military presence in Europe, the Middle East and Africa along with increasing strategic importance of Asia-Pacific regions. Despite reduction in defence spending the US, nevertheless, is likely to retain its incomparable military advantage owing to technological superiority but the mode of US as well as EU's external interventions will probably become more reserved with preference to rapid punctuate operations and indirect influencing.

Resurgence of interstate violence has been gaining particular attention in French strategic planning since operation in Libya in 2011. The Preparatory document for the update of the *Livre blanc* drafted in the wake of this operation brought to the fore risks and vulnerabilities stemming from conflicting tendencies and tensions between states in competition for maritime

spaces and strategic resources³. In the final text threats emanating from interstate rivalry occupy the top place in the strategic analysis. According to the current French vision, such threats are nurtured by steady military buildup, aggressive nationalism and unresolved regional crises. Considerable attention in this regard is focused upon situation in Asia where a great diversity of political systems and ways of economic organisation sustains interstate tension that may burst into destabilisation and conflict, especially in case of abrupt slowdown of economic growth.

Risks associated with inappropriate governance and failing states are described as more covert and difficult to identify due to less tangible character. In most cases they emerge on the agenda of international community too late when their manifestations become visible leaving no other option than to let the situation plunge into chaos or forcefully interfere without solid support from local actors. African continent, especially sub-Saharan Africa is viewed as particularly exposed to proliferation of such risks.

The analysis of challenges amplified by globalization is rather detailed and concentrates on terrorism, threats for French nationals abroad, organized crime, proliferation of weapons of mass destruction, dissemination of conventional weapons, pandemics and technological and natural disasters. Among

them a threat to state's cybersecurity is accentuated as a prominent one. Cyberattack against major communication systems is mentioned third in the list of threats to national security after aggression by another state and act of terror.

The operational level: lessen quantity but keep quality

Provisions of the *Livre blanc 2013* at the operational level represent the main rationale of this document. In terms of strategy and tasks it draws much from the previous edition setting five France's strategic priorities – to protect the national territory and the French citizens and to guaranty the continuity of the Nation essential functions; to guaranty with our partners and allies the security in Europe and within the North Atlantic region; to stabilize with our partners and allies the vicinity of Europe; to contribute to stability of the Middle East and of the Persian Gulf; and to contribute to peace in the world – and appointing five instruments for implementation the agreed strategy – knowledge and anticipation, deterrence, protection, prevention and intervention. It maintains a so called global approach to security and crisis regulation assembling the whole range of security functions and necessary capabilities at the national level.

But in terms of quantity of forces and budget allocations the *Livre blanc* announces tangible cuts. Firstly, the annual defence budget will fall from 1.9 % to 1.76 % of the country's GDP, which means that € 364 bn have been allocated for 2014-2025, including € 179 bn for 2014-2019. This is a signifi-

³ *The international and strategic evolutions faced by France. Preparatory document for the update of the White paper on Defence and national security. – Paris: Secrétariat général de la défense et de la sécurité nationale, 2011. – 78 p.*

cant shift away from the NATO and EU annual defence spending target of 2 % of GDP⁴. Second, the *Livre Blanc* proposes a major reduction of 24,000 personnel out of a current total of 280,000, between 2016 and 2019, in addition to the 10,000 personnel cuts already planned until 2015 by the previous administration.

The structure of future reductions is also quite telling: ground and air forces will be affected the most with downgrading deployable forces from 88 000 to 60 000, removing one joint brigade, decreasing number of tanks (from 250 to 200) and helicopters (from 130 to 115). What is more disturbing, Paris is going to limit itself to 15 000 of rapid reaction troops that is twice less than established in the 2008 version of *Livre blanc*. Cuts in air forces seem more moderate – they will lose 75 fighters (225 Rafale and Mirage 2000 instead of 300), 20 transport aircraft (50 instead of 70), 2 tankers but

4 Gomis B. *France's White Paper on National Security and Defence*. – Chatham House Expert comment. <http://www.chathamhouse.org/media/comment/view/191117>

will gain some drones of American origin⁵. French navy will suffer the least cuts – it will keep its main assets (one aircraft carrier and 10 nuclear submarines) but will lose 3 destroyers (15 instead of 18 mentioned in 2008) and 1 amphibious assault ship (three instead of four)⁶.

As such these reductions do not represent a major rupture; they are quite consonant with guiding lines of evolution of French army programmed under Nicolas Sarkozy presidency. Though, a month before publishing the *Livre blanc 2013* many observers predicted even more draconian cuts and only obvious needs of operation *Serval* in Mali, reportedly, had convinced administration of François Hollande to refrain from radical measures. But the situation looks more worrisome against the

5 *White Paper 2013: France on the way to Italianization* <http://www.opinicus-sro.com/Livre-Blanc-2013-la-France-en-voie?lang=en>

6 Rosso R., Sénecat A. *INFOGRAPHIE. Livre blanc sur la Défense: l'armée à la diète*. – *L'Express*. – 2013. – 30.04. – http://www.lexpress.fr/actualite/politique/infographie-livre-blanc-sur-la-defense-l-armee-a-la-diete_1245026.html

fact that in percentage to GDP France's military budget is on its historical low in post-World War II period. And it brings direct impact upon the scale and nature of planned security engagements and military operations.

The *Livre blanc* provisions make it clear that France is orienting its armed forces towards less scaled military interventions, more limited both in scope and duration with particular priority given to maritime warfare. The aims of military intervention are defined in explicit way – 'to assure the protection of our nationals abroad, to defend our strategic interests and those of our partners and allies and to exercise our international responsibilities'⁷. The geostrategic focus is delineated also quite precisely and with less dispersion compared to the 2008 document. 'France wants to have the military capabilities allowing a deployment in key areas that are of first interest for its security and defense: the European periphery, the Mediterranean area, a part of Africa – from Sahel to Equatorial Africa – the

7 *Livre blanc*. – P. 82.

Persian Gulf and the Indian Ocean'⁸.

This prospect correlates with the actual state of affairs in France's overseas military performance. Through the last five years the number of French troops stationed abroad both as "sovereignty" or "presence" forces and as part of national or international operations has declined on approximately 40 %⁹. And Paris is unlikely to increase them unless a serious crisis breaks out.

As for the format of planned military operations, the *Livre blanc* envisages three types of them: 1) autonomous operations of evacuating French or European nationals, counter-terrorism or rapid reaction; 2) coalition operations within the framework of the EU or NATO or situational coalition where France would take initiative and lead or where it would exercise decisive influence and; 3) coalition operations where France would bring its contribution but where the command would be discharged by another allied nation, most often the United States.

Apparently, this list was intended to declare French inclination to scale down purely national interventions and give preference to multinational coalition operations. But the course of events does not let France go into military backstage – in Mali it again has to conduct

8 *Ibid*.

9 Michel L.D. *Cross-currents in French Defense and U.S. Interests*. – *Institute for National Strategic Studies Strategic Perspectives*. – No. 10. – Washington, D.C.: National Defense University Press, April 2012. – P. 4-5

<http://www.ndu.edu/inss/docUploaded/Strategic%20Perspective%2010.pdf>

autonomous operation relying on the own forces.

NATO and EU frameworks: along the traditional lines

Contrary to his electoral rhetoric, François Hollande did not resort to revision of his predecessor's decision to restore full participation in NATO integrated command. The *Livre blanc* contains rather concise and usual for French political discourse formulations regarding the Atlantic Alliance. It states that full engagement in NATO activity is completely compatible with the preservation of France's decision-making autonomy¹⁰ and outlines three functions that France assigns to NATO: firstly, to assure collective defence of its members, secondly, to serve as an important instrument of strategic partnership between the two shores of the Atlantic and, thirdly, to constitute the common framework for waging military actions so far as the allies decide to intervene collectively¹¹. At the same time, Paris highlights its immanent reservations in respect of the Atlantic Alliance arising from its sovereign posture. According to the *Livre blanc*, the vitality of the Alliance would be assured so far as each of its members sees its own interests fully recognised and is incited to take all its responsibilities. In this context France will oversee how the capacity of nations that wish to act in autonomous fashion or within other framework is guaranteed.

The controversial issue of NATO anti-missile defence is also mentioned in the new document which asserts that this 'purely defensive' capac-

¹⁰ *Livre blanc*. – P. 20.

¹¹ *Livre blanc*. – P. 62.

ity might play a complementary role in averting limited ballistic attack under strict political control and to a reasonable degree. In this realm France assigns priority to theatre anti-missile defence and early warning¹².

Another major issue in France' NATO policy is maintaining the European military industry which is challenged by current NATO defence acquisition programmes. As former prominent French Socialist foreign minister Hubert Védrine warranted in his report on the consequences of France's reintegration in NATO released in November 2012, the Alliance's Smart Defence programme may reinforce its centralising power and lead to imposing integrated mechanism of capabilities building under which European states would have to finance procurement of armaments of non-European origin¹³. The *Livre blanc*

¹² *Livre blanc*. – P. 79.

¹³ Védrine H. *Rapport pour le président de la République française sur les conséquences du retour de la France dans le commandement intégré de l'OTAN, sur l'avenir de la relation transatlantique et les*

reflects Védrine's misgivings and insists that in the industrial domain the framework of cooperation launched by *Smart Defence* has to take into account the necessity to promote projects carried out by European defence industry with a view to preserve its technological advantages and production with high added value.

Simultaneously, the *Livre blanc* attaches an absolute priority to European security and defence construction. Two developments are presented as possible catalysts for this process – first of all the forthcoming cutdown of US engagement in Europe but also economic and political transformations of the EU integration structure that have been spurred by the euro crisis and should be seized as an opportunity to give a new impetus to Common Security and Defence Policy (CSDP).

French strategists

perspectives de l'Europe de la Défense. – 14 November 2012. – P. 12.

<http://www.defense.gouv.fr/c o n t e n t / download/187659/2067734/file/Rapport%20%20V%C3%A9drine.pdf>

acknowledge that the EU is not currently much inclined towards undertaking more responsibility for continental and global security but point that US policy will ineluctably push the EU into more ambitious security efforts. In their opinion operation in Libya and Mali could prefigure a prospective mode of military action in cases when American interests are less affected and the bulwark of political and military tasks would fall upon the EU.

In order to foster the EU to enhance the own security profile, France will promote establishing a common strategic vision founded upon shared analysis of risks and threats. To that end Paris put forward the idea of drafting EU White Paper for Defence and Security outlining joint strategic orientations as well as understanding on the nature of CSDP missions, joint capabilities to be developed for this purpose and appropriate industrial strategies in defence realm¹⁴. Five years ago president Sarkozy also attempted at instilling this idea in EU capitals but

¹⁴ *Livre blanc*. – P. 64-65.

managed to gain nothing more than an update of 2003 European Security Strategy. There are no ample reasons to deem that president Hollande will handle the matter with more success.

The *Livre blanc* repeats the assurances that there is no contradiction between CSDP and NATO, on the contrary, these two projects become all the more complementary and mutually reinforcing. That's why French strategy intends to combine the most positive aspects of each of three options – national decisional sovereignty, full involvement into NATO's dynamics and voluntarism and ambition vis-à-vis the EU¹⁵.

Russia and Eastern neighbourhood: residual importance

The factors of Russia and Eastern Europe do not emerge on the top agenda of the *Livre blanc*. They are mentioned in context of potential security challenges with application of less flamboyant rhetoric than in the 2008 edition.

Ongoing increase in Russian military budget is regarded as a troubling development and Russian economic and energy policy as subjugated to power politics imperatives. Politically the amelioration of relationship between Russia and the West has not attained all its objectives yet and the record of EU-Russia as well as France-Russia interaction remains mixed with a range of cooperative dimensions, convergences and divergences, and the balance thereof is likely to endure for some time in the future.

Nevertheless, the *Livre blanc* states that Russia is a neighbour of the European

Union and stabilising the EU Eastern frontiers on the basis of cooperative relations with Russia in the framework of principles of 1990 Charter of Paris must be an essential task for European and French security despite the fact that in present context the logics of power politics and interdependence interweave and sometimes oppose each other. Such tempered formulations stay in stark contrast with provisions of the 2008 text which vigorously called for a common demarche of European states offering Russia ambitious but balanced cooperation.

EU Eastern neighbourhood draws attention of the *Livre blanc* authors only as a space where fragilities still persist and where energy dependence on Russia is dangerously high. Ukraine does not figure in the document at all.

Conclusions

Ostensibly, the *Livre blanc 2013* is an ambivalent outcome of three driving forces – restraining impact of economic and financial crisis, political will of the new administration and ever changing global strategic context. One analyst qualified it as a cautious compromise without major ruptures and radical cuts¹⁶. But what is eventually compromised remains somehow obscure – whether along with budget cuts France is downgrading its international rank or its ability to independent strategic posture remains a debatable issue.

The new document defines France as a European power with global outreach that is the most low-profile characteristic employed in French official rhetoric in the post-

Cold War period. Some observers tend to decode this formula as an overt recognition by France of its declining status in world politics. Others, like former foreign policy advisor in Sarkozy administration Claude Gueant, pose a question of whether France would be able to conduct operations like that in Mali in the future after five or ten years of implementation the newly drafted *Livre blanc*.

This criticism may seem fair and justified but, nevertheless, these questions can only be answered later when practical outcomes of the *Livre blanc* implementation are in place and can be appreciated. And again, much will depend of the wider strategic context – without serious

crises demanding massive military intervention France may altogether retain its present positions even with diminished arsenal.

But a clear vision of global strategic perspectives can hardly be drawn from today's vague tendencies. Nor does it arise from the *Livre blanc* now. And that's why this document gives a steady impression of intermediary, transitory nature, valid pending a new strategic context is fixed which would enable more accurate assessment of France's standing. Thus, it can be concluded that the evolution of French strategic thinking presented in the *Livre blanc 2013* is far from complete and is not unlikely to require update in the near future.

Шаповалова О.І. Біла книга 2013: незавершена еволюція французького стратегічного мислення.

У статті розглядаються базові концептуальні та оперативні положення нової Білої книги Франції з оборони та безпеки. Доводиться, що, підтверджуючи ключові імперативи суверенітету та незалежності Франції та уточнюючи стратегічні орієнтири держави, новий документ свідчить про приведення французьких політичних амбіцій у відповідність до наявного у неї потенціалу та можливостей, що постають за поточних міжнародних реалій.

Ключові слова: Франція, Біла книга, суверенітет, безпека, стратегічний контекст.

Шаповалова А.И. Белая книга 2013: незавершённая эволюция французского стратегического мышления.

В статье рассматриваются базовые концептуальные и оперативные положения новой Белой книги Франции по обороне и безопасности. Доказывается, что, подтверждая ключевые императивы суверенитета и независимости Франции и уточняя стратегические ориентиры государства, новый документ свидетельствует о приведении французских политических амбиций в соответствие с имеющимся у неё потенциалом и возможностями, существующими в нынешних международных реалиях.

Ключевые слова: Франция, Белая книга, суверенитет, безопасность, стратегический контекст.

15 *Livre blanc*. – P. 61.

16 Gomis B., *op.cit.*

Євразійський простір: проблеми та перспективи інтеграції

Євген РЯБІНІН,
кандидат політичних наук,
Маріупольський державний
університет

Існують різні концепції й теорії інтеграції, однак, на думку автора, на найбільшу увагу заслуговують ті, що були вже апробовані та становлять основу такого ефективного й успішного інтеграційного проекту, як Європейський Союз, а саме — функціональна, неофункціональна та комунікативна.

Перш за все, в основі європейського будівництва лежить функціональна інтеграція. Головні її положення розроблені англійським соціологом Д. Мітрані, який зробив значний внесок у розвиток функціональної теорії міжнародних відносин. Основна мета функціональної ідеї полягала в «попередженні політичних розбіжностей шляхом поширення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй».

Відмінна особливість функціоналізму полягала в запереченні будь-яких проявів силової політики, як міждержавного, так і федеративного характеру, здатних лише відновити націо-

налістичні тенденції в тій чи іншій формі. Аналізуючи та моделюючи систему міжнародних відносин, Д. Мітрані пропонував оперувати не поняттями, що визначають рівень розподілу влади — держава, конфедерація, федерація, а елементами менш глобального характеру, визначеними потребами окремої людини. Він закликав спочатку виділити проблеми, які необхідно вирішити для забезпечення економічного та соціального добробуту, а форма, за допомогою якої вони будуть вирішені, визначиться сама собою. Співробітництво та взаємодія при цьому пропонувалися саме в питаннях соціально-економічного характеру, вирішення яких є актуальним для всіх держав і тому, певною мірою, може об'єктивно виступати як об'єднувальний елемент.

Питання економічного, соціального та культурного співробітництва Д. Мітрані відносив до так званих позитивних функцій. Натомість політика, право, безпека розглядалися ним як функції «негативні», що здебільшого відіграють роль основного джерела розбіжностей і конфліктів.

Як бачимо, практично всі галузі інтеграції викликають побоювання у політичних еліт країн СНД. Вони бояться втратити свій контроль над країною, хоча саме він заважає розвиватися республікам колишнього СРСР. Стосовно інтеграції до ЄС, де превалює політична інтеграція

Eurasian space: problems and perspectives of integration

The article is devoted to such a pressing issue as integration on Eurasian territory. The author proposes that such a term as «post-Soviet space» should be substituted for «Eurasian space» as above-mentioned term is too old enough to use it in political discourse. Besides, the author thinks that this term was not correct since the very beginning as it didn't involved the Baltic states that also belonged to the former USSR. Before starting to analyze different integrational directions the author presents a brief analysis about concepts and theories of integration, pointing out that European integration is based on scientific basis that helped it to thrive. So, the author makes a conclusion that the integrational processes on Eurasian space must be realized on a scientific basis but not on political situation. The article contains also information about the outstanding philosophers who worked out the theory of Eurasism. The author underlines that there are lots of different integrational projects on the Eurasian territory but they can't be considered to be very successful. There are lots of reasons for it but the main one is Russia. The author explains that Russia can't propose any project that could be beneficial for its participants, because Russian will always put its interests on the first place. Besides some experts believe that integrational project on Eurasian territory must be lead by some other country but not Russia, as the republics of former USSR consider Russian projects to be a way to bring empire back. Also contemporary leaders of the Eurasian states don't want to share power with some integrational union. In the end the author presents information about political regimes in the Eurasian states and believes that they could be regarded as an obstacle to the integrational processes because totalitarian states are not eager to unite and share the power.

Key words: integration, Eurasian space, post-Soviet space, political regime.

над економічною з втратою національного суверенітету, політична еліта налаштована позитивно.

Основні положення теорії неофункціоналізму були розроблені наприкінці 50-х років відомим американським політологом, професором Каліфорнійського університету Е. Хаасом.

Він ідентифікував взаємодії в економічній сфері та потреби добробуту як реальну основу для позитивного співробітництва. Так, Е. Хаасом була представлена схема інтеграційного процесу, що включала такі етапи:

- поступова інтеграція у сфері «низької політики», перш за все в секторах економіки, що віді-

грають стратегічну роль, наприклад, вугілля і сталь;

- створення наднаціональної політичної влади, що уповноважена забезпечувати й поглиблювати інтеграцію у важливих галузях;
- залучення до інтеграційного процесу інших секторів економіки внаслідок «функціонального тиску» вже інтегрованих акторів;
- формування позитивного сприйняття суспільствами інтегрованих держав зростання значущості наднаціональної політичної влади в результаті усвідомлення того факту, що створені саме в такий спосіб владні структури спроможні найбільш

ефективно забезпечити суспільний матеріальний інтерес;

- неминуча інституціоналізація наднаціональної політичної влади з метою управління інтеграційним процесом, що дедалі ускладнюється [3].

Ще однією теорією, яка заслуговує на увагу, є комунікативна теорія відомого американського політолога К. Дойча. Проголошуючи основною ціллю інтеграції забезпечення миру і стабільності, К. Дойч та його прихильники пропонували відмінні від федералістських шляхи її досягнення. В інтегрованому співтоваристві, вважав політолог, держави не будуть вступати між собою у фізичну боротьбу, а спірні питання вирішуватимуться іншими засобами. У цьому плані інтеграція розглядалася як процес пошуку різними активними політичними групами системи колективної безпеки, в основі якої лежить такий психологічно-соціологічний чинник, як почуття співтовариства. Саме розуміння того, що вони належать до єдиної спільноти, диктує учасникам цього процесу необхідність вирішувати спільні проблеми лише шляхом мирного узгодження. Ураховуючи вищезгадане, таке інтеграційне об'єднання К. Дойч пропонував назвати «плюралістичним співтовариством безпеки» [2]. Як свідчить історія, між країнами європейського співтовариства (ідеться про країни-члени сучасного ЄС), починаючи з 1951 р., не виникало військових конфліктів.

Історія доводить, що процес інтеграції може досягти успіху, а може й зазнати невдачі. Значною

мірою це залежить від передумов, які існують у середині кожної одиниці, що інтегрує, і між ними усіма. Ці передумови К. Дойч поділяє на чотири групи: а) взаємна відповідність частин, що повинні інтегрувати; б) сумісність її цінностей; в) взаємна відповідальність; д) певний ступінь спільної ідентичності або лояльності. Усі ці групи передумов можуть взаємодіяти та підсилювати одна одну [2].

В українському політичному дискурсі є таке поняття, як «пострадянський простір». На думку автора, цей термін уже не відповідає сучасності. По-перше, говорячи про пострадянський простір, експерти автоматично виключають країни Балтії, хоча вони були частиною СРСР. Це є першою невід-

повідністю. По-друге, постає слушне запитання – наскільки доречно сьогодні говорити про «поставстро-угорський простір» чи «постосманськоімперський»? Ці імперії є частиною історії, як і Радянський Союз, вони не беруть участі в міжнародних відносинах та не є частиною геополітичних ігор, оскільки не існують як такі. Отже, на думку автора, пострадянський простір, за виключенням країн Балтії, слід називати євразійським простором та ввести це поняття в політичний дискурс. Деякі експерти можуть не погодитися з такою назвою, чи скоріше не погодитися, що Україна є частиною євразійського простору, вважаючи, що вона належить виключно до європейського простору. Про це можна

дискутувати, наводячи різні аргументи, але автор цієї статті вважає, що Україна є більше євразійською, аніж суто європейською. Таку ж думку колись висловив американський політолог С. Гантінгтон у своїй праці «Зіткнення цивілізацій». Зокрема, він сказав, що лінія поділу на європейську та євразійську цивілізації проходить по Україні, поділяючи її на уніатський Захід і православний Схід [8].

Узагалі, якщо говорити про євразійський простір, слід зазначити, що в політичній науці існує багато робіт, присвячених аналізу суспільно-політичних процесів, які відбуваються на цьому просторі. Питання євразійства знайшли своє відображення ще в 20-30-х роках минулого століття, коли його досліджували П.М. Савицький, Г.В. Флоровський, М.С. Трубецькой, Л.М. Гумільов, П.П. Сувчинський. На сьогодні О.Г. Дугін є, безперечно, найактивнішим дослідником євразійців, які працювали, перебуваючи в еміграції.

Так, П.М. Савицький висловив цікаву думку стосовно того, що «Росія має більше підстав, аніж Китай, називатися «середньою державою». Європа для Росії є не більш ніж півострів Старого континенту, розташованого на Захід від її кордонів. Росія є центром Старого Світу, і якщо ліквідувати цей центр та всі інші його частини – уся система континентальних країн (Іран, Індія, Китай, Японія) перетвориться на якусь розвалену хramіну» [7]. Варто погодитися із вищевказаною думкою та слід додати, що Західна цивілізація намагається завершити розпад цього

євразійського простору, почавши з руйнації Радянського Союзу та продовжуючи руйнацію Росії, яка завдяки приходу до влади прагматичних політиків ще має сили обстоювати свої геополітичні інтереси та боротися із прозахідними політиками, які своєю діяльністю та повною відсутністю професіоналізму можуть повернути країну до часів президентства Б. Єльцина, коли Росія була на межі колапсу. Сьогодні ж РФ намагається потроху повертати свій вплив на євразійському просторі та робить це шляхом активізації інтеграційних процесів. За умов можливого розпаду Росії на низку республік, євразійський простір стане територією перманентних міжнаціональних і міжетнічних конфліктів, до яких будуть залучені практично всі країни регіону, що призведе до втрати ними свого суверенітету. Простір буде розділений на маріонеткові держави, якими керуватимуть прозахідні політики, не маючи можливості обстоювати інтереси своїх країн і захищати той ресурсний потенціал, який вони зараз мають. Не буде перебільшенням сказати,

що євразійський простір як геополітичний суб'єкт існує лише за умов цілісності Росії як держави.

Чорноморсько-Каспійський регіон є невід'ємною складовою євразійського простору та одним із його головних дестабілізаторів. Це пояснюється тим, що регіон має великий ресурсно-транзитний потенціал, а отже, входить до пріоритетів у зовнішній політиці найпотужніших акторів міжнародних відносин. Так сталося, що, крім ресурсів, цей регіон має великий міжетнічний, міжнаціональний конфліктний потенціал. Це проявляється, перш за все, у великій кількості «заморожених» конфліктів, наприклад, конфлікт між Вірменією та Азербайджаном, між Молдовою та ПМР, між Росією та Грузією. Конфліктний потенціал проявляється в напружених відносинах між Україною та Румунією, яка постійно висуває територіальні претензії першій, протистоянні Ірану та блоку західних країн. До цього переліку маємо додати проблему курдів, що може бути штучно активізована за допомогою США, ісламський фундаменталізм у державах Централь-

ної Азії, які відносяться до Каспійського субрегіону.

Країни євразійського регіону, до якого відноситься Чорноморсько-Каспійський, не вирізняються ані політичною, ані економічною стабільністю. Крім того, після розпаду СРСР на його місці утворився геополітичний вакуум, оскільки нові країни й досі залишаються непередбачуваними у своїх зовнішньополітичних кроках. На сьогодні, коли світ входить у завершальну фазу будівництва геополітичної архітектури світового порядку, кожна держава повинна зайняти своє місце та визначитися із своїми геополітичними пріоритетами. Однак нині більшість країн регіону намагаються отримати преференції зі співробітництва з Росією, але одночасно активно інтегруватися у євроатлантичний простір. Проте згідно з фізичними законами рухатися ліворуч і праворуч одночасно неможливо. Це також розуміє Захід в якості ЄС, який намагається різними проєвропейськими програмами вирвати євразійські країни з полюса впливу Росії, але й не допускає до самої Європи, оскільки держави євра-

зійського простору не відповідають критеріям і нормам ЄС. Цього, на жаль, не усвідомлюють самі країни, обираючи європейську безперспективність замість євразійської перспективи розвитку.

Держави євразійського простору намагаються брати участь у різних інтеграційних проєктах, але ми не можемо стверджувати, що за понад двадцять років після здобуття незалежності вони змогли розробити та реалізувати якийсь вдалий інтеграційний проєкт.

Першим інтеграційним проєктом виявилася СНД, але не можна стовідсотково вважати, що це саме інтеграційний проєкт. Співдружність була варіантом заміни СРСР, оскільки замість нього потрібно було запропонувати населенню нових країн і політичним елітам якийсь перехідний проєкт. Крім того, слід зазначити, що за всієї неефективності СНД це утворення виявилось ефективним діалоговим майданчиком і нині дає можливість вирішувати велику кількість дво- і багатосторонніх проблем.

Іншими інтеграційними проєктами (організаціями)

за участі країн євразійсько-го простору є такі: економічні – ОЧЕС, ЄврАзЕС, Центральноазійське співробітництво; військові – ОДКБ, Blackseafor, Caspian Guard; військово-політичні – ШОС; політичні – ГУАМ, Східне партнерство, Центральноевропейська ініціатива, Євразійський союз (у стадії розроблення) тощо. Але переважна більшість цих інтеграційних проектів не є вдалими. Якщо говорити про передумови інтеграції, то слід виділити такі:

- спільні економічні інте-реси;
- спільна ідеологія, релігія, культура;
- наявність спільної зовнішньої військової загрози;
- штучне примушення щодо об'єднавчих процесів;
- наявність спільних кордонів і географічна близькість.

Серед названих передумов інтеграції є такі, що існують серед євразійських країн і що не існують. Наприклад, ці країни мають спільні кордони, оскільки розташовані в єдиній географічній площині, є спільні економічні інтереси, що полягають у намаганні відновити економічні зв'язки, втрачені з розпадом СРСР і знайти вихід на нові ринки, оскільки європейський ринок щільно закритий для продукції цих країн. Навіть є спільна культура та релігія, але між слов'янськими державами, з одного боку, та центральноазійськими, з іншого. Однак, якщо порівняти ці дві групи країн, то за релігійними та культурними складовими вони не мають нічого спільного. Спільна військова загроза теж відсутня, окрім того

факту, що Росія, Білорусь і Східна Україна вважають НАТО своїм головним ворогом.

Ці невідповідності заважають повноцінній інтеграції євразійських держав.

Слід зазначити, що в дезінтеграційних процесах у Югославії та СРСР брав участь також Захід, хоча у різних формах. Проте, якщо країнам колишньої Югославії надали заміну в якості НАТО і ЄС, то країнам колишнього СРСР такої перспективи (крім держав Балтії) не було надано. На думку автора, Захід не мав та не має жодного проекту стосовно євразійського простору, якщо говорити про включення цієї території до загальносвітової геополітичної архітектури. Країни колишнього СРСР самі повинні розробити цивілізаційний проект, який відповідав би ментальності, світосприйняттю та культурі цього простору.

Стосовно різних проєвропейських програм, що реалізуються на теренах деяких євразійських країн, то така кінцева мета, як приєднання до НАТО чи ЄС, відсутня. Тому Захід підтримує й надалі дезінтеграційні проекти на території євразійських країн. Цього не приховують американські високопосадовці, зокрема, Г. Клінтон, яка заявила, що США будуть перешкоджати відновленню Радянського Союзу в будь-якій його формі. Тому, маємо зробити висновок про те, що чим більше євразійські країни йтимуть у фарватері зовнішньої політики США та ЄС, тим більше вони віддалятимуться одна від одної, а зважаючи на той факт, що Заходу вигідніше тримати їх у дезінтегрова-

ному стані, не надаючи іншого інтеграційного варіанту, вони відставатимуть від «цивілізованого світу» в економічному, політичному та військовому розвитку. Крім того, говорячи про недопущення реінтеграції СРСР, Г. Клінтон мала на увазі те, що блоку західних держав не вигідне посилення саме Росії на євразійському просторі та, як наслідок, закріплення цього простору за нею. Реінтеграція країн колишнього СРСР навколо РФ є, безумовно, чинником створення простору, що буде головним опонентом західної цивілізації, яка намагається примусити світ існувати за нав'язуваними нею правилами та моделями.

Крім «проблеми Заходу», є не менш значуща в контексті інтеграційних процесів проблема — недалекоглядні дії Росії. З одного боку, РФ є найактивнішим інтеграційним гравцем на євразійському просторі, оскільки вона ініціювала переважну більшість інтеграційних проектів, об'єднує навколо себе країни СНД і намагається залучити їх до побудови євразійського політико-економічного та військового геополітичного простору. Однак, якщо говорити про інтеграційний проект на євразійському просторі, то він буде ефективним лише за умови участі Росії, яка має потужний ресурсний, людський і фінансовий потенціали. Але, з іншого боку, РФ є яскравим прикладом тієї складової інтеграції, яка була наведена нами вище, а саме – штучного спонукання до об'єднавчих процесів. Росія, яка намагається повернути собі потужність і вплив Радянського Союзу

на світовій арені та не може позбутися комплексу втрати імперії, усіма методами затягує євразійські країни у свою орбіту, які вважають, що інтеграційні проекти Росії нічого, крім диктату з Москви, їм не принесуть. Тому держави, що мають хоч якийсь потенціал, намагаються уникати участі в спільних з РФ проектах і прагнуть перейти до європейського, китайського, турецького просторів геополітичного впливу. Самостійно ж ці країни не можуть розраховувати на будь-яке важливе місце у світовій політичній системі. Крім того, Захід ніколи не буде зацікавлений у тому, щоб євразійські країни нарощували свій потенціал і перетворилися на потужний геополітичний союз.

Якщо порівняти проекти європейської та євразійської інтеграції, можемо побачити, що перший тип пропонував державам, які хотіли інтегруватися в європейський простір, економічну вигоду (хоча не всі з них її отримали) чи вирішення питання безпеки (країни колишнього союзу, які радше воліли уникнути геополітичного впливу сучасної Росії, аніж приєднатися до ЄС і НАТО, втративши при цьому частину свого суверенітету). Євросоюз також вимагав від держав-аплікантів привести свої країни у відповідність до Копенгагенських критеріїв. Що пропонує Росія? Крім знижки на газ, нічого. Тому країни малозацікавлені в участі в російських проектах. До того ж, РФ завжди пропонує «анти» проекти, мається на увазі антиамериканські, чи антинативські, чи антиєвропейські. Тому, автор вважає,

якщо РФ має намір повернути потужність і вплив Радянського Союзу, стати не регіональною, а світовою державою, вона повинна зробити наступне:

- розробити комплексний цивілізаційний проект, який був би економічно та політично привабливим;
- не визначати знижку на газ як головну мету участі євразійських країн у спільних проектах;
- відмовитися від «примусової» інтеграції;
- розробити чіткі критерії, за якими країни приєднувалися б до її інтеграційних угруповань, сучасну ж модель інтеграції можна представити як «брати участь може будь-яка країна, головне — аби не з Заходом».

Низка експертів, не лише в країнах колишнього СРСР, а й у самій Росії вважають, що інтеграційний проект буде успішним лише тоді, коли його очолить інша держава, а не РФ. Так, В. Гросул (головний науковий співробітник Інституту російської історії РАН, доктор історичних наук) вважає, що процес зближення пострадянських країн повинна очолити не Росія, а Україна, оскільки російські ініціативи часто викликають страх у більшості еліт пострадянських держав, яка боїться російського домінування в нових міжнародних союзах і коаліціях [1].

Так, М. Лаумулін, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Казахстанського інституту стратегічних досліджень, також вважає, що інтеграційні проекти на пострадянському просторі повинні ініціюватися не Росією з огляду на страх колишніх

республік відносно можливого поглинання їх Москвою. Варто погодитися з наведеною думкою, однак на сьогодні такий розвиток подій є неможливим, оскільки зовнішньополітичні пріоритети України лежать поза територією колишнього СРСР і спрямовані на європейський простір. Іншою державою, яка може очолити інтеграційний процес, є Казахстан. Саме він ще в 1994 р. запропонував створення Євразійського союзу. А 25 жовтня 2011 р. після заяви В. Путіна щодо створення такого союзу, у статті газети «Известия» Н. Назарбаєв означив низку проблем, пов'язаних із головним інтеграційним проектом євразійського простору. По-перше, інтеграція повинна будуватися на основі економічного прагматизму. Фундамент майбутнього союзу — це Єдиний економічний простір як масштабний ареал спільного розвитку народів СНД. По-друге, це добровільність інтеграції, тобто, кожна країна та суспільство повинні самостійно прийти до розуміння необхідності й важливості інтеграції. По-третє, Євразійський союз — це об'єднання країн на основі принципів рівності, невтручання у внутрішні справи, недоторканність державних кордонів і поваги суверенітету. По-четверте, створення наднаціональних органів, що функціонували б на основі консенсусу, мали б чіткі та реальні повноваження. Але це не передбачає передавання політичного суверенітету. По-п'яте, це відповідальність кожної країни стосовно стійкості внутрішнього розвитку, результативність націо-

нальної економічної, кредитно-фінансової та соціальної політики [4].

На думку автора, нині, на жаль, не склалися умови, коли будь-яка країна очолила б інтеграційні процеси на євразійському просторі. Крім того, навколо Росії штучно створюється пояс нестабільності. По-перше, це проявляється в проведенні «кольорових» революцій у країнах колишнього СРСР, у яких були підтримані прозахідні сили. Ці політичні сили виявилися непрофесійними й такими, що не могли обстоювати інтереси своїх держав, перетворивши їх у суб'єкти міжнародних відносин третього рангу. По-друге, не без допомоги Заходу були реалізовані державні перевороти в країнах Північної Африки під час так званої Арабської весни. Війна в Сирії та тиск на неї світового співтовариства можуть ще більше послабити імідж Росії в очах усього світу (у Сирії знаходиться військово-технічна база РФ), якщо вона не зможе «відстояти»

владу Б. Асада. По-третє, демонізація Ірану, який також може постраждати від «експорту демократії», та повна дестабілізація ситуації в Іраку, і можливість повернення талібів до влади в Афганістані після виходу військового контингенту, створюють умови для дестабілізації ситуації в Центральній Азії та Південному Кавказі. Оскільки названі регіони є південним «підчерев'ям» Росії, ці процеси можуть дестабілізувати південні регіони країни, що перетворить її на суцільну «гарячу точку» з непередбачуваними наслідками. Тому єдиним рішенням для Росії є активізація інтеграційних процесів держав євразійського простору. Це полягає в приєднанні Ірану до ШОС, підтримці проєвразійського зовнішньополітичного курсу в країнах Центральної Азії, взаємовигідна кооперація з Україною замість «газового» тиску та більш силові позиціонування себе на міжнародній арені.

Як уже було наголошено, Захід не запропонував

колишнім республікам СРСР жодного ефективного проекту. Головною причиною зазначеного є те, що перебування цього простору в стані «чорної діри» вигідне для західної цивілізації. Саме через перманентну політичну кризу та економічну залежність від західних фондів існує можливість керувати, маніпулювати та отримувати прибутки за рахунок євразійських країн. Якщо проаналізувати більш ніж двадцятирічну історію країн колишнього СРСР, то нічого, крім кризи, не побачимо. Продовження дезінтеграційних процесів і небажання політичних еліт у євразійських країнах іти під російський проект, боячись втратити свою «феодальну» владу, гальмує створення потужного євразійського простору, який міг би конкурувати із західною цивілізацією. Ще одним гандикапом у контексті інтеграційних процесів на євразійському просторі є політичні режими в країнах колишнього СРСР. Якщо говорити про політичний режим у євразійських країнах, то між ними існує одна спільна риса – вони не є демократичними.

У світі існують різні організації, що оцінюють ступінь свободи в державі. The Democracy Index є глобальним дослідженням рівня демократії в країнах світу, який кожні два роки складає рейтинг держав за рівнем демократичних свобод. Так, у 2011 р. було опубліковано рейтинг 167 країн світу за такими категоріями, як «Повна демократія», «Недостатній рівень демократії», «Гібридний режим», «Авторитарний режим». Слід зазначити, що наяв-

ність чи відсутність демократії не гарантує економічного розвитку та фінансового добробуту в державі, про що й свідчить рейтинг за рівнем життя, який було складено ООН також у 2011 р. [6].

Отже, за рейтингом демократичних свобод Україна з індексом 5,94 посіла 79 сходинку та є першою в переліку держав із «Гібридним режимом», а за якістю життя 76 у підрозділі «Країни з високим рівнем розвитку». Інші держави колишнього СРСР мають такі результати: «Недостатній рівень демократії»: 34 (рівень демократії) / 34 (рівень життя) – Естонія (7,61), 41/40 – Литва (7,24), 48/43 – Латвія (7,05), 64/111 – Молдова (6,33); «Гібридний режим»: 102/75 – Грузія (4,74), 107/126 – Киргизія (4,34), 111/86 – Вірменія (4,09); «Авторитарний режим»: 117/66 – Росія (3,92), 137/68 – Казахстан (3,24), 139/65 – Білорусь (3,16), 140/91 – Азербайджан (3,15), 151/127 – Таджикистан (2,51), 164/115 – Узбекистан (1,74), 165/102 – Туркменістан (1,72) [5].

Слід зазначити, що деякі країни колишнього СРСР навіть не намагаються приховати той факт, що мають недемократичний режим, закріплюючи в конституціях принципи, які є несумісними з демократичним розвитком. Так, у Азербайджані було внесено поправки до Основного закону, згідно з якими одна й та сама людина може бути президентом країни необмежену кількість разів. Ще у 2007 р. в Казахстані також було прийнято поправки до конституції, які свідчать про необмежений термін

повноважень президента Н. Назарбаєва. Політичні системи Білорусі та Таджикистану функціонують у режимі суперпрезидентських республік, у яких керівник має необмежені повноваження та впливає на всі сфери життя суспільства.

Отже, недостатній рівень розвитку демократії, який спостерігається в євразійських країнах, є однією з головних перешкод на шляху до успішних інтеграційних проектів, оскільки політична еліта не готова самостійно поступитися частиною суверенітету у вирішенні будь-яких питань, а це є неодмінною умовою участі в будь-якому інтеграційному проєкті. Тому рівень інтеграції євразійських країн прямо залежить від рівня демократії та існування громадянського суспільства, яке буде зацікавлене в подальшому розвитку своєї держави.

Джерела інформації

1. Галкин Д. Венгрия остается главным противником «Великой Румынии» // Д. Галкин // *Еженедельник «2000»*. –

2012. – №15 (602). – С. А 4.

2. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. *Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів*. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.

3. Костюк С. *Євро регіони в українських прикордонних областях – нереалізований потенціал відносин Україна – ЄС // Людина і політика*. – 2004. – №3(33). – С. 21-28.

4. Ламулін М. *Возвращение в место, которого нет / М. Ламулин // Россия в глобальной политике*. – 2012. – №1. – С. 88-100.

5. *Рейтинг стран мира по уровню демократии – информация об исследовании [Электронный ресурс]*. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/democracy-index/info>

6. *Рейтинг стран мира по уровню жизни [Электронный ресурс]*. – Режим доступа: <http://euro-life.com.ua/index.php/rejting-stran-mira-po-urovnyu-zhizni>

7. Савицкий П. *Географические и геополитические основы евразийства / П. Савицкий // Классика геополитики, XX век*. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 731 с.

8. Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций / Семьюэл Хантингтон*. – М.: АСТ Москва, 2006. – 571 с.

Статтю присвячено одній із актуальних проблем українського геополітичного сьогодення, а саме – вектору інтеграції України. Відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України» головним завданням є інтеграція до європейських структур. Однак автор пропонує також проаналізувати євразійський напрямок інтеграції держави. Обґрунтовано тезу про те, що термін «пострадянський простір» є доволі застарілим і не відповідає реаліям сьогодення. Надано інформацію стосовно політичних режимів на євразійському просторі, які заважають успішній інтеграції країн цього регіону.

Ключові слова: інтеграція, євразійський простір, пострадянський простір, політичний режим.

Евразийское пространство: проблемы и перспективы интеграции

Статья посвящена одной из актуальных проблем украинской геополитической современности, а именно – вектору интеграции Украины. Согласно Закону Украины «Об основах внутренней и внешней политики Украины» основной задачей является интеграция в европейские структуры. Однако автор предлагает также проанализировать евразийское направление. Доказан тезис о том, что термин «постсоветское пространство» является устаревшим и не соответствует реалиям сегодняшнего дня. Приводится информация о политических режимах на евразийском пространстве, которые мешают интеграции государств этого региона.

Ключевые слова: интеграция, евразийское пространство, постсоветское пространство, политический режим.

Латинська мозаїка

УДК 94:327

Владислав АКУЛОВ-МУРАТОВ,
кандидат наук з державного
управління

Ольга БУДЬКО,
здобувач Дипломатичної
академії України при МЗС

Ч. 2. Ідеї колоніального розвитку та культурні основи боротьби за незалежність

The basis of any state is constituted by its historic past. This is why, in order to understand the means of existence and development in the Latin American countries, it is necessary to explore their socio-cultural and religious phenomena deep down to the pre-Colombian era. The civilizations of Latin America in their development have absorbed and combined the culture, experience, art and beliefs of indigenous Indians, who have been living there long before Latin America was 'discovered' by European voyagers, of African people, who were enslaved at the time and brought to Latin America, of immigrants from European, Asian and Arab countries, who later came to the New World. This is why the past of Latin American countries and the whole region has to be assessed through those models of future that these nations and their descendants craved to build, including that of creating

the 'united continental nation'. From this point of view, the process of historic development in Latin America results from the task-oriented striving of the inhabiting nations to combat the influence of the historic development purposes, and could not be described simply by the circulating ideas of 'progress' or 'regress'. Based upon that, today's situation in Latin America gains an understandable logic and a self-contained sense.

Більшість інтерпретацій відкриття та розвитку Латинської Америки однобічні, упереджені й трактуються в рамках минулого часу. Але людська природа, поведіння та відносини є незмінними, тому їх тлумачення потрібно розглядати із загальнолюдських позицій, беручи за основу майбутнє. Адже цивілізація Латинської Америки — це культура, досвід, вірування, мистецтво не тільки індіанців, а й завезених рабів-африканців, а пізніше і європейських, азіатських та арабських іммігрантів. Тому її минуле

Summary

The article explores the genesis of Latin America. The research methodology includes the methods of historic psychology, as well as historiographic, philosophic, political, economic, and culturological analysis. This combination of methods allows building an authentic picture and understanding the logic of historic phenomena, intentions and ideas that guided the actions of the participants. Only the complex research allows having an integral picture of the historic and cultural development processes in Latin America, as well as possible ways of its future development.

Key words: Latin America, analysis, economy, politics, culture, complex research.

необхідно усвідомити виходячи з принципів моделей майбутнього, яке вони прагнули побудувати, а також із нерозділеного кордонами світу, з розмаїттям рас і культур, у центрі якого знаходилися люди, що прагнули сформувати континентальну націю. Адже латиноамериканці діяли в силу обставин, намагаючись не потрапляти в залежність від них. Вони творили традицію, заперечуючи, оновлюючи та збагачуючи її. Тому історичний процес у Латинській Америці розуміється вже як результат цілеспрямованого прагнення її жителів подолати вплив причин, що зумовлюють його, а не як поширена ідейка історичного маятника між прогресом і регресом.

Особливість латиноамериканської ідентичності — орієнтація не тільки на те, що вона є, а й на те, якою вона хотіла б бути. Вирішальне значення для розуміння історії цього континенту має напружений внутрішньокультурний діалог, що впливає з утопії, чим і пояснюється характерне для латиноамериканців прагнення виробити свої, особливі моделі національної поведінки та розвитку. Латинська Америка стала об'єктом утопії, надавши європейцям, а потім і самим латиноаме-

риканцям, дві головні її складові — простір, tabula rasa, де вони могли втілюватися, і час — історію без минулого, на основі якої можна створювати майбутнє. Це викликало розвиток абстрактних ідей Античності та Середньовіччя і сприяло розробленню, перевірці на досвіді різних форм утопії паралельно із завоюваннями та колонізацією епохи Відродження: європейці перенесли свої обмануті надії в Новий Світ, бо зворотна сторона утопії — втеча від реальності та власних коренів, до якої штовхає людей відчай. Ця «втеча на Захід, у землю обітовану» і визначила абсолютно не випадкову зустріч Америки та Європи, яка її потребує.

Таке двоїсте та суперечливе сприйняття Латинської Америки призвело до безлічі концептуальних помилок і стереотипів, що існують досі. Одна з головних полягає у філософсько-психологічному посиленні: усе, що стало неможливим у Старому Світі, який погруз у гріхах і пороках, повинно бути в Новому Світі, бо це — земля обітована, що дає можливість побудувати ідеальну державу і жити в згоді з чеснотами перших християн. Ця ідея про Велике Призначення пронизує всю культуру континенту.

ненту навіть у реаліях сьогодення, а протиріччя, з характерними для них волюнтаризмом, провіденціалізмом і месіанством, пов'язані з його варіантами й ідеалізацією латиноамериканської сутності.

Включення Латинської Америки в орбіту європейської цивілізації — поворотний момент в історії, розрив замкнутого на собі середньовічного світу. З цього моменту утопії немає місця в Старому Світі: неупереджене правосуддя, свобода, справедливо розподілене щастя, — ідеали європейців, — перенесені в Новий Світ, як держава мрії, образ якої склався на основі язичницьких і християнських міфологічних уявлень про Рай і став реалізовуватися різного ґатибу місіонерами.

Дзеркальність між Європою та Латинською Америкою супроводжувала утопію протягом усіх періодів її розвитку, який можна розділити на етапи: 1) уявні ознаки майбутнього відкриття; 2) генезис американського утопічного дискурсу; 3) утопії для європейців; 4) нова земля обітована; 5) утопії для американців. Образи бажань кожного періоду становили каркас місцевих та іноземних моделей утопічного ідеалу, відбиваю-

чись у всіляких проєктах і перетворюючись на стереотипи й архетипи латиноамериканців.

Проте відкриття Америки не відразу закриває Середньовіччя: три століття його легенди та міфи рухають першовідкривачами та конкістадорами, проявляючись у цілях і описах їх експедицій. Значне число сказань — Золотий вік, Земний Рай, країна Кокань, царство Пресвітера Іоанна — харчується та розростається за рахунок доколумбових міфів і легенд індіанців, що дивним чином співпадають. Інші перекази — Аркадія, Ельдорадо — відродяться пізніше, у літературній формі на сторінках європейського та латиноамериканського роману, у сучасних фільмах і телесеріалах. Нова реальність і колективна уява Європи актуалізували утопії минулого, давши їм інше життя та форму. Але таке поєднання спричинило ірреальне бачення Америки на довгий час.

За своїй суті міф і утопія мають різну природу. Міф — явище суспільне та колективне, полівалентне, воно є еманцією соціуму, що виправдовує встановлений порядок. Утопія — творіння індивідуальне, критика існуючого порядку та механізм об'єктивації

почуття протесту. У Латинській Америці відмінність між міфом і утопією визначити дуже важко, що яскраво проявилось в іберійській психогеографії: насадження доколумбовій культурі індіанців європейських міфів практично неможливо відокремити від конкретного утопічного завдання побудови ідеальної держави. З 1492 р. аж донині месіанство спрямовує людей у Новий Світ — багатство та приємне життя (притаманні різним видам «раю для бідних», створеним середньовічною свідомістю) притягує емігрантів, які хочуть без особливих зусиль жити «по-американськи». Тому відкриття Америки — це локалізація міфу, уже висловленого у Священному Писанні. Таким чином, три каравели Колумба перетнули не тільки Простір, а й шкалу Часу, виявивши Рай, який можна було віднайти тільки в кінцевій точці Історії: майбутнє раптово перетворилося на сьогодення і завдяки цьому Америка вписується в якийсь ідеальний простір, спочатку міфологічний, а потім утопічний.

Утопія з'являється внаслідок відкриття Нового Світу, а головне — «нової людини», віднайдені в Латинській Америці. Утопічний цикл виникає на початку XVI ст. з розповсюдження листів Америго Веспуччі та завершується в 1848 р. «Маніфестом Комуністичної партії» Карла Маркса. Утопія, даючи можливість, зобов'язує людину змінити світ, що було колись привілеєм богів. Тому людина Відродження, організовуючи нову реальність, покладалася тільки

на себе, граючи роль Бога і вже не мріючи про божественний світ Середньовіччя. І світ змінився, надавши європейцям можливість експериментувати у створенні суспільства, що складається з тубільців, у Латинській Америці. Проблема була в тому, щоб організувати з реальних людей ідеально справедливе й егалітарне суспільство, віддалене від порочної Європи, і протиставити його військовому завоюванню та поневоленню тубільців. Таким чином, утопічний проєкт повинен був побудувати Рай на Землі під керівництвом «хорошого» уряду, про який мріяли ренесансні правителі.

Головні ідеї соціальної тубільсько-християнської Держави були висловлені між 1513 і 1564 рр., у період Золотого століття Індіанської церкви. Це були критика загальноновизнаної моделі історії, що дає можливість обґрунтувати легітимність запропонованого утопією альтернативного світу; ностальгія за часом першопочатків, що підлягають відновленню; захист автаркічної системи, заснованої на ремісничо-сільськогосподарському виробництві общинного типу, звідки вигнано всяке уявлення про вигоду; утвердження однорідної соціальної системи, більш справедливої й егалітарної, правила якої, насамперед етичного характеру, визначають повсякденне життя в усіх його дрібницях.

Утопії, створені релігійними орденами, засновані на суворій критиці всього, що відбувалося в практиці завоювання та колонізації, особливо рабства індіанців. Ця полеміка стає цен-

тральною темою етичної думки в Іспанії XVI ст.: вважається, що в Латинській Америці можна провести оновлення римсько-католицької церкви. Місіонери-реформатори із орденів-жебраків, що знаходяться під впливом еразмізму, протиставляють військовому завоюванню та поневоленню тубільців можливість справедливого егалітарного суспільства, викривають систему енком'єнди і репартим'єнто. Для них побудова ідеальної держави була обов'язковою умовою морального та фізичного порятунку тубільців. Із 1532 р., протягом близько тридцяти років, існували притулки-поселення, де продумана організація виявилася ефективною: милосердя розглядалося не лише як милостиня, а спосіб встановлювати закони, проте загальний принцип зводився до того, щоб дати кожному за достоїнством та потребою. Цей підхід і нині актуальний своїм широким відгомном серед латиноамериканців.

У 1537 р. було зроблено спробу християнізації індіанців і створення в Мексиці ідеальної країни — «Царства Істинного миру» (Vera Paz), що викликало незадоволення Іспанської Корони. Тоді на кордонах іспанських колоній стали створюватися місіонерські «заповідники», де здійснювались альтернативні соціальні експерименти в умовах тотальної автаркії. Саме в них розробляються та затверджуються «три божественних принципи»: рівність між людьми; рішуча і стійка любов до світу та спокою; презирство до золота та срібла. Таким чином, розвивалася куль-

тура патерналізму в Латинській Америці, яка й нині породжує і живить теорії про можливість створення альтернативних автаркічних спільнот. Однак патерналізм — це наркотик, що легко вживається людиною натовпу та позбавляє її розвитку. Стародавній Рим почав занепадати тоді, коли стали безкоштовно роздавати хліб римському плебсу. Це визначило вектор нескінченних імперських воєн, нещадної експлуатації підкорених територій і стійкої деградації населення Великого міста, що втратило необхідність постійно трудитися.

Метисація — расове змішання, — це кульмінація утопії XVI століття. Екзогамні іберійські народи, що сформувалися в процесі етнічного та культурного змішання з арабами, також змішуються з корінним населенням Латинської Америки, заперечуючи расизм, властивий ендогамним євреям і англо-

саксам, які відкинули метисацію через нетерпимість і самодостатність їхніх релігій. Латиноамериканська утопія є транскультурною, вона успадковує та вбирає в себе екзогенність арабів, орфічні почуття католицизму, чесноти контрреформації та політичну гнучкість єзуїтів — проповідників еклектизму, міжлюдської та міжрелігійної комунікації. Латинську Америку не торкнулися ні сухі та дегуманізовані концепції Реформації, що підпорядкували Англію, Німеччину та США, ні механічний утилітаризм північних країн, спонукуваних технічними стимулами та кальвіністською ідеєю прогресу, заснованою на нерівності людей.

Протягом XVI ст. проводилися безліч експериментів, де утопія протистоїть мілленаристським тенденціям, що розвиваються в деяких державах Нового Світу під впливом зовнішніх факторів. У 1609 р. в

Парагваї єзуїти воскрешають раннє християнство в рамках місій і редукцій, організованих у лоні «Держави єзуїтів», яка розташовувалася на великій території, що включала райони Бразилії, Аргентини та Парагваю. Аж до свого вигнання в 1767 р. єзуїти жили в умовах справжньої теократії, задуманої за зразком «Міста Сонця» Кампанелли і «Держави» Платона.

Однак уже з кінця XVI ст. такий розвиток Латинської Америки суперечить цілісності іспанської імперії — ідеї централізму й абсолютизму вимагають відмови від будь-яких утопій, які розглядаються як підривний елемент, що руйнує політичне і культурне панування Старого Світу. Міфи та легенди, які сприяли виробленню первинного поняття про Америку як про суму належного — європейського ідеалу, — у XVII-XVIII ст. зникають, а контрреформація та переслідування інквізиції

остаточно поховали європейську християнсько-соціальну утопію. І все ж вона не вмирає, а відроджується, усупереч усьому, як віра у велике майбутнє Латинської Америки вже самих латиноамериканців, підтверджена крахом голландців у Пернамбуку, які хотіли прищепити тут «філософію комерції».

І віра починає набирати обрисів. У першій третині XVII ст. в пальмових лісах Пернамбуку укріплені поселення бразильських «кіломбо» об'єдналися в примітивну, з елементами родоплемінної організації, державу утікачів рабів-негрів «Республіка Палмаріс». У 1721-1735 рр. проти панування єзуїтів повстали парагвайські комунерос, що зумовило самоврядування міста Асунсьйон протягом 1731-1735 років. У 1749 р. стався бунт венесуельських власників кавових і тютюнових плантацій проти засилля іспанської торгової Гіпускоанської компанії. Потім заколот у передмістях Кіто та повстання індіанців майя в Меріді (на півночі Юкатану) в 1761 р., бунт комунерос Сокорро, коли місто стало центром антиколоніального повстання 1781 р. в Новій Гранаді (Колумбія). А також найбільше

повстання індіанців Перу в 1780-1783 рр., керівник якого взяв ім'я останнього Верховного інка Тупак Амару, який боровся в XVI ст. за відновлення своєї держави (до нього сходить слово «тираго» — назва міських партизанів в Уругваї в 60-70-х роках XX ст. — що має глибокий відгук у сучасній Латинській Америці). Саме в цей період зароджуються соціальні вимоги та рухи, що породили Війну за незалежність іспанських колоній.

Із настанням століття Просвітництва розвиток іберійських утопічних ідей відбувається у двох напрямках, взаємодія яких стала основою для перших латиноамериканських утопічних проєктів: 1) оновлюються класичні уявлення про Золоте століття на основі ідей «природної держави» (яким передувє «суспільний договір» Руссо) та образ «доброго дикуна»; 2) розробляється ідея незалежного єдиного континенту на основі теорії та практики Війни за незалежність у Північній Америці та Великої французької революції, основоположні програмні документи яких доходять і до Латинської Америки.

Латиноамериканська утопія — це вже не побудова ідеальної держави, як

контробразу Європи. Це розхожі ідеї Європи та США того часу, взяті у енциклопедистів і які проголошують рівність людей, знищення расових і релігійних відмінностей. Вони, під час Війни за незалежність іспанських колоній, перетворилися на контурні програми 1810-1825 років. У цей період напруження між реальністю та різноманітними утопічними проєктами ламає встановлений порядок, спричиняє репресії та революції. Зовнішній і внутрішній топоси поєднуються і розпочинається діалог про мрію та мужність, необхідну для її реалізації. Соціальні мрії внутрішнього топосу реалізуються завдяки діяльності людей-носіїв утопічних ідеалів, тісно пов'язаних із революційною діяльністю та найзначнішими епізодами латиноамериканської історії того періоду.

Утопічні проєкти засновників суверенних держав, створених після 1830 р., пов'язані з процесом боротьби за незалежність, його другим етапом, коли романтичні ідеї ще сприяли консолідації нових національних держав: у 1839 р. вийшли у світ перші науково-теоретичні постулати латиноамериканізму. Але час розчарувань наступив дуже швидко — до 1850 р., на зміну національним проєктам єдності, свободи та незалежності, прийшли державні перевороти, диктатури та поступова «балканізація» континенту, що розпадався на все нові держави, засновані на особистих амбіціях каудильйо або геополітичних і стратегічних інтересах великих держав. Утопія знову зникає з Латинської Америки: суспільне

життя зводиться до партійних чвар, громадянських воєн і конфліктів між сусідніми країнами за володіння спірними територіями. Симон Болівар, дивлячись на те, що відбувається, у кінці життя з гіркотою резюмує, що латиноамериканські країни так і будуть бовтатися між розгнudzаним натовпом і всякого роду тиранами.

Утопія — це, по суті, програма. Її шлях — відомий заздалегідь, у відповідності зі стратегією та директивами. Її діяльність — боротьба, мета якої — здійснити завчасно обумовлене, довівши попередньо викладену істину, і прокласти пряму, яка виключає випадковості, дорогу, що навіть за допомогою революції веде до тоталітаризму, незважаючи на гасла свободи; а форми змінюються залежно від проєкту. Тому в Латинській Америці утопічні проєкти завжди є одноманітними, їх альтернативність будується на запереченні панівної логіки. Через це утопічна передумова трансформується в замкнуту інтенцію, пристосовану для досягнення поставлених цілей. Таким чином, різноманітні латиноамериканські утопічні моделі висували не завдання, націлені в майбутнє, а апріорні положення для діяльності в сьогоденні.

Для латиноамериканської історії абстрактна цінність будь-якої ідеї не має значення. Важливим є тільки її конкретний зміст, що завжди задається національно-культурними детермінантами (це зовсім не означає прагнення до ізоляціонізму, причому від початку неможливого). Тому все соціально-фор-

маційне в Латинській Америці сумісно, більше того, є похідним від її культурно-цивілізаційного. А їх повний збіг для неї можливий лише в глобальній цивілізації майбутнього, побудованій на ідеалах егалітаристського суспільства помірних потреб, можливість існування якої проблематизується ілюзорністю та нереалізованістю будь-якого ідеалу.

Тому яскраві історичні особистості та їхній вплив у Латинській Америці цікаві не самі по собі, а мають значення лише як символи. Адже сьогодні для латиноамериканця в принципі не є самоцінним, визначається у негативних термінах і вимагає подолання в реалізованих проєктах соціальних змін, які не мають меж. А майбутнє іманентно присутнє в сьогодні внаслідок циклічної повторюваності часу. Тому ілюзія остаточного звільнення для Латинської Америки дуже древня і завжди нова, вона постійно відтворюється у свіжому баченні кожні два-три століття через революції у сфері духу як спрямованість до реалізації колективного міфу про соціальну справедливість (свободу, рівність, братерство тощо).

Цей міф завжди революційний і соціалістичний, а його ідеал — конкретизований і минущий, що поєднує в Латинській Америці економічний, історичний і містичний фактори: традиції індіанської громади; комуно-теократичний досвід держави інків; дуалізм раси і духу тощо. Соціалістичне втілення ідеалу справедливості свідчить про кризу епохи — у Латинській Америці соціалізм з'являється в

періоди занепаду, коли він стає останньою і єдиною надією народів на порятунок. У своєму впливі на людей революційні соціалістичні міфи можна порівняти з релігійними: маси жадають віри — «колективна душа» підпорядковується внутрішнім спонуканням, а не аналітиці та планам. Тому особливість і сила латиноамериканських революціонерів не в науковому знанні (незважаючи на його значення), а у вірі, що тлумачиться в релігійно-містичному ключі (це призвело до певної спіритуалізації латиноамериканського марксизму!). Тому революції в Латинській Америці — це реалізація міфів «колективної душі», що пробуджується до суспільних перетворень.

Для латиноамериканця особистий життєвий проєкт є послідовністю міфів, що змінюють один одного, дещо ілюзорних, але таких,

які додають його існуванню та боротьбі сенсу на кожному етапі життя. Тим самим соціалізм у Латинській Америці — ідеал, який «завжди повертається», але не повторюється та ніколи не зреалізовується до кінця, який набирає різних форм у кожній історичній епосі. Тому протягом першої половини XIX ст. вплив теорії та практики європейського утопічного соціалізму сильніше позначається на Сполучених Штатах, аніж на Латинській Америці. Проте в ній теж є анархістська колонія Чечілія (Бразилія) і «рух егалітаристів» (Чилі), поширюються ідеї сенсімонізму і фур'єризму в Бразилії та консидератів у Мексиці.

У 1865-1914 рр. Латинська Америка знову відроджує утопію, причому знову для мотивації іммігрантів у зв'язку з міфом про Новий Світ як землю обітовану — ідеалізація

зводиться до пропагандистських гасел, свідомо спрощує зв'язок «раю на землі» з реальністю. Але цього разу утопія несе в собі географічну, а не ідеологічну функцію: підкорюються нові землі, де збільшується кількість населених пунктів, що нагадують про Рай — Пуерто-Алегрі, Сьюдад-Параїсо, Пуерто-Еден, Вальпараїсо і т. п. І хоча її функція в цей період проста, вона відіграє важливу роль у процесі консолідації суспільства латиноамериканських держав, які роздирають протиріччя: міф про землю обітовану врістає в національні парадигми та менталітет, особливо в Аргентині та Парагваї; пізніше — у Бразилії та Венесуелі. Американська утопія, що була спочатку формою вираження утопії європейської, нарешті набуває власного реального втілення, особливої зовнішньої та внутрішньої спрямованості (заснованої на матриархаті, закріпленому місцевими сексуальними практиками), що завершує другий етап розвитку ідеології латиноамериканської незалежності. Тому один із основних її аспектів — єдність континенту — знову виникає в латиноамериканських проєктах з 1900 р., які, незважаючи на різноманітність запропонованих моделей, об'єднані цим напрямом (такий же підхід проявився і в діяльності Церкви на північному сході Бразилії, теоріях 60-х рр. XX ст. — «психологія пригноблених» і «теологія визволення»).

Під час Другої світової війни, коли всі утопії Старого Світу були вичерпані, надії європейців знову

пов'язуються з Новим Світом, але вже як із зреалізованим суб'єктом історії. Так утопія про Америку поступається місцем утопії Америки, притаманній уже двом різним цивілізаціям. У латиноамериканській — переважання дозвілля над торгівлею: ідея технологізації без домінанти капіталістичної праці, адже до кінця Середньовіччя дозвілля для дворян і прелатів був чесною, затаврованою буржуазією, що проголосила заслугою працю. Поняття часу стає її мірилом життя. Тому, поки Північна Європа, затиснута умовами, але менш структурована, інтенсивно трудиться, виграючи у розвитку час, Південна Європа, наділена більш багатими можливостями, але давно суспільно організована, розвивається екстенсивно, породжуючи соціальні протести та шукаючи способи їх реалізації. Тому їхні утопії неонадкові: Північ прославляє егалітаризм і фізичну працю, Південь віддає перевагу прихованим утопіям природного права та гуманізму, які Північ жорстко впорядковує, суворо дотримуючись межі між класами та функціями, а ренесансний Південь, що

одушевив латиноамериканські утопії, робить їх продуктом екзистенціального й орфічного пафосу, де віталізм є важливіший, ніж розум. Ці ж тенденції вийшли й на рубіж ХХІ ст., пройшовши революційні утопії ХХ ст., гуманізм яких, спрямований у майбутнє, лежить в основі християнських утопій Латинської Америки ХVІ століття.

Класичний марксизм у Латинській Америці є зловбоденним. Тут він знову знаходить утопічну складову, особливо у вимогах, що висувалися на початковому етапі революцій на Кубі та в Нікарагуа, а нині — у Венесуелі. Його практика, прийнята прихильниками, дала змогу здійснити деяку реалізацію латиноамериканської утопії на континенті. Крім того, марксизм реанімував тезу про Латинську Америку, як виразника європейської політичної думки та лабораторії соціальної революції, неможливої в Старому Світі, що актуально для нинішніх латиноамериканців. Тому людська праця в Латинській Америці завжди буде рухатися до дозвілля.

У наш кризовий час ХХІ ст. здається, що утопія

завершилася, але розрив із минулим є складовою людської думки. Тому це не більш ніж чергове затишшя-перерва у вервечці криз. А утопічна функція людського розуму забезпечить утопії безперервність. І незважаючи на те, що «хода утопій» здається завершеною та різні моделі майбутнього вже не можна окреслити настільки ж упевнено, як раніше, нам слід говорити про нескінченну ходу утопій у Латинській Америці. Адже, з огляду на її історичний і соціальний контекст, тут утопія не є атрибутом авангарду, як у сучасній Європі, а є незгодою і знаком, що передвіщає заколот, оскільки латиноамериканська утопія — це мрія та протест, що не терпить конформізму, а головне її призначення — повалення встановленого порядку. Саме принципова незгода, постійний опір, невикорінна ересь надають їй ту внутрішню динаміку, яка дала змогу утопії пройти крізь століття, безперервно оновлюючи надії латиноамериканців. Адже і дисидентство, і приховані, часто не сфор-

мовані течії латиноамериканської контркультури, — теж свідчення утопічної інтенції.

Утопічна функція — головний двигун латиноамериканської історії, явна інтенція сьогодення в його проекції майбутнього. Адекватне прочитання історичного та культурного дискурсу Латинської Америки можливе тільки з урахуванням її неортодоксальних втілень: латиноамериканська дійсність є утопічною проекцією, вираженою в таких, що послідовно змінюються, моделях утопії, сполучених із волею до їх практичної реалізації. Необхідним є саме глобальне розуміння утопічної функції в Латинській Америці, оскільки тут людина завжди прямувала на пошуки нового, напруження між сущим і належним набагато сильніше, ніж в інших культурах світу, а альтернативні формули протистояння й опору дійсності мають не менше значення, ніж *res finita* реальності.

Продовження статті в наступних номерах «З. С.»

АНОТАЦІЯ

У статті за допомогою методів історичної психології, історіографічного, філософського, політичного, економічного та культурологічного аналізу розглядається генезис розвитку Латинської Америки. Такий підхід дає змогу побудувати справжню картину та зрозуміти логіку історичних подій, інтенцію та сенс дій особистостей, які брали в них участь. Тільки таке комплексне дослідження дає змогу бачити цілісну панораму її процесів історико-культурного розвитку та можливі варіанти розвитку майбутнього Латинської Америки.

Ключові слова: Латинська Америка, аналіз, економіка, політика, культура, комплексне дослідження.

АННОТАЦИЯ

В статье с помощью методов исторической психологии, историографического, философского, политического, экономического и культурологического анализа рассматривается генезис развития Латинской Америки. Такой подход позволяет построить подлинную картину и понять логику исторических событий, интенцию и смысл действий участвовавших в них личностей. Только такое комплексное исследование позволяет видеть целостную панораму её процессов историко-культурного развития и возможные варианты развития будущего Латинской Америки.

Ключевые слова: Латинская Америка, анализ, экономика, политика, культура, комплексное исследование.

«Велика Перемога! Травень 45-го» — збережена пам'ять поколінь

У Києві 11 травня 2013 р. відбувся дев'ятий міжнародний військово-історичний фестиваль «Велика Перемога! Травень 45-го». У заході взяли участь близько 1000 учасників із різних країн. Військово-історичні клуби України, Росії, Білорусі, Чехії, Болгарії, Ізраїлю, Японії приїхали в Україну, щоб разом відсвяткувати День Перемоги над німецько-фашистськими загарбниками, вшанувати ветеранів Великої Вітчизняної війни та пам'ять загиблих

Героїв. Організатором фестивалю вже дев'ятий рік поспіль виступає молодіжна громадська організація «Червона Зірка» — один із найбільших військово-історичних клубів СНД та Європи. Цього року учасники відтворювали фрагмент одного з переможних боїв, що відбувся в 1949 р. в Австрії, а військово-історична реконструкція мала назву «Пліч-о-пліч. Град. Австрія».

Президент клубу «Червона Зірка» Олексій Шереметьєв зазначив:

«Щороку реконструкторський рух набуває все більшої популярності серед українців. Кожного разу ми намагаємося покращувати рівень організації фестивалю, зберігати автентичність реконструкції подій Великої Вітчизняної війни та фронтового побуту, щоб повністю передати історію воєнних років сучасникам, зберегти та вшанувати пам'ять поколінь».

Олексій Євгенович Шереметьєв — відомий меценат, громадський діяч,

юрист за освітою. Понад 10 років займається музейною діяльністю та благодійними проектами в галузі української науки та музейної справи. Засновник одного з найбільших у Європі приватних музеїв — Музею Шереметьєвих, колекції якого експонуються в десяти державних музеях України. Окрім музейної діяльності, Олексій Шереметьєв приділяє велику увагу розвитку української історичної науки та підтримці наукового середовища. Щороку за його ініціативи в Україні проводяться наукові конференції, які збирають учасників із різних країн світу та презентують потенціал українських науковців для міжнародної спільноти.

На цьогорічному фестивалі «Велика Перемога! Травень 45-го» було задіяно велику кількість раритетної техніки часів Другої світової війни – авіацію, танки, артилерійську зброю, кавалерію, автомобілі та мотоцикли. Під час заходу глядачі ознайомилися з організацією, тактикою, уніформою та озброєнням підрозділів військових сил Радянського Союзу, Британії, Франції, США, Німеччини, Італії, Румунії та інших країн-учасниць Другої світової. Глядачі мали змогу почути святковий концерт військової пісні, ознайомитися з побутом фронтового часу в армійських таборах різних країн, спробувати польову кухню.

Фестиваль відбувся за підтримки Національної кіностудії художніх філь-

мів ім. О. Довженка, Міністерства внутрішніх справ України та Головного управління внутрішніх військ України, Міністерства оборони України та

Генерального штабу Збройних сил України, Міністерства доходів і зборів України, Міністерства культури та туризму України, Міністерства освіти і науки

України, КМДА, концерну «Київпідземшляхбуд», ГО «Департамент військово-культурної антропології», ТД «Шереметьєвський».

Фото Сергія НІКУЛІНА

Падіння і новий підйом Заходу

Чому Америка та Європа повинні стати сильнішими після фінансової кризи

Роджер ОЛТМАН

Роджер Олтман — голова правління та генеральний директор Evercore Partners. У 1993-1994 рр. обіймав посаду заступника Міністра фінансів США.

Фінансова криза і наступна «велика рецесія» справили руйнівний вплив на економіку США і життя мільйонів американців. Але завдяки реструктуризації економіка підніметься після цього удару і стане ще сильнішою. Європа зрештою теж зміцніє, хоча її майбутнє є не надто виразне, а процес триватиме довше. Америка пройшла далі шляхом відновлення, оскільки там криза вибухнула на три роки раніше, ніж у Європі, спричинивши нескінченну низку проблем. Знадобиться ще два-три роки, щоб усе вляглося, але після цього економічне зростання в Сполучених Штатах повинно перевершити очікування багатьох. Європа, навпаки, усе ще перебуває в розпалі фінансової кризи. Якщо історична логіка переможе, буде потрібно від чотирьох до шести років, щоб зростання сильної Європи стало реальністю.

Подібне зміцнення по обидві сторони Атлантики станеться з основної причини: кризові роки

завжди ведуть до масштабної економічної реструктуризації. Радикальні зміни здійснюються в державних фінансах, банківській системі та виробничому секторі, структурно реформується ринок праці. Це вкотре доводить, що глобальні ринки капіталу, найпотужніша сила на планеті, здатні на зміни, що виходять за межі можливостей звичайного політичного процесу. І в цьому разі вони можуть спростувати всі прогнози щодо економічного занепаду Заходу. Найближчими роками США та Європа дійсно можуть знову стати локомотивами глобального економічного зростання.

Це не означає, що кризи вартували заподіяного болю, зовсім ні. І в Європі, і в Америці люди страждають через безробіття та державні заходи жорсткої економії. Втративши роботу, багато хто ніколи не повернувся на колишній рівень життя — і це трагедія. Кризи посилюють існуючі тенденції до зростання нерівності доходів — а це роз'їдає

Резюме: Важкі фінансові кризи завжди болючі для найменш захищених верств суспільства, але сприяють зміцненню економіки. Якщо це досі так, то Сполучені Штати і Європа зможуть кинути виклик песимістам і знову очолить зростання світової економіки.

Опубліковано в журналі Foreign Affairs, № 1, 2013 рік.
© Council on Foreign Relations, Inc.

суспільство. Однак такі події відбуваються, і в цій статті розглянуто їх довгострокові наслідки.

Після того, як у червні 2009 р. було досягнуто дна рецесії, економіка США зростала, хоча й нестабільно. У Європі ситуація зовсім інша. У 2008 р. європейські фінансові системи не вибухнули, на відміну від американської. Серйозні проблеми виникли в Ірландії та Великій Британії, але ринки капіталу не повстали проти Європи в цілому, тому не відбулося суттєвих фіскальних або грошово-кредитних змін. І тільки у 2012 р., коли боргові та банківські кризи вдарили по континенту з повною силою, Єврозона зіткнулася з проблемами, подібними до тих, що вразили у 2008-2009 рр. американську економіку. Тому сьогодні ВВП Єврозони продовжує скорочуватися, а рецесія, можливо, ще не досягла нижньої точки. Оскільки Сполучені Штати першими пережили кризу, їх шлях до відновлення буде коротшим. Однак якщо європейці проведуть настільки ж масштабну реструктуризацію економік, як США,

прогноз буде оптимістичним.

Економісти Кармен Рейнхарт і Кеннет Рогофф стверджують, що після фінансових криз економіка відновлюється повільніше, ніж після рецесій, обумовлених бізнес-циклом, процес виявляється тривалим і бурхливим. Болісно повільне відновлення у Сполучених Штатах і різке погіршення в Європі підкріплюють цю тезу. Однак історія знає чимало прикладів, коли фінансові потрясіння робили економіку сильнішою. Після азіатської кризи 1997-1998 рр. Південна Корея прийняла жорсткий пакет заходів допомоги, запропонований МВФ, зміцнила фінансову систему, зробила ринок праці більш гнучким — результатом став економічний бум. Мексика демонструє впевнені показники після краху песо та допомоги, наданої Вашингтоном у 1994 році. Подібний феномен спостерігався в низці країн Латинської Америки — хоча боргові кризи кінця 1980-х рр. були не такими масштабними, як крах фінансової системи в США у 2008 році. Вихід із них відбувався за схожою

схемою — ринки капіталу відмовлялися від старого порядку та розпочинали серйозну реструктуризацію економіки.

Реструктуризація Америки

Чому нещодавні кризи зміцнять економіки Америки та Європи? У Сполучених Штатах бум забезпечать сектор нерухомості, що відроджується, революція у виробництві енергії, реформована банківська система та більш ефективне промислове виробництво. Водночас переобрання президента Барака Обами та загроза «фіскального обриву» збільшили шанси на результативні переговори щодо скорочення дефіциту бюджету та вирішення проблеми боргу.

По-перше, переживши катастрофічний крах, ринок нерухомості нині готується до серйозного багаторічного зростання. Історично, коли сектор нерухомості в США відкочувався досить далеко та надовго, потім, відновлюючись, він досягав дуже високого рівня. Перед останньою кризою міхур на ринку житла роздувся так, що, коли він зрештою лопнув, сектор

просто завалився. З 2000 по 2004 р. у середньому щорічно будувалося 1,4 млн. будинків, розрахованих на одну сім'ю, після кризи цифра впала до 500 тис. і залишалася на цьому рівні до недавнього часу. Продаж нових будинків, що досягали в середньому 900 тис. на рік у період роздування міхура, скоротився на дві третини, коли він лопнув. А загальний обсяг інвестицій у житлове будівництво, що становив 4% ВВП у 1980-2005 рр., у середньому досягав лише 2,5% після 2008 року.

Хоча падіння ринку житла стало катастрофою для мільйонів домовласників, які не змогли виплачувати іпотеку, він виявив порушення, що існували в секторі протягом багатьох років. У результаті американські банки витратили кілька років на покращення стандартів надання іпотечних кредитів і забезпечення стабільності ринків, а ставлення сімей до іпотеки та вартості нерухомості стало більш тверезим. Зараз основні труднощі залишилися позаду. З травня 2012 р. основний індекс цін на нерухомість у 20 найбільших містах (S & P/Case-

Shiller 20-city composite) виріс на 8%. Рівень відносної пропозиції різко знизився (тобто на продаж виставлено менше будинків), іпотечні кредити надаються більш охоче, а зростання населення в поєднанні з відновленням показників за кількістю сімей, імовірно, сприятиме підвищенню попиту. Це означає, що ціни на житло зростатимуть і надалі. Такі фактори, цілком імовірно, у найближчі п'ять років стимулюють інвестиції в нерухомість, включаючи будівництво нових будинків і перебудову існуючих, на 15-20%. Одна ця зміна може додати один процентний пункт до річного зростання ВВП і створить близько 4 млн. нових робочих місць у економіці.

По-друге, завдяки новим технологіям відбувається справжній переворот у виробництві нафти та газу. Удосконалені методи сейсмозвідки та інноваційні підходи до гідророзриву пластів і горизонтального буріння відкрили для використання запаси енергоресурсів, раніше невідомих або недоступних. Результатом стало різке відновлення нафтової та газової індустрії. У 2012 р. виробництво природного газу в США досягло 65 млрд. кубічних футів на день — це на 25% більше, ніж п'ять років тому, і абсолютний рекорд. Таке зростання в основному забезпечив сланцевий газ. Одночасно зріс видобуток нафти. За оцінками, тільки у 2012 р. виробництво нафти та інших рідких вуглеводнів, включаючи біопаливо, збільшилося на 7% — до 10,9 млн. барелів на день, найбільший

річний ріст із 1951 року.

Міністерство енергетики прогнозує, що у 2013 р. цей обсяг збільшиться ще на 500 тис. барелів, а за оцінками Міжнародного енергетичного агентства, приблизно до 2017 р. Сполучені Штати випередять Саудівську Аравію і стануть найбільшим світовим виробником нафти. У найближчі 10 років енергетичний бум може сумарно додати 3% до ВВП, крім того, він створить 3 млн. добре оплачуваних робочих місць — прямих і супутніх. США зможуть скоротити імпорт нафти на третину та поліпшити показники платіжного балансу. Більше того, високий рівень видобутку природного газу дасть змогу зменшити середні витрати споживачів на комунальні послуги майже на тисячу доларів на рік, що стане для економіки додатковим стимулом. А потреба американського суспільства у відновленні економіки та появі нових робочих місць пом'якшить неприємне ставлення до цієї енергетичної революції.

По-третє, якщо відволіктися від сформованого негативного враження, після 2008 р. відбулася рекапіталізація та ретельна реструктуризація американської банківської системи. Ніхто не міг уявити собі таких темпів поліпшення показників капіталу та ліквідності банків. Найбільші банки послідовно проходили жорсткі стрес-тести під контролем Федеральної резервної системи і їм вдалося значно раніше графіка вийти на показники забезпеченості капіталу, прописані в міжнародній Базельській угоді

III. Ситуація з банками середнього рівня є навіть кращою. Хоча роботу ще не завершено, ці фінансові установи швидко позбулися проблемних активів, особливо цінних паперів з іпотечним покриттям. І великі, і середні банки відмовилися від великої кількості активів і повернули нові з державних і приватних джерел. Крім того, здебільшого оновилися менеджмент і склад рад директорів. Ураховуючи ці зміни, можна сказати, що найбільш гострі побоювання з приводу фінансової стабільності банків уже знято.

Дійсно, банки Сполучених Штатів знову активно кредитують бізнес і споживачів. За даними ФРС, обсяг кредитів, наданих підприємцям, зараз становить 1 млрд. 450 млн. доларів, при цьому в останні чотири квартали демонструється двозначний рівень зростання. Це досі нижче піку 2008 р., але розрив швидко скорочується. Щодо споживчих кредитів, то попередній рекордний максимум перевищено у 2011 р., а загальний обсяг зріс ще на 3-4% у 2012 році. Ці кредити сприяють зростанню ВВП, і банківський сектор, мабуть, буде послідовно збільшувати показники з кредитування в найближчі кілька років.

По-четверте, «Велика рецесія» непомітно сприяла підвищенню ефективності виробничого сектору. Витрати виробництва в розрахунку на одиницю продукції зараз на 11% нижчі, ніж 10 років тому, водночас у багатьох інших індустріально розвинених країнах вони продовжували зростати. При цьому

різниця у вартості робочої сили в США та Китаї скорочується. Виробничий сектор американської економіки з 2010 р. отримав півмільйона нових робочих місць, і найближчими роками тенденція повинна зберегтися. Найбільш наочно це проявилось в автомобільній галузі. У 2005 р. витрати автовиробників на погодинну оплату праці були на 40% вищими, ніж у іноземних компаній, що володіють заводами в Сполучених Штатах. Однак на сьогодні ці цифри практично рівні, а «велика трійка» — Chrysler, Ford і General Motors — повернула собі частку північноамериканського ринку.

Відродження житлового та енергетичного секторів позитивно позначається й на промисловості. Ураховуючи перспективи буму житлового будівництва, — а для нових будинків потрібно багато промислової продукції, — можна з упевненістю говорити про подальше створення нових робочих місць.

Крім того, зниження цін на газ допоможе хімічному сектору та всім видам виробництва, де використовується це паливо.

Нарешті, хоча твердої гарантії немає, вищими є шанси, що Вашингтон вирішить проблему національного боргу. Оскільки Обама називає скорочення дефіциту першочерговим завданням другого терміну — а результати виборів виявилися не на користь республіканців, позицію яких із податків не підтримує суспільство, — перспективи угоди щодо рішучого скорочення дефіциту прояснилися. Якщо це відбудеться у 2013 р., зросте довіра бізнесу та інвесторів, що створить додатковий стимул для залучення приватних інвестицій у цілому.

Надія для Європи

У Європі поки що менше ознак того, що економіка зміцніє після кризових років. У першу чергу тому, що після різкого спаду у 2008 р. Євро-

па відновлювалася, поки у 2011 р. в Єврозоні не вибухнула подвійна криза — боргова та банківська. Крім того, у порівнянні з США їй потрібно більш глибока економічна реструктуризація, яку важко здійснити. Почасти це пов'язано зі складністю устрою Євросоюзу, що об'єднує 27 дуже різних держав, почасти — із закостенілою природою багатьох економік Старого Світу. Тому наслідки кризи там поки що невізначені, а питання про те, чи призведе вона до широкомасштабної реструктуризації, залишається відкритим. Однак позитивні зміни можливі, і вже є ознаки, що вселяють оптимізм. Єврозона гарячково рухається до фіскального союзу та банківської реформи. Економіки країн ЄС підвищують продуктивність і конкурентоспроможність експорту, а уряди активно займаються регулюванням бюджетного сектору.

У Європі також можна знайти прецеденти реструктуризації та зміцнення після великих фінансових катаклізмів, наприклад, досвід Швеції в 1990-х роках. Бум у сфері кредитування та нерухомості збігся там із тривалим періодом розширення держсектору, а співвідношення боргу до ВВП становило близько 80%. Швеція вважалася тоді моделлю європейської держави добробуту. Однак у 1992 р. банківська система впала, рівень безробіття підскочив до 12%, довелося здійснювати глибокі економічні, фіскальні та банківські реформи. Стокгольм підвищив податки, відмовився від держрегулювання

електроенергетичного та телекомунікаційного секторів і скоротив бюджетні витрати, у тому числі на пенсії та допомогу з безробіття. Ці заходи підвищили конкурентоспроможність Швеції та стимулювали зростання ВВП, який через два роки повернувся на рівень 4%.

Уряди Єврозони домоглися первинних результатів. Для початку розглянемо фіскальну сторону, де спостерігається рух до створення центрального органу з реальними повноваженнями щодо контролю бюджетів і боргів країн-членів. Держави Єврозони навряд чи погодяться на повноцінний фіскальний союз із юридично закріпленими зобов'язаннями, що цілкомовито відкидають національні бюджети. Однак якщо він заручиться довірою фінансових ринків, то отримає реальну владу, оскільки його несхвалення провокуватиме відповідну реакцію ринків.

По-друге, рішення надати Європейському центробанку повноваження з моніторингу найбільших приватних банків — це великий крок уперед. У перспективі банки будуть регулюватися сучасним,

прозорим і незалежним чином, що стане істотною відмінністю від нинішньої ситуації, коли слабкі місцеві регулятори няньчилися з фінансовими установами. Це суттєва зміна, оскільки наблизить ЄЦБ до більш потужної та гнучкої моделі ФРС США.

Щоб повністю відновити банківську систему, Єврозоні потрібен план, аналогічний американській Програмі викупу проблемних активів (TARP), і рекапіталізація іспанських банків — перший крок у цьому напрямі. Європейський стабілізаційний механізм, фонд надання допомоги в ЄС, надає кошти іспанським банкам на умовах упорядкування балансової документації. Якщо подібний підхід використовувати також в інших країнах, на фінансову систему очікує оздоровлення.

По-третє, деякі європейські держави займаються вирішенням проблеми структурної продуктивності, яка багато в чому сприяла кризі, хоча це не дуже широко визнається. Цілком можливо, що менш конкурентоспроможні європейські економіки, в основному

розташовані на півдні континенту, зможуть домогтися успіхів у підвищенні продуктивності. Не знецінюючи місцеві валюти, вони скорочують витрати за допомогою внутрішньої девальвації, що включає зниження трудовитрат. У Греції, Португалії та Іспанії, які входять у Єврозону й опинилися під найбільшим фінансовим тиском, із 2010 р. витрати на робочу силу в розрахунку на одиницю продукції значно знизилися. Ці держави ініціювали ключові реформи ринку праці, що стосуються встановлення меж мінімальної оплати, а також скасування обмежень по найму та звільненню співробітників. Приклад Ірландії може виявитися корисним. Після краху банківської системи у 2008 р. Дублін різко скоротив виробничі витрати та стимулював підвищення продуктивності. Сьогодні, усього через декілька років, Ірландія знову посідає одне з провідних місць у Європі з продуктивності.

По-четверте, експорт периферійних країн континенту, що вже давно страждають від торгового дефіциту у відносинах із Німеччиною та іншими державами півночі Європи, відновлює конкурентоспроможність. Італії, Португалії та Іспанії вдалося скоротити дефіцит торгового та платіжного балансу завдяки низькій вартості експорту й ослаблення євро. У Греції, незважаючи на серйозний економічний спад, абсолютні показники експорту повернулися до докризового рівня.

Почавши скорочувати держсектор, уряди Євро-

зони виконують важливе завдання оновлення економіки континенту, оскільки урізання витрат створить більше простору для зростання приватного сектору. За даними Єврокомісії, у 2011 р. сумарний дефіцит 17 країн Єврозони впав до 4,1% ВВП — це істотне зниження в порівнянні з 6,2% у 2010 році. Загалом у Євросоюзі сумарний дефіцит скоротився у 2011 р. на одну третину. Звичайно, у багатьох країнах співвідношення дефіциту бюджету до ВВП, як і раніше, значно перевищує офіційно встановлену межу в 3%, а борг фактично зростає швидше, ніж ВВП Єврозони в цілому минулого року. Проте тиск фінансових ринків повинен сприяти подальшому скороченню держсектору.

У сучасній історії важкі фінансові кризи були дуже болісними для найменш захищених верств суспільства, але водночас вони часто сприяли зміцненню економіки. Два цих протидіючих феномени проявляються сьогодні в США. Європа за своєю суттю більш вразлива, але з'явилися перші ознаки аналогічної динаміки. Якщо ця історична модель виявиться правильною, Сполучені Штати та Європа зможуть кинути виклик поширеній точці зору та знову очолять зростання світової економіки.

Журнал «Зовнішні справи» висловлює подяку журналу «Росія в глобальній політиці» та особисто головному редактору видання Федорові Лук'янову за право публікації цього матеріалу.

Втрачена логіка стримування

Що сьогодні можна, а чого не можна зробити за допомогою стратегії, яка забезпечила перемогу в холодній війні

Річард БЕТТС

Річард Беттс — директор Інституту досліджень війни та миру імені Зальцмана в Колумбійському університеті, старший науковий співробітник у Раді із зовнішніх зв'язків. Нещодавно вийшла його книга «Американська сила: небезпеки, омани та дилеми національної безпеки».

Стимування вже не те, яким було раніше. У ХХ ст. ця стратегія служила становим хребтом національної безпеки Сполучених Штатів. Її мета, логіка і дієвість були ясні та зрозумілі. Вона була необхідна в протистоянні з Радянським Союзом і стала важливою складовою перемоги в холодній війні без розв'язування Третьої світової. Але в останні десятиріччя стимування втратило чітку спрямованість, що погано позначається на американській оборонній політиці.

Після закінчення холодної війни США використовували стимування там, де цього не слід було робити, погіршивши без потреби відносини з Росією. Ще важливішим є те, що вони відкинули стимування у випадках, де це було необхідно, що призвело до непотрібної

та руйнівної війни з Іраком і збільшило ризик зіткнення з Іраном. Але головне — Вашингтон ніяк не вирішить, чи варто робити ставку на стимування Китаю, і це може призвести до кризи, якщо Пекін зробить неправильні висновки.

Помилки в підході до стимування трапляються від нерозуміння самої концепції, неправильної оцінки загроз, зневаги уроками історії та недалекого політиканства. Акцент на цій проблематиці може відродити віру в стимування там, де вона була втрачена, знизити витрати у випадках, коли ця стратегія неправильно застосовувалася, і зменшити небезпеку сюрпризів у ситуаціях із невизначеною загрозою.

Стимування — це поєднання двох конкуруючих цілей: протидіяти проти-

Резюме: Застосування стримування, якщо в ньому немає необхідності, означає в кращому разі розтринькування ресурсів. У гіршому — може спровокувати конфлікт замість того, щоб запобігти йому.

Опубліковано в журналі Foreign Affairs, № 1, 2013 рік.
© Council on Foreign Relations, Inc.

вникові й уникнути війни. Учені досліджували незліченні варіації на цю тему, але засаднича ідея є досить простою: ворог не завдасть удару, якщо знає, що сторона, яка обороняється, може успішно відбити напад або заподіяти йому неприйнятної шкоди діями у відповідь.

Застосування стримування, якщо в ньому немає необхідності, означає в кращому разі розтринькування ресурсів. У гіршому — може спровокувати конфлікт замість того, щоб запобігти йому. Навіть коли стимування є доречним, воно може не спрацювати, наприклад, якщо ворог схильний до самовбивчих дій або невразливий для контратаки. Таким чином, стимування працює щодо урядів, які мають зворотну адресу та прагнуть вижити, але не терористів, яких неможливо знайти і які не бояться смерті. Стимування не надто ефективне й у кіберпросторі, де важко знати напевно, хто є джерелом атаки.

Коли США обирають стимування й готові боротися, стримує попередження повинно бути гучним і яким, щоб противник не зрозумів

його хибно. Стимування може бути двозначним лише в тому разі, якщо це блеф. Проте одна з найбільших небезпек — це зворотна ситуація, коли Вашингтон не оголошує завчасно про стимування, але розпочинає війну у відповідь на несподіваний удар. Подібна плутанина спонукала Сполучені Штати раптово вступити в корейську війну та у війну в Перській затоці, незважаючи на зроблені раніше офіційні заяви, які дали агресорам привід сподіватися, що американці не втручатимуться.

Стимування — не універсальна стратегія, і вона не гарантує успіху. Є певні ризики уповання на неї, але й відмови, коли альтернативи ще гірші.

Зайва жорсткість

Москві повинно здаватися, що холодна війна закінчилася лише наполовину, оскільки Захід продовжує проводити щодо Росії політику стримування, хоча й не настільки явну. Під час холодної війни стимування було життєво важливим, оскільки радянська загроза здавалася гігантською. Москва тримала 175 дивізій, націлених на Західну Європу, і близько 40 тис.

ядерних боеголовок. Тривали численні дебати з приводу намірів Радянського Союзу, але офіційно вони вважалися дуже ворожими. У відповідь на цю загрозу Захід розгорнув достатні контрсили в рамках НАТО та Командування стратегічних ВПС США. І політика стримування непогано працювала понад 40 років. Незважаючи на гострі кризи через Берлін і Кубу й опосередковані конфлікти в третьому світі, Москва так і не наважилася направити війська проти Заходу. «Голуби» сумнівалися в необхідності стримування, а «яструби» були впевнені в тому, що проти серйозної загрози стримування неодмінно спрацює.

Однак неявне стримування тривало й після перемоги Заходу через вимоги колишніх країн-учасниць Варшавського договору, що вступили в НАТО, ретроградства лідерів пострадянської Росії та в силу звички. Кандидат у президенти від республіканців на

виборах президента Міт Ромні озвучив спільну точку зору, коли сказав, що Росія залишається «геополітичним ворогом номер один» для Сполучених Штатів.

Хоча більша частина американської військової інфраструктури в рамках НАТО використовується для матеріально-технічного постачання операцій в інших регіонах, а військові витрати США скорочуються, в Європі як і раніше розквартировані дві військові бригади. Це можна вважати лише символічною присутністю, але разом із розширенням НАТО вони, схоже, спрямовані проти Москви. Сполучені Штати та Росія продовжують переговори про скорочення ядерних потенціалів. Однак немає приводу здійснювати формальний контроль над озброєннями, якщо дві країни не побоюються одна одної, не відчувають потреби обмежувати взаємний збиток, який могли б обопільно заподіяти в разі війни, і не бажають відновлювати взаємне

стримування.

Сценарії холодної війни мали б сенс, якби йшлося про двох непримиренних супротивників. Відносини Вашингтона та Москви натягнуті, але їх не можна назвати ворогами. Якщо холодну війну справді закінчено і Захід дійсно здобув у ній перемогу, то продовження неявної політики стримування не стільки захистить від мізерної загрози, що виходить від Росії, скільки підживлюватиме підозри, що збільшують політичне тертя. Сьогодні важко довести, що РФ становить для НАТО більшу загрозу, ніж НАТО для РФ. По-перше, баланс військових можливостей між Сходом і Заходом, який на піку холодної війни був сприятливим для країн Варшавського договору або в кращому разі рівним, сьогодні не тільки змістився на користь Альянсу, а й зовсім порушився. Нинішня Росія — самотня і мала частина того, чим був Варшавський договір. Вона не просто втратила колиш-

ніх союзників із країн Східної Європи, а вони опинилися по інший бік барикад — під прапорами НАТО. За будь-якими значними критеріям сили — військових витратах, чисельністю збройних сил, чисельністю населення, економічною могутністю та контролем над територією — на боці Північноатлантичного альянсу колосальні переваги. Єдине, що робить Росію могутньою з військової точки зору — це її ядерний арсенал. Однак не існує реалістичного сценарію, за якого Москва могла б використовувати ядерну зброю для агресії — хіба що як заслон або опору для наступу звичайних сил. Проте можливості НАТО щодо цього значно перевершують російські.

Наміри РФ становлять не більшу загрозу, ніж її потенціал. Хоча правлячі еліти в Москві наполегливо проводять украй неприємну для Заходу політику, немає підстав припускати, ніби вони зацікавлені в нападі. У XX ст. між сторонами відбувалися напружені територіальні конфлікти й титанічна ідеологічна боротьба. Росія Володимира Путіна — авторитарна країна, але на відміну від Радянського Союзу — не авангард революційної ідеології.

Дисбаланс можливостей між НАТО та РФ не означає, що з інтересами Москви не слід рахуватися чи що США можуть безкарно втерти росіянам носа, скориставшись військовою перевагою. Росія залишається великою державою, майбутня політика та союзи якої мають значення. Якщо РФ укла-

де військово-стратегічний альянс із Китаєм, що стає все потужнішим, це може мати неабиякі наслідки для Сполучених Штатів. Надто багато американців безтурботно вважають, що російсько-китайський антагонізм є неминучим. Насправді ж Японія, НАТО і США дають Пекіну та Москві досить потужні стимули для того, щоб забути про розбіжності й об'єднатися з метою протистояння тиску Заходу.

Навіть за відсутності російсько-китайського партнерства конфронтація з РФ означає непотрібний ризик. Єдині невіршені територіальні конфлікти в регіоні є важливішими для Москви, ніж для Заходу, як це продемонструвала міні-війна 2008 р. між Грузією та Росією. Якби НАТО ще далі просунулася по шляху стримування та прийняла Грузію у свої ряди, — що в принципі знаходить підтримку в адміністрації Обама, як і в адміністрації Джорджа Буша, — політиці протекціонізму, яку проводить Москва щодо грузинських регіонів, що відкололися, було б кинуте відкритий виклик. Це стало б відвертою заявою про те, що у Росії взагалі не може бути сфери інтересів, хоча це прерогатива будь-якої великої держави. Тим самим НАТО завершила б справу перетворення стримування в пряме домінування — саме те, у чому Китай і Радянський Союз звинувачували Захід, стверджуючи, що в цьому й криється мета політики стримування. У гіршому разі прийом Грузії в НАТО міг стати останньою краплею для

Росії та прискорити кризу.

Ціна будь-якого з цих фіналів була б вищою, ніж більш рішуча західна військова деескалація та закінчення розмов про подальше розширення НАТО. Стабільний світ із одіозним режимом у Москві слід вважати важливішою метою, ніж підтримка найближчих сусідів Росії. Зрештою, поки НАТО залишатиметься союзом, що виключає РФ, а не справжньою організацією колективної безпеки, якій доведеться включити її в свої ряди, Москва неминуче бачитиме загрозу в існуванні блоку. Поглиблення миру в Європі не стане досконалим і повним доти, доки членами Північноатлантичного альянсу будуть майже всі європейські держави, крім Росії. На сьогодні ідея членства РФ здається ефемерною; на Заході не помітний рух у бік Росії, як немає й жодних ознак того, що Москва прийняла б запрошення. Однак твердження про те, що НАТО несе загрозу, було б легше спростувати, якби члени цієї організації виявили готовність розглянути питання про запрошення Росії до альянсу на умові її повернення на стезю демократії.

Незасвоєні уроки

Надмірне стримування Росії — це помилка, але не настільки серйозна, як відмова від стримування, коли в ньому є гостра необхідність. Ця помилка шкодить прагненню США впоратися з поширенням ядерної зброї та, зокрема, з Іраном. Замість того, щоб планувати стримування ймовірних порушників режиму поширення,

американські політики вважають за краще превентивну війну. Схоже, вони побоюються, що стримування є малоефективним у боротьбі з радикальними режимами, забуваючи про те, що конкретна мета стримування — протистояння небезпечним, а не обережним супротивникам. Надання такої переваги особливо тривожне тому, що триває навіть після двох болючих авантур з Іраком, які яскраво продемонстрували, чому стримування є кращим.

Стимування не відіграло жодної ролі в підготовці до першого серйозного конфлікту після холодної війни — війни в Перській затоці 1990-1991 років. Більшість аналітиків неправильно інтерпретували наступ Саддама Хусейна на Кувейт як доказ того, що його неможливо стримувати. Насправді ж це не так, оскільки США ніколи цього робити й не намагалися. Якби Саддам знав, що вторгнення в Кувейт спонукає Вашингтон розпочати з ним рішучу війну, він, звичайно, утримався б. Однак адміністрація Джорджа Буша-старшого не виступила з подібною загрозою, і у

диктатора з'явилася можливість для прорахунку.

Буш не був готовий вдаватися до стримуючої загрози, оскільки ніхто не передбачав вторгнення Іраку в Кувейт. Ця ситуація мало відрізнялася від тієї, яка призвела до несподіваної та неминучої війни 40 років тому. У 1949 р. генерал американської армії Дуглас Макартур публічно заявив, що Південна Корея не входить до оборонного периметру США в Азії; наступного року з аналогічними коментарями виступив держсекретар Дін Ачесон. Ці заяви відображали той факт, що Сполучені Штати, розглядаючи можливість Третьої світової війни, не відводили Кореї значущої ролі. Саме тому президент Гаррі Трумен дуже здивувався, коли Північ напала на Південь за відсутності більш широкомасштабних воєнних дій.

У 2003 р. Джордж Буш не мав подібних виправдань і не міг посылатися на якісь сюрпризи. Він свідомо відмовився від стримування Іраку, вирішивши натомість одразу розпочати війну, щоб виключити можливість використання Багдадом зброї масового ураження.

Неможливо знати, чи призвела б ставка на стримування та спроба утримувати Саддама під контролем до більш серйозної катастрофи, як стверджували прихильники війни. Однак немає доказів того, що Саддама не можна було стримувати невизначений час. Він розпочав безпричинну агресію проти Ірану в 1980 р. і проти Кувейту через десятиріччя, але у нього був привід вважати, що йому не доведеться мати справу з грізною контратакою. Хусейн був відчайдушним забіякою, але не самогубцем. Він ніколи ні на кого не нападав, якщо була загроза удару у відповідь з боку США, і він не став застосовувати хімічну або бактеріологічну зброю навіть для захисту від Сполучених Штатів у 1991 р., коли Вашингтон попередив про страшну відплату, якщо подібна атака відбудеться.

Страхи Америки з приводу Саддама, а сьогодні іранських лідерів, здаються перебільшеними у світлі досвіду, набутого під час холодної війни. Президенти розглядали можливість превентивної війни проти Мао та Сталіна, які здавалися ще більш фанатичними й агресивними, ніж сучасні противники, але відкинули цю можливість. Мао робив заяви, від яких кров холола в жилах — нічого схожого поки що не прозвучало з вуст тегеранських лідерів. Наприклад, Мао сказав, що перспектива ядерної війни «не така й погана», оскільки перемога над капіталізмом варта того, щоб за неї загинули дві третини населення світу.

Із урахуванням позитивних наслідків стримування часів холодної війни та жажливих прорухунків профілактичної стратегії проти Іраку хочеться вірити, що американські політики здатні визнати стримування привабливою альтернативою у взаєминах з Іраном, якщо Ісламську Республіку не вдасться відмовити від розроблення ядерної зброї. Зрештою, саме так Вашингтон вчинив із Північною Кореєю, коли у неї з'явилася ядерна зброя. Але американські та ізраїльські лідери переконали себе, що Тегеран може одного разу використати ядерну зброю для ірраціональної та нічим не спровокованої агресії. Однак немає доказів того, що іранське керівництво зацікавлене в національному самогубстві. Іран підтримував тероризм, виправдовуючись тим, що це реакція на таємні військові операції США та Ізраїлю. Але якими б агресивними не були мотиви Ірану, революційний режим у Тегерані ніколи не розпочав би повномасштабну війну.

Проте замість того, щоб планувати стримування Ірану, США й Ізраїль віддають перевагу превентивній війні. Хоча багато хто, як і раніше, сподівається відрадити Тегеран від розроблення ядерної зброї за допомогою санкцій і дипломатії, дебати в Сполучених Штатах, а також між США та Ізраїлем ідуть не про те, чи слід атакувати Іран, якщо він розробить атомну бомбу, а про конкретні терміни військової операції. Президент Барак Обама твердо заявив, що має намір проводити не

«політику стримування», а «політику недопущення того, щоб у Ірану з'явилася ядерна зброя». Інші офіційні особи в адміністрації також неодноразово підкреслювали цю думку. Схоже, що цю зовнішньополітичну обіцянку висічено в камені. Відмова від її виконання була б правильним кроком, але виявила б непослідовність і виголошення порожніх погроз.

Логіка відмови від стримування полягає в тому, що Тегеран може прийняти рішення про застосування ядерної зброї, незважаючи на небезпеку страшної відплати. Подібний ризик не можна повністю виключити, але немає приводу вважати, ніби Іран становить більш серйозну загрозу, ніж інші одіозні режими, які вже мають ядерну зброю. Найбільш красномовним прикладом може бути Північна Корея. Хоча американська громадськість не приділяє КНДР стільки уваги, скільки Ірану, послужний список фанатичних дій і терористичної поведінки Пхеньяна за останні роки більш зловісний, ніж Тегерана.

Небажання прийняти навіть децимну ризику, пов'язану з Іраном, ігнорує набагато більш значний ризик розв'язання війни. Навіть якщо не брати до уваги небезпеку зовсім несподіваних відповідних дій — наприклад, застосування Тегераном біологічної зброї, — є очевидним ризик явної та прихованої відплати, спрямованої проти американських активів.

Наслідки спочатку успішного наступу на Ірак у 2003 р. служать нагаду-

ванням, що війни, які Сполучені Штати розпочинають, далеко не завжди закінчуються тоді і так, коли і як їм заохочеться. Насправді «кредитна історія» США й Ізраїлю свідчить про те, що обом країнам властиво недооцінювати можливу вартість воєн, у які вони вплутуються. Витрати Вашингтона під час першої війни в Перській затоці виявилися меншими, ніж передбачалося, але в Кореї, В'єтнамі, Косово, Афганістані та другій війні з Іраком американцям довелося викласти куди більше того, на що вони розраховували. Ізраїль зазнав менших витрат, ніж очікувалося, під час Шестиденної війни 1967 р., але був неприємно здивований витратами під час війни Судного дня 1973 р., у Лівані в 1982 р. і проти «Хезболли» у 2006 році.

Бойові дії проти Ірану також загрожують негативними наслідками. Насамперед без наземного вторгнення й окупації удар з повітря не гарантує згортання ядерної програми. Він може забезпечити лише відтермінування та майже напевно збільшить рішучість іранців створити атомну бомбу. Якщо виробничі потужності та ядерні об'єкти Ірану будуть тимчасово виведені з ладу, а його прагнення зросте багатократно, це лише посилить загрозу. Завдавання попереджувального удару також призведе до розколу міжнародної коаліції, яка нині підтримує санкції проти Тегерана, послабить протидію режиму всередині самого Ірану та буде сприйняте у світі як черговий приклад агресії

зарозумілих американців проти мусульман.

Ці витрати могли б здатися виправданими, якби війна проти Ірану переконала інші країни в марності та небезпеці спроб створення власної ядерної зброї стримування. Однак вона, навпаки, змусить їх із подвоєною енергією працювати над створенням ядерного арсеналу. Війна Джорджа Буша з Іраком під приводом недопущення розроблення ядерної зброї не переконала Північну Корею, яка через кілька років продовжила випробування атомної бомби, Іран також не відмовився від ядерних планів. Можливо, це спонукало лівійського лідера Муамара Каддафі згорнути ядерну програму, але всього через кілька років нагородою від Вашингтона стало його скинення та смерть. Навряд чи цей приклад переконає ворогів США в розумності відмови від ядерної зброї.

Одна з причин, через яку американські лідери не горять бажанням застосовувати стримування, полягає в тому, що найбільш дієва форма цієї стратегії — загроза знищення економіки та населення ворога — на сьогодні вважається злочинною. У 1945 р. навряд чи хтось із американців заперечував проти знищення сотень тисяч мирних громадян Японії, а в роки холодної війни мало хто сумнівався в самому принципі знищення ще більшої кількості мирних жителів у відповідь на напад Радянського Союзу. Але часи змінюються, і, згідно з нормами ведення бойових дій після закінчення холодної війни, та

й, на думку юристів Пентагону, удар по цивільному населенню навіть як відповідь вважається однозначно непропорційним і незаконним застосуванням сили. Уряду Сполучених Штатів важко заявити, що якщо хоча б одна іранська бомба вибухне де-небудь, то у якості відплати буде вбито мільйони іранців.

Але це навряд чи є приводом для відмови від війни з іранською армією або від стримування? Прийнятним варіантом може стати загроза знищення не цивільного населення, а режиму — лідерів, служб безпеки й активів іранського уряду, якщо він санкціонує застосування ядерної зброї. Хоча на практиці навіть ретельно вивірена контратака неминуче призведе до супутніх втрат і значної кількості випадкових жертв. Американські стратеги могли б виступити з достовірною загрозою та загострити її, пообіцявши здійснити також наземне вторгнення. Цей крок став би більш логічним після іранського ядерного удару, ніж проти Іраку у 2003 році. І навіть якби юридичні міркування втримали США від активів масової відплати проти цивільного населення Ірану, ізраїльських лідерів ніщо не зупинить, якщо Тегеран атакує Ізраїль із застосуванням ядерної зброї, оскільки в цьому разі на карту буде поставлено саме існування єврейської держави. Загрози стерти з лиця землі не тільки плоди іранської революції, а й саме суспільство були б серйозним стримуючим фактором для Тегерана.

Іран з ядерним арсеналом — тривожна перспектива, але деякі небезпеки неможливо повністю усунути, і головне завдання зводиться до стратегічного вибору між різними ризиками. Не існує переконливих доказів того, що війна з Іраном є безпечнішою, ніж спроба вирішити проблему за допомогою доброго старого стримування.

Суперечливі сигнали

Найнебезпечніший довгостроковий ризик, із яким Вашингтон може зіткнутися, пов'язаний з ухиленням від вибору тієї чи іншої стратегії щодо Китаю. Вашингтону потрібно визначитися, чи вважати Пекін загрозою, яку слід стримувати, чи державою, з якою треба уживатися. Американські стратеги давно намагаються поєднувати обидва підходи. Подібна непослідовність, природна для політиків, не шкідлива лише до тих пір, поки щось не стане каталізатором і не оголить приховане протиріччя. Отже, роздвоєність не може тривати нескінченно — хіба тільки Китай вирішить ще довгий час поводитися смиренніше, ніж будь-яка інша нова потужна держава в історії, і «качатиме права» значно рідше, ніж самі Сполучені Штати.

Побутує впливова точка зору, згідно з якою стримування не є на порядку денному американсько-китайських відносин, оскільки економічна взаємозалежність виключає можливість військового конфлікту. Прихильники цієї теорії стверджують, що конфронтація безглузда, а якщо готуватися до можливого конфлікту,

можна наклеїти біду. Протилежна точка зору — зростаюча міць Китаю є загрозою, якій необхідно протистояти військовими засобами — стає все більш популярною, але поки що не спонукала до вироблення відповідної зовнішньополітичної лінії. Тим часом оголошений адміністрацією Обама новий поворот зовнішньої політики або перегруповання і зсув американської військової потужності в напрямку Азії не супроводжується послідовними сигналами про те, де, коли, чому або як США розпочнуть збройне протистояння з Китаєм. Також відсутня виразна логіка доправлення американських морських піхотинців до Австралії — найбільш конкретного та видимого символу цього повороту. Проблема не в тому, що стримування відкидається або приймається, а в тому, що воно здійснюється сумбурно.

Вашингтон також продовжує ігнорувати питання про те, коли і чому закінчиться довготерпіння Пекіна щодо статусу Тайваню. Китай завжди давав ясно зрозуміти, що возз'єднання — питання часу, а не принципової здійсненності. Однак проголошення Тайбеєм незалежності Пекін однозначно розцінив би як провокацію, і з огляду на неодноразові заяви китайських офіційних осіб це неминуче спричинить збройне зіткнення. Протягом тривалого часу Вашингтон обмежувався напівзаходами, утримуючи Тайвань від такого кроку. Коли Буша запитали у 2001 р., що він робитиме для захисту Тайва-

ню, американський президент заявив: «Усе, що знадобиться». По суті, політика Сполучених Штатів зводиться до обіцянки захищати Тайвань доти, доки він залишається бунтівною провінцією Китаю, але не в тому разі, якщо він стане незалежною країною. Деякі експерти вважають подібну позицію розумною, але на ділі вона ставить під сумнів наявність у більшості американців здорового глузду, посиляє двозначний сигнал Пекіну і тим самим знижує готовність Вашингтона до кризи.

Тим часом назрівають численні конфлікти на кшталт нещодавнього загострення відносин навколо спірних островів

у Південно-Китайському морі. Зайнятий іншими стратегічними викликами, Вашингтон дрейфує в напрямі непередбаченої конфронтації, не приймаючи чіткого та ясного рішення про обставини, за яких він міг би зважитися на війну з Китаєм. Ця невизначеність і розпорошення уваги заважають направити Пекіну ясні попереджувальні сигнали про червоні лінії США та збільшують ризик випадкової кризи, прорахунку та ескалації.

Маневри китайських і філіппінських ВМС поблизу спірних островів у середині 2012 р. були першим тривожним дзвіночком, а наступні кроки та суперництво Китаю і

Японії, спричинені ще більш небезпечними розбіжностями з приводу приналежності островів Сенкаку/Дяюйдао, оголили замішання Вашингтона. Початковий відгук Сполучених Штатів виявив серйозне протиріччя в американській позиції: «Ми зберігаємо нейтралітет у суперечці про острови, але стверджуємо, що дія договору поширюється й на них», — заявив представник Державного департаменту, маючи на увазі договір про взаємну безпеку між США і Японією. Міністр оборони Леон Панетта потім сказав, що Сполучені Штати не будуть ставати на чийсь бік у регіональних територіальних суперечках, а також заявив, що хоча зсув стратегічних пріоритетів у напрямку Азії — більше, ніж просто риторика, це не погроза на адресу Китаю.

Усе це доволі двозначне стримування — швидше вправа в риторичі, ніж стратегічне планування. Практика небезпечна, що одночасно створює враження провокації та слабкості. Вашингтон надсилає Пекіну сигнали про те, що він не повинен окупувати острови, але при цьому не погрожує блокувати подібні спроби, хоча запевняє Токіо, що договір про взаємну безпеку зобов'язує Сполучені Штати захищати й цю територію. Наступні роз'яснення або таємні заяви, якими могли обмінятися політики, можливо, пом'якшили протиріччя, але публічні дії США підривають довіру до американської риторики. Вашингтон ніби пропонує китайським лідерам вважати Сполучені Штати

паперовим тигром, який може здутися в разі ескалації кризи. Однак за виникнення такої кризи, під тиском подій і обставин, до яких американці виявляться не готовими, Вашингтон може здивувати супротивника оголошенням війни з тих же причин, за яких він це зробив після вторгнення Північної Кореї на територію Південної Кореї в 1950 р. і після окупації Іраком Кувейту в 1990 році.

Є дві логічні довгострокові альтернативи цій ризикованій плутанині. Одна полягає в недовозначному зобов'язанні стримувати Китай. Тобто Вашингтон оголошує про готовність шляхом військових дій або політичного шантажу та примусу припинити спроби Пекіна розширити територію. Це звучить нерозважливо, оскільки Китай вважає стримування агресією та загрозою. Вашингтону доведеться ретельно добирати слова, підкреслюючи оборонну мету збереження статус-кво, а не посягання на права Китаю. Перевага цієї позиції в тому, що стримування буде важко не розпізнати або прийняти за щось інше, і тим самим воно виявиться більш дієвим. Тобто, чіткі червоні лінії знизять імовірність непередбачуваної гри «хто першим здрейфить», а також війни, якої не бажає жодна зі сторін. Адже при цьому довелося б заплатити дуже високу ціну: нова холодна війна та кінець взаємовигідної співпраці в різних галузях. Сполученим Штатам також раз і назавжди доведеться вирішити, чи готові вони воювати з

Китаєм через Тайвань. Наразі серйозна дискусія про це не ведеться, не говорячи вже про спробу досягнення консенсусу серед американських виборців або зовнішньополітичної еліти у Вашингтоні.

Якщо в стратегії стримування за принципом загорання червоного світла немає необхідності або її ціна є неприйнятно високою, тоді протилежна альтернатива — примирення чи, по суті, зелене світло. Це мало б сенс, якби амбіції Пекіна були обмежені та залишилися такими ще довгий час, якщо не буде перспективи раптового зупинення зростання китайської моці та якщо Сполучені Штати знехтують інтересами союзників, яким загрожуватиме все більш явна небезпека конфлікту з наддержавою, що формується. Усе це значні «якщо». Якщо вже Вашингтон буде прагнути до миру з Пекіном, йому доведеться визнати, що коли Китай перетвориться на наддержаву, то, природно, вважатиме, що має право претендувати на відповідні прерогативи — насамперед на непропорційний вплив у регіоні. І Вашингтону доведеться погодитися з тим, що суперечки з другорядних питань будуть урегулюватися на умовах Китаю, а не його слабших сусідів. Великою перешкодою для такої альтернативи був би конфлікт з приводу Тайваню — значно важливіший і серйозніший спір, ніж тертя з приводу незаселених скель, статус яких спровокував таку напруженість минулого року. На сьогодні немає консенсусу в

питанні стримування, водночас американцям неприємна сама думка про умиротвореність.

З урахуванням непривабливості обох альтернатив немає нічого дивного в ухильності Вашингтона. Невизначний компроміс — це поширена й іноді розумна дипломатична стратегія. Проте в Азії це означає недооцінку ризиків коливання та нерішучості, коли міць і сила Китаю зростає, а його стриманість — зменшується. Нинішній зовнішньополітичний курс США — це жовте світло китайським лідерам, попередження і заклик трохи охолодити запал. При цьому не звучить тверда вимога зупинитися — червоне світло не загорається. Однак жовте для деяких водіїв — це спокуса прискорити рух, а не вдарити по гальмах.

Безболісного вирішення проблем, спричинених сходженням Китаю на політичний Олімп, не існує, якщо тільки Тай-

вань не поступиться могутньому сусідові. Позиція «завтра-завтра, не сьогодні» може працювати довгий час — до тих пір, поки Китай утримуватиметься від дій. Якщо ж станеться конфлікт, то двозначне стримування викличе його загострення, а не запобігання. Воно може виявитися занадто слабким, щоб змусити Пекін відступити, але досить гострим, щоб Вашингтон також не здригнувся, і це створить колізію. Єдиний вихід — чітке стратегічне рішення щодо того, чи погодяться Сполучені Штати з домаганнями Китаю статусу повноцінної наддержави, коли він стане такою за фактом, або проведуть чіткі червоні лінії, перш ніж у двосторонніх відносинах гряне криза.

Стимування не є катастрофічним, коли застосовується в м'якому варіанті, нехай і без особливої потреби, щодо Росії. Хоча в цьому разі негативні наслідки неминучі. Стри-

мування Ірану не дасть стовідсоткової гарантії, але дозволить уникнути війни, яка зрештою може лише посилити загрозу. І перед обличчям серйозної довгострокової політичної дилеми у вигляді Китаю рішення про стримування або відмову від нього — надзвичайно важкий вибір. Проте якщо весь час ухилитися від нього, дилема стане ще небезпечною. Для зниження ризику в майбутньому доведеться заплатити якусь ціну прямо зараз.

Відродження політики стримування допоможе вирішити ці стратегічні проблеми. У роки холодної війни стримування було невід'ємною частиною американського зовнішньополітичного курсу, це слово було в усіх на слуху та використовувалося для виправдання всього, що відбувалося в оборонній політиці. Проте останніми роками воно майже зникло зі стратегічних дебатів. Американцям потрібно заново засвоїти основи стримування та відкрити для себе перспективність цієї стратегії в одних обставинах, визнавши її недоліки в інших. Альтернатива у вигляді триваючої плутанини та замішання не матиме значення, якщо тільки в один прекрасний день Пекін не вирішить, що настав час змін; адже він завжди говорив, що ці зміни — лише питання часу.

Журнал «Зовнішні справи» висловлює подяку журналу «Росія в глобальній політиці» та особисто головному редактору видання Федорові Лук'янову за надане право публікації цього матеріалу.

Нові видання

Лідер двох епох

Тридцятого травня 2013 р. відбулося розширене засідання вченої ради Дипломатичної академії України, на якому зарубіжному дипломатичному корпусу, акредитованому в Україні, було презентовано книгу «Лідер двох епох» із серії «Бібліотеки наукового щорічника «Україна дипломатична» та довідник «Дипломатичний корпус», у якому вміщено дані про зарубіжний дипломатичний корпус, акредитований у нашій країні.

Азербайджансько-українські відносини через призму життя та діяльності Гейдара Алієва стали предметом ґрунтовного дослідження у виступах Надзвичайного і Повноважного Посла Азербайджанської Республіки в Україні Ейнулла Ядулла оглу Мадатлі «Гейдар Алієв — загальнонаціональний лідер азербайджанського народу» та Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Азербайджан Олександра Міщенка «Сучасний стан і перспективи розвитку відносин між Україною та Азербайджанською Республікою», якими розпочинається книга.

Автори літературного есе, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений журналіст України Анатолій Денисенко, заслужений діяч мистецтв України, член Національної спілки письменників України Василь Туркевич, кандидат історичних наук, доцент Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ України Любов Шпаковски створили хвилюючу розповідь про людину, яка була лідером

нації протягом двох дуже різних, у багатьох аспектах не схожих епох.

Гейдар Алієв належить до історичних особистостей. І не тільки в просторі Радянського Азербайджану, а й суверенної Азербайджанської держави, яка з'явилася на політичній карті світу в 1991 р. і яку він очолював десять років (31 жовтня 1993 — 31 жовтня 2003). Завдяки його політичній мудрості, непохитній державницькій позиції, розумінню глобальних процесів кінця ХХ ст. азербайджанське суспільство отримало новий, позитивний поштовх у своєму розвитку, світовому інтеграційному процесі. Азербайджан усе більше сприймається як впливова країна не тільки Закавказького регіону, а й євразійського простору.

Покажемо є те, що Гейдар Алієв, виконавши історичну місію політичного лідера своєї країни, став знаковою постаттю азербайджанського та українського народів. Його політична і громадська діяльність, розпочата в минулому столітті, знайшла продовження та втілення у вирішенні проблем сьогодення.

Із плином років, оглядаю-

чи різнобічність унікального діяча світового рівня в міждержавних, дипломатичних, економічних, культурних сферах, викликає захоплення передусім його реформаторська управлінська діяльність, варіантне мислення в гнучкому маневруванні та швидкій адаптації до реалій у такому мінливому світі.

Отож на часі стало історичне віддзеркалення основних моментів відносин азербайджансько-українських народів через площину життя та діяльності Г. Алієва.

Книга, що знайомить із життям Гейдара Алієва (10.05.1923 — 12.12.2003) — людини, яка чимало зробила для розбудови основ демократичної держави, модернізації суспільства в руслі сучасної цивілізації, для гарантованого, стабільного майбутнього, що є, власне, колективним здобутком, буде корисною як дипломатичному корпусові, так і широкому читацькому загалові, не байдужому до унікальної історії появи п'ятнадцяти нових суверенних держав на терені колишнього Радянського Союзу.

У презентованому виданні значне місце відведено також азербайджансько-українським відносинам, взаємовпливу двох яскравих національних культур, пошукові спільних інтересів у політиці та економіці.

Читачі мають змогу ознайомитися з низкою матеріалів під рубрикою «Азербайджан — Україна: історія, дипломатія, культура». Цікаві сторінки дипломатичних відносин між нашими народами порушили у своїх

публікаціях дослідники: Туранли Ферхад Гардашкан Оглу, Ярослав Дашкевич, Алі-Іса Умуд-огли Даміров, Сергій Карамаш, Володимир Сергійчук. «Азербайджанська діаспора в Україні та українська діаспора в Азербайджані як фактор зміцнення відносин» — тема публікації Олега Кропівіна. Геополітичне середовище та зовнішню політику Азербайджанської Республіки досліджує український історик Микола Дорошко. Відомий дипломат і сходознавець Юрій Кочубей виступає з темою «Українсько-азербайджанська співпраця: сучасний стан і перспективи».

Розділ «Зближення двох культур» репрезентовано статтями видатного українського співака Дмитра Гнатюка «Моя любов — Азербайджан!» і відомого мистецтвознавця Василя Туркевича «Балет «Легенда про кохання» Аріфа Мелікова як константа моральних цінностей Сходу».

Завершується книга пізнавальним блоком цікавих висловлювань видатних державних і політичних діячів минулого та сучасного під назвою «Світ про Гейдара Алієва».

У художньому оформленні книги широко використано фотоілюстраційні фонди Укрінформу, Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв, Посольства Азербайджанської Республіки в Україні.

Володимир ДЕНИСЕНКО, доктор історичних наук, доцент Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Політологічний дискурс генези та еволюції міжнародних відносин

Рецензія на монографію:
Кононенко С. В. Форми політологічного розуміння міжнародних відносин / С. В. Кононенко. — К.: Ін-т всесвітньої історії НАН України, 2012. — 899 с.

Політологія міжнародних відносин як частина загальної системи політичної науки є продуктом внутрішньопредметної диференціації. Концепт цієї науки сформувався у 80-90-х рр. ХХ ст. і передбачав розгляд міжнародних відносин як особливого типу політичного процесу. В епістемологічному сенсі ця субдисципліна виступає в ролі концептуально-парадигмального знання про міжнародні відносини, світову політику та глобальний розвиток.

Серед наукових праць українських учених, присвячених теоретико-методологічним аспектам міжнародних відносин, монографія С. Кононенка

займає особливе місце. Певною мірою це зумовлено тим, що наукова біографія автора щільно пов'язана з академічними дослідженнями як теорії, так і політології міжнародних відносин. Працюючи спочатку завідувачем відділу теорії міжнародних відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, а згодом завідувачем відділу теорії та методології всесвітньої історії Інституту всесвітньої історії НАН України, С. Кононенко опублікував чимало оригінальних праць, які в сукупності дають йому право претендувати на роль одного із засновників вітчизняної школи політології міжнародних відносин.

Зміст монографії охоплює широкий спектр наукової дисципліни – від визначення предметної галузі, теоретико-методологічної структури до методів політології міжнародних відносин. Обсяг цієї фундаментальної роботи – 6 розділів, 19 підрозділів і понад 600 використаних різноманітних джерел – робить її справжньою «енциклопедією» в галузі науки про міжнародні відносини. Для опрацювання питань теми було залучено велику кількість наукових праць з філософії, соціології та політології, переважно, західних учених.

Варто зазначити, що на відміну від більшості праць вітчизняних науковців на згадану тему, автор монографії сформулював власний концепт інтерпретації цієї дисципліни. У книзі в структурно розгорненому вигляді викладено ідею «чотирьох груп» пізнавальних формаций політології міжнародних відносин: архетипи, традиції, формалізми, методи. Саме такий взаємно поєднаний гносеологічний і епістемологічний підхід уможливив створення оригінальної концепції політологічної інтерпретації міжнародних відносин у контексті її генези та еволюції.

На думку автора, «політологія міжнародних відносин у найширшому тлумаченні є наукою про міжнародні порядки. Дана галузь структурних знань про міжнародні відносини, хоча й має власну предметну сферу, залишається частиною загальної системи політичної науки. У найширшому тлумаченні політологія міжнародних відносин є наукою про міжнародні порядки. У вузькому – «мезотлумаченні», вона постає наукою про політичні системи міжнародних відносин або системи світової політики. Нарешті, у найвузьшому – «мікротлумаченні» політологія міжнародних відносин може вважатися наукою про владу в

міжнародних відносинах – про ті форми, яких набуває вироблення, розподіл і докладення влади у цій специфічній соціальній царині» (с. 63).

Актуальність політологічної інтерпретації сучасних міжнародних відносин обумовлена тим, що їхня природа під впливом різноманітних чинників, зокрема глобалізації, стає дедалі більш неklasичною та дивергентною. Послідовна ерозія Вестфальської та Ялтинсько-Потсдамської міжнародних систем багато в чому спростувала класичний вимір міжнародних відносин і призвела до необхідності сприймати їх сучасний стан як новий тип міжнародного порядку, як світову політику доби глобалізації. Цей феномен – «нуклеарна сфера» держав, а саме їх владно-силові взаємодії в системі міжнародних відносин, став ключовим об'єктом політологічних студій західних дослідників і знайшов своє відображення в монографії українського автора. До речі, процес диверсифікації міждержавної взаємодії в контексті пріоритетів безпеки докладно описаний в американській політології, зокрема Р. Кеохейном і Дж. Наєм. У цьому зв'язку, можна погодитися з твердженням українського політолога, що за умов глобалізації інтеграцій-

ний проект «світового суспільства» може повернутися до тієї чи іншої форми балансу сил, що ознаменує початок нового, владного циклу та нового соціотворчого розгорнення «нуклеарної сфери».

Новаційний характер викладення теоретико-методологічної структури політології міжнародних відносин з позицій плюралізму пізнавальних формацій є незаперечним науковим здобутком автора монографії. Три типи знання про міжнародну політику: наукове, ціннісне й практичне — мають власну специфіку та формулюються за національним і культурно-цивілізаційним принципами в конкретних історичних обставинах. Тому звести їх до якоїсь пріоритетної системи знань чи «гранд-теорії» не уявляється можливим і раціональним у контексті існуючих пізнавальних традицій. Аналіз наведених у монографії різних форм політичного знання доводить, що множинність парадигмального підходу до аналізу міжнародного процесу відображає соціокультурну складність і емпіричне розмаїття світу. Отже, політологічне розуміння міжнародних відносин покликане пояснити й теоретично синтезувати закономірності їхнього розвитку та надати досліднику додаткові можливості для аналізу визначальних світополітичних процесів.

Варто зазначити, що основний комплекс наукових здобутків автора міститься в третьому й четвертому розділах монографії, через зміст яких розкриваються пізнавальні формації політології

міжнародних відносин. Найбільш цікавим у науково-гносеологічному аспекті є розгляд архетипів і традицій у міжнародно-політологічному мисленні. Системний підхід до інтерпретації реалізму, ідеалізму, модернізму та постмодернізму (глобалізму) як основних пізнавальних традицій (парадигм) дав можливість схематично розглянути їхні ціннісні властивості, структуру, референтний історичний досвід і філософську сутність.

Структура так званого формалізму як комбінаторної матриці представлена в політології міжнародних відносин на рівні мікроформалізму, мезоформалізму та макроформалізму. Автор дотримується думки, що формалізм є штучною формою політологічного пізнання, а відносно політології міжнародних відносин вона має альтернативні смислові структури, що зумовлює існування альтернативних підручників з цього предмета. Відповідно, ці три форми є формалізованими поглядами

на зовнішню політику, міжнародну взаємодію та глобальне суспільство. На думку автора, формалізм спрямовує міжнародно-політичне мислення, визначає його структуру, комбінує різні уявлення про міжнародну та світову політику.

Очевидно, що такий підхід спрощує структурно-функціональний аналіз міжнародних відносин і світової політики в методологічному аспекті та водночас робить його дещо абстрактним і формалізованим у теоретичному вимірі. Разом з тим, використання запропонованих автором монографії форм політологічного розуміння міжнародних відносин дає змогу оптимізувати дослідницький процес і привести його у відповідність до сучасних методів аналізу політичних процесів.

Традиційно, хоча і з певним порушенням послідовності, наприкінці монографії представлені методи політології міжнародних відносин у вигляді пізнавальної формації. За формальною ознакою вони практично не відрізняються від методів такої дисципліни, як теорія міжнародних відносин: порівняльний, системний, структурно-функціональний, івент-аналіз і контент-аналіз. Певним винятком з констеляції цих загальнонаукових методів аналізу соціально-політичних процесів і явищ є введений автором метод герменевтики, який виконує функцію «синтезуючої інтерпретації». Цілком доречним є посилення на класика сучасної герменевтики В. Дільтея, котрий визначає його як головний дослідницький

засіб гуманітарних наук. У сукупності зазначені методи складають необхідний мінімум для теоретичного й емпіричного аналізу міжнародних відносин та їх структурної диспозиції.

Підводячи ризик, зазначимо, що рецензована праця підготовлена на високому науково-теоретичному та методологічному рівні, що цілком відповідає поставленій меті — розкрити зміст і форми політологічного розуміння міжнародних відносин у процесі історичного розвитку. Сподіваємось, що монографія С. Кононенка приверне до себе увагу не тільки вчених-міжнародників, фахівців із суміжних дисциплін і викладачів політології, а й практиків у галузі державотворення та зовнішньої політики. Хочеться також сподіватися, що це сучасне наукове дослідження стане в нагоді професійним політикам і дипломатам, студентам і слухачам, які навчаються за спеціальностями «Зовнішня політика» та «Міжнародні відносини».

Окремо відзначимо, що автор цієї наукової праці в першу чергу адресує її фахівцям у галузі теорії політики і міжнародних відносин, а також теорії та історії політичної науки, тобто загалу науковців і викладачів, які повинні формувати політичну культуру українського суспільства.

Сергій ШЕРГІН,
*завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції
Дипломатичної академії
України при МЗС, доктор
політичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України.*

Слов'янська єдність: реальність, утопія, мета?

Костянтин КОСАЧОВ,

керівник Федерального агентства у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, і з міжнародного гуманітарного співробітництва, Спеціальний представник Президента Російської Федерації по зв'язках з державами-учасницями СНД

(нотатки з виступу на міжнародній науковій конференції «Сучасна славістика: ключові проблеми та тенденції розвитку» (Київ, Національна бібліотека ім. Вернадського, 24 травня 2013 року з нагоди Дня слов'янської писемності і культури)

Костянтин Косачов:

Зараз прийнято багато говорити про те, які ми всі різні, але це той самий день, коли є і привід, і сенс говорити про те, що нас об'єднує. Нас — це значить не тільки росіян і українців, а й усі слов'янські народи. День святих Кирила і Мефодія, що спочатку зародився в церковній традиції Болгарії ще тисячу років тому, сьогодні став важливою подією всього слов'янського світу. Вважаю, що настав час подивитися новим поглядом — поглядом третього тисячоліття — на це культурне та цивілізаційне явище в сучасній Європі.

Європа ґрунтується на трьох стовпах, один з яких — європейське слов'янство, переконаний Костянтин Косачов, а двома іншими є романський і германський народи, кожен із яких у чисельному відношенні становить приблизно третину. На думку російського політика, причина того, що слов'янська третина Європи не сприймається такою, полягає у внутрішніх особливостях і протиріччях слов'янського світу.

Костянтин Косачов:

Очевидно, прийшла пора слов'янам відігравати набагато більшу роль у європейських і світових процесах, ніж сьогодні. XXI ст. може стати століттям єднання слов'ян — гуманітарного, культурного, освітнього, наукового, соціального, економічного та навіть політичного. Але тільки якщо вони самі цього захочуть. І це важливий момент — наявність власної волі, оскільки поки що складно назвати слов'ян єдиною цивілізацією, об'єднаною не тільки етнічно, а й політично, ідеологічно, економічно. Зрозуміло, у минулому наших народів свою роль відіграли інші цивілізації та нації, релігійні протиріччя, потужні європейські імперії, які по суті ділили між собою слов'янські народи та неминуче чинили на них суттєвий вплив. Слов'яни воювали у світових війнах, причому нерідко за протиріччями сторони. Слов'янські народи були залучені в радянський і в соціалістичний проекти, а сьогодні вони в Євросоюзі і в НАТО, в СНД і ОДКБ. А в якому сенсі — навіть ніде.

Однак якщо історичні вороги французи та німці змогли стати ініціаторами головного європейського інтеграційного проекту відразу ж після найбільш кровопролитної війни в історії людства, то що заважає росіянам, українцям, полякам, чехам, сербам тверезо і спокійно проаналізувати, чого саме їм бракує для того, щоб повернути на свою користь етнічну та культурну близькість?

Історія пам'ятає чимало ситуацій, коли слов'яни приходили один одному на виручку, билися пліч-о-пліч проти загарбників, обстоювали свої цінності, свою Віру, свою Вітчизну.

Російський гість нагадав присутнім, що в День визволення Болгарії від османського ярма в Києві 2 березня цього року разом із Послом Болгарії в Україні представник РФ покладав квіти до хреста, встановленого на місці Братського кладовища на Печерських пагорбах, де поховані російські воїни та болгарські ополченці, які померли від ран у Київському шпиталі в 1878 році. Таких спільних ниточок, на думку Костянтина Косачова, у історії слов'янських народів можна нарахувати сотні й тисячі — і всі вони повинні знайти гідне місце в народній пам'яті.

Костянтин Косачов:

Однак я впевнений, що нас повинно згуртовувати не тільки спільне минуле, а й спільне майбутнє. Не думаю, що для цього будуть потрібні якісь тита-

нічні зусилля — достатньо лише бажання. Є блискуча думка філософа Григорія Сковороди: «Благословен Господь, який зробив все важке непотрібним і все потрібне — неважким!» Слов'янська єдність — справа вкрай потрібна, а все найважче в історії наших народів, мені здається, ми вже пережили.

Слов'янство має, на думку російського гостя, потужний інтеграційний «потенціал». До XX ст. беззапечно пріоритетними для більшості народів і правителів Європи були геополітичні та політичні реалії. Нині, незважаючи на участь у тих чи інших політичних або військових союзах, слов'яни Європи живуть у просторі єдиних цінностей, загальних уявлень про оптимальну форму свого політичного, господарського, суспільного устрою — з усіма національними нюансами.

Костянтин Косачов: Я впевнений, що між Росією, Україною та Польщею немає таких розходжень, які, наприклад, є сьогодні між Південною та Північною Кореєю. Ті, хто говорять про принципові ціннісні відмінності між, наприклад, Росією та Євросоюзом, вважаю, роблять це безпідставно, із суто пропагандистською метою. Реідеологізація сучасних процесів не відповідає нічим інтересам, і найменше — інтересам європейців, усіх європейців. Бо вони стикаються сьогодні найчастіше із

загальними цивілізаційними викликами, і відсутність внутрішньої єдності послаблює колективну відповідь на ці виклики.

На мій погляд, тією мірою, якою минулі століття були століттями домінування геополітики та ідеологій, з початку нового тисячоліття починають переважати цивілізаційні, насамперед культурно-гуманітарні чинники. Ідеться не про зіткнення цивілізацій, а про все більш тісне їх зіткнення, за якого стійкість кожної з них визначається внутрішніми параметрами. Загальновідомо, скажімо, що слов'яни належать до різних, але переважно християнських конфесій. Зрозуміло, діалог того ж православ'я та католицизму має непросту історичну долю, однак і тут ми сьогодні бачимо все більше підстав для спілкування та пошуку єдиних відповідей на ті запитання, які ставить епоха перед християнською цивілізацією в цілому.

Але досить впливовим залишається й етнічний фактор. Близькість наших мов, культур, менталітетів полегшує реалізацію спільних проєктів, спільне ведення бізнесу. Приналежність до спільного коріння відчуватиметься народами відповідних

країн на генетичному рівні. І це повинно бути предметом нашої гордості, а не різного роду особистих і національних комплексів. Упевнений, що слов'яни не повинні бути на якихось епізодичних ролях у Європі та Євразії. І їх власна слов'янська солідарність може відіграти в цьому вирішальну роль.

Якщо наші слов'янські брати в тому ж Євросоюзі додадуть на шальку терезів свого авторитету фактор приналежності до величезного і, вірю, у перспективі згуртованого слов'янського світу, це, безсумнівно, допоможе їм мати якісно інші позиції. Не повинно бути, мені здається, поділу на «стару» і «нову» Європу: слов'янська складова — така ж «стара» і коренева для Європи, як і романо-германська.

На переконання російського політика, посилення впливу слов'ян у Європі та слов'янського світу загалом означатиме посилення кожного слов'янського народу окремо. Слов'янська цивілізація є потенційно дуже впливовою силою, оскільки нараховує 300-350 мільйонів осіб. Однак цей потенціал поки що залишається нереалізованим. І тут своє вагоме слово має сказати славістика, яка

повинна зміцнити внутрішні духовні зв'язки та основи. Російська славістика має майже 200-річну історію, основним стимулом виникнення якої стали процеси в Європі на рубежі XVIII і XIX століть, пов'язані з національним Відродженням слов'янських народів, формуванням літературних мов, боротьбою за незалежність і відновлення своєї державності. У цей же час відкрилися кафедри славістики в чотирьох найбільших університетах: Петербурзькому, Московському, Казанському та Харківському. На жаль, після революції славістика опинилася в опалі — у 20-30-ті роки багато славістів постраждали в ході репресій («академічне справа», «справа славістів» тощо). Костянтин Косачов нагадав і про звинувачення закордонної славістики у «вростанні в фашизм», а також революційні ідеї, народжені у Києві Кирило-Мефодіївським братством, створення демократичної слов'янської федерації.

Костянтин Косачов: Відійшов у минуле СРСР, як до нього зруйнувалися Німецька, Австро-Угорська, Російська імперії. Сьогодні ми живемо в іншій реальності. Мені здається, ця реальність дає всі шанси для нового Відродження європейського та світового слов'янства на принципово нових засадах: на відміну від XVIII і XIX століть у наших народів немає необхідності боротися за свою національну державність і самостійність. Сьогодні на порядку денному — ідентичність як у цілому — слов'янському, так і в окремому — збереженні свого національного обличчя.

Керівник Федерального агентства підкреслив, що очолювана ним установа велику увагу приділяє проєктам у слов'янських державах. Так у 2012 р. в рамках святкування Дня слов'янської писемності та культури відповідні заходи відбулися в 35 країнах. Із 2011 р. агентство є державним замовником-координатором програми короткострокових ознайомлювальних поїздок молодих представників політичних, громадських, наукових і ділових кіл іноземних держав до Російської Федерації. Він запропонував усім — і політикам, і славістам — бути оптимістами.

Костянтин Косачов: Разом все у нас вийде! І найкращим приводом втілити наші добрі наміри у справу буде майбутнє 200-річчя з дня народження Тараса Григоровича Шевченка, Великого Кобзаря!

Підготовку до святкування цієї визначної дати у 2014 р. було обговорено під час зустрічі російського гостя з Міністром закордонних справ України Леонідом Кожарою. Також сторони обговорили заходи, присвячені 1025-річчю хрещення Київської Русі в липні 2013 р. та низку інших актуальних питань українсько-російського співробітництва в культурно-гуманітарній сфері, зокрема забезпечення належних умов та активізацію роботи центрів культури і науки України в Російській Федерації та РФ в Україні. Результати переговорів підтвердили партнерський характер українсько-російських відносин та сприяли подальшому поглибленню двосторонньої культурно-гуманітарної співпраці.

У рамках «Параду вишиванок» — розмальовували писанки

Озброївшись ідеєю об'єднати народ, розпалити вогонь любові до свого минулого, традицій і культури, голова громадської організації «Столичні ініціативи» Ігор Добруцький заснував унікальний мистецький проект, що не має аналогів в Україні — «Парад вишиванок». Цей проект об'єднав низку заходів, основна мета яких полягає у відродженні та популяризації українських народних традицій. Кожна подія — це неймовірна акція, що створює прекрасну атмосферу натхнення та наповнює радістю кожного, хто бере в ній участь.

На початку травня у столиці вже другий рік поспіль пройшов унікальний проект в рамках проекту «Параду вишиванок» — у затишному київському сквері перед театром Івана Франка відбулося офіційне відкриття Всеукраїнського фестивалю писанок. Цього року «Писанковий рай» зібрав рекордні 58 тис. робіт із 40 міст України. Кожне з яєць прикрашене вручну та представляє різні школи писанкарства.

Кількість представлених писанок була вражаючою! Окрім традиційних українських шедеврів, були й сучасні роботи: прикрашені бісером, обплетені мереживом і зроблені у вигляді гірлянд. Масштабність експозиції одразу дала змогу проекту потрапити до Книги рекордів України. Окрім найбільшої кількості писанок тут був зафіксований і найбільший великодній вінок із

живих троянд і писанок.

У день відкриття присутніх об'єднала ще одна визначна подія. Під час офіційного відкриття фестивалю відбулося народження нової поштової марки, яку «Укрпошта» ввела в обіг напередодні Великодня. Урочисту процедуру спеціального погашення марки здійснили засновник Фестивалю Ігор Добруцький, член художньої ради Юрій Рибчинський і юні зірки Анастасія та Вікторія Петрик.

Також, у рамках цього річного проекту було організовано низку майстер-класів за участі українських майстринь. За інформаційної підтримки Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв, окремі майстер-класи проводилися для дипломатичного корпусу, а також для українських градоначальників. До речі, для останніх Ігор Ігорович оголосив спеціальний конкурс «Писанка від мера». П'ятнадцять очільників українських міст представили свої власні роботи на конкурсі. Перемолу здобула мер

Слов'янська, яка забрала до свого міста головний подарунок — 5 тис. куців троянд.

Представники ж дипломатичного корпусу долучили до створення українського символу й членів своїх родин. Опанувати техніку розпису виявилось досить непросто, до того ж, більшість іноземців уперше брала участь у подібному заході. Зокрема, у ньому дебютували заступник посла Латвії з доньками, дружина посла Туреччини з доньками та інші. Нестримне бажання навчитися мистецтву писанкарства все ж таки взяло гору, тому після закінчення майстер-класу кожен із учасників мав

власний неповторний великодній шедевр, створений у дружньому родинному колі. Час пролетів непомітно. Сповнені гарного настрою, у радісній атмосфері дехто навіть «перевиконав» завдання, розписавши не одну писанку.

Створення великоднього символу настільки захопило його учасників, що вони серйозно пообіцяли започаткувати традиції розпису писанки у своїх родинах та обов'язково навчити цьому мистецтву друзів і знайомих. Зі слів учасників, писанкарство цілком може стати сімейним хобі. Утім, це лише в майбутньому, а наразі задоволені учасники майстер-класу мали що покласти до великоднього кошика. До того ж, представники дипкорпусу дізналися чимало цікавого з розповіді майстрині про історію писанки та значення її орнаментів.

Залишається додати, що 2 травня у відкритті Фестивалю писанок-2013 взяли участь представники посольств Румунії, Мексики, Єгипту, Південно-Африканської Республіки, Латвії та ФРН.

